ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧАСОПИС

V

Р А

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 5 (278), May, 1971, Vol. XXIV

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF Great Britain
Tel.: 01-607-6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1971 Р.

Країна	*річна передплата*	*піврічна передплата*	*чвертьрічна передплата*	*окреме число*
Австралія	*10 дол.*	*6 дол.*	*3,50 дол.*	*1 дол.*
Австрія	*200 шіл.*	*110 шіл.*	*60 шіл.*	*20 шіл.*
Аргентіна	*20 н. пез.*	*10 н. пез.*	*5 н. пез.*	*2 н. пез.*
Бельгія	*420 б. фр.*	*220 б. фр.*	*120 б. фр.*	*40 б. фр.*
В. Британія	*3 ф. 75 п.*	*2 ф.*	*1 ф.*	*35 п.*
Канада	*12 дол.*	*6 дол.*	*3 дол.*	*1 д. 20 ц.*
США	*12 дол.*	*6 дол.*	*3 дол.*	*1 д. 20 ц.*
Німеччина	*34 н.м.*	*18 н.м.*	*9 н.м.*	*3 н.м.*
Франція	*52 фр.*	*27 фр.*	*14 фр.*	*5 фр.*
Швеція	*50 кор.*	*26 кор.*	*14 кор.*	*5 кор.*

В інших країнах — рівновартість американських долярів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. *Р. Лісовського*

Printed in Great Britain by *Ukrainian Publishers Ltd.*, 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 5 (278) ТРАВЕНЬ, 1971 Річник XXIV

Зміст V-ої книжки

Іван Вовчук: МАРЕННЯ І ДІЙСНІСТЬ (До становища в московсько-большевицькій імперії) ... 419

Ярослав Гриневич: МОСКОВСЬКЕ ОБЛИЧЧЯ БОЛЬШЕВИЗМУ ... 429

Голос Нескорених

Валентин Мороз: СЕРЕД СНІГІВ ... 421

Іван Кандиба: ТОРТУРИ ПРОДОВЖУЮТЬСЯ (Лист до Об'єднаних Націй) ... 447

Оксана Мишко: ЗАЯВА ... 452

— НА ЗАХИСТ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА (Лист) ... 453

*

Микола Мельник: УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА 1917-1920 РОКІВ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ... 455

Інж. Г. М'ялo: МОСКОВСЬКИЙ ІМПЕРІЯЛІЗМ І ЙОГО АҐРЕСИВНІСТЬ (Історичний перегляд від 1169-го до 1920-го року, 4) ... 481

Поезія і проза

Яр Славутич: (Із книги »Мудрощі мандрів): ГАРАЛЬДІВ ПЛАЧ, ОСТАННІЙ ДЕНЬ РІПИНА, СПАРТА, КАСТАЛЬСЬКЕ ДЖЕРЕЛО, БУРИЙ ЗАХІД... — 490-492. * *Ярослав Курдидик:* ТЕЛЕФОН, МИКОЛАЇВ — 493. * *Іван Манило-Дніпряк:* МРІЇ ТАРАСОВІ, НАД АРАЛОМ — 494-495. * *Гнат О. Діброва:* УКРАЇНІ — 495. * *Олекса Рань:* КОЗАК... — 496. * *Андрій Легіт:* ДІЙСНІСТЬ МОЯ... — 496.

Наталена Королева: 1313 (Повість, 2) ... 497

Д-р Олекса Воропай: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселенця, 20) ... 521

*

Петро Кізко: БЕЗСМЕРТЯ ПОВСТАНСЬКОЇ ПІСНІ (До 20-річчя »Співаника УПА«) ... 540

Т. Матвієнко: »ПОЛУМ'ЯНЕ СЛОВО« ... 542

— ВІДОЗВА З НАГОДИ 50-ЛІТТЯ УВУ ... 543

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:
Folkshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:
C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:
M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРҐЕНТІНА:
W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬҐІЯ:
Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:
W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:
"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:
I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:
Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чікаго і околиця:
Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філядельфія і околиця:
Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 35 пенсів або 1 дол. 20 ц. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.

І. ВОВЧУК

МАРЕННЯ І ДІЙСНІСТЬ

(До становища в московсъко-болъшевицъкій імперії)

По давній дорозі

Російська імперська комуністична партія намагається визначити шлях дальшої »будови комунізму«, себто — »накреслити шляхи революційного перетворення світу«, як твердить у редакційній статті »Коммунист« (ч. 1, 1971 р.). Маячення про перетворення світу в »революціях і підбоях«, очевидно за зразками імперського соціялізму, підсичено запевненням, що »збагачена досвідом у рішенні найважливіших економічних і соціяльних проблем партія іде до з'їзду певна в правдивості своєї лінії«.

Сказано дуже ясно. Тим, хто мав надію на якісь зміни в дотеперішньому курсі внутрішньої політики чи на послаблення загарбницької зовнішньої політики СССР, ЦК партії у її офіціозі заявив: змін не буде. Марення про особливу ролю чи призначення Росії у світі, про вибраність »русского« народу — ось уже четверте століття п'янить Москву. Большевики той месіянізм поновили, опролетаризували клясовим змістом перетворення світу на зразок московського імперського соціялізму. В Росії середньовічних часів »русский« месіянізм прославляв єдине православне царство у світі: »А наш русский царь над царями царь«. На тому оформлялась деспотія московської держави, замкнутої в собі. Московія завжди переслідувала найменший прояв »інакомислія«, шукаючи за ним в усіх шарах населення. Авторитарна влада замкнутої держави, якою було московське царство, а тепер СССР, спиралась, як і нині, на розгалужене шпигунство, підозріння і доноси.

В післяпетрівській Росії месіянізм трансформувався у задум »Великої Росії-імперії«. У її офіційній ідеології заникало релігійне забарвлення, а на його місце з'явився аґресивний імперіялізм із великодержавним московським шовінізмом, хоч в уявленні »русских« народних мас до 20-го століття шляхи Росії осмислювано категоріями московського царства. Слов'янофіли »особливу стать« Росії бачили в особливім історичнім покликанні »русского« народу. А Ф. М. Достоєвський бачив у ньому єдиного на всій землі »богоносця«, що має обновити і врятувати світ. У В. Леніна »інтереси національної гордости великоросів« у будові большевицького соціялізму співпадали із соціялістичними інтересами русских пролетарів«.

На інтереси національної гордости »русских« пролетарських мас спирається і нинішнє керівництво в маренні про перемогу комунізму

над світом, у революційних перетвореннях його. Історичний розвій російського великодержавного імперіялізму й шовінізму відбувається шляхом затиснення і звуження свободи та зміцненням деспотизму і рабства. Диктувалось усе це не тільки сваволею, а й великодержавними національними вимогами, політичними прагненнями творити імперію на убогій національно-культурній і економічно нерозвиненій базі. Тільки великою загальною напругою, залізною дисципліною, ціною великих жертв можна було утримати цілість поширюваної поза етнічні межі Московії на чужі національні території.

Загарбницьке поширення території, насильницьке прилучення народів і »возз'єднування« їх навколо великорусского національного центру стримували господарсько-економічний розвиток етнічної Росії, спричинювали невикористання її природних ресурсів, економічну відсталість та звужували свободу, закріплюючи рабство. Держава розбухала, а свобода населення звужувалась, обмежувалась і утверджувалась деспотична система великодержави. В цьому історичному розвитку імперії »русский« нарід вибрав державну могутність замість свободи.

В будові імперського соціялізму СССР національна гордість великоросів, покрита інтернаціональними кличами великодержавного маячення про перебудову світу, відіграє дуже велику ролю. Поширивши імперський комплекс СССР після другої світової війни, Москва нині твердить, що й Курильські острови і Південний Сахалін — споконвічна »русская« територія. На цілком справедливі претенсії японського уряду повернути Японії її території, з Москви відповідають: »Коли прем'єр Сато (голова японського уряду) проголошує курс на відбирання (в тексті — »порушение«) совєтських земель »величезним завданням« зовнішньої політики, то з таким же успіхом він міг би проголосити своїм завданням осушити Тихий океан« (»Известия«, 31. 1. 1971). Поширюється атака на »японський реваншизм і мілітаризм«, що, буцімто, хочуть забрати землі, які в давню-давнину заселяв і культивував »русский« нарід. Ще одна »Русь« — курильсько-сахалінська!

Більше як півстоліття будується соціялізм на великорусській національній базі. Господарсько-економічне життя країни сконцентроване в руках олігархічної партійної монополії. Безмежний централізм монопольної влади над усім життям країни сковує людську ініціятиву, гальмує і стримує економічний розвиток плетива бюрократичного імперського централізму.

Статистика грає, але музики немає

На грудневому пленумі ЦК КПСС в 1969 р. стверджено застій у »ведучих галузях« промисловости, занепад сільського господарства і відставання розвитку цілої економіки країни в порівнянні до розвитку в країнах вільної економіки. Замість реформи науково-технічними і

економічними засобами, децентралізації управління економіки, чого домагалась опозиційна група на чолі з академіком Сахаровим, уряд ужив адміністративно-політичних заходів. Через штурмовщину, соціялістичне змагання, організоване з центру, та перегляд (»корективи« в бік зменшення) плянів відсталих галузів промисловости, уряд осягнув статистично виконання плянів п'ятирічки — на показ. Створено ще один міт про успішне завершення плянів 8-ої п'ятирічки.

Третій місяць верхівка партійної монополії хвалиться великим урожаєм в 1970 р., твердить, що зібрано, буцімто, більше, ніж будь-коли. Але скільки зібрано? — чомусь промовчується. »Коммуніст« (ч. 1 ц. р.) в редакційній статті подав, що »в 1970 році зібрано рекордовий урожай зерна і бавовни. Валова продукція сільського господарства збільшилась на 6,5%«. Досі продукцію зерна подавали в пресі в мільйонах тонн, а за сталінських часів, та й пізніше, навіть у пудах. Як відомо, продукція зерна в балянсі сільського господарства, з його різноманітними видами, є складовою частиною, різновидністю або галуззю. В цьому році уряд імперії чомусь уникає говорити про кількість зібраного зерна, а подає збільшення всієї сільсько-господарської продукції у відсотках. Припускаємо, що збір зерна, хоч і »небувалий«, все ж невистачальний для задоволення потреб імперії.

Користуючись різними економічними вимірами в економіці, уряд промовчує дійсний стан з урожаєм, а щоб приховати від населення нестачу зерна, з допомогою статистичних маніпуляцій створює видимість рекордового врожаю брежньовської п'ятирічки. Статистичні рекорди про врожай минулого року потрібні монопольному плянові партії, щоб утриматись при владі. Але це не рятує імперського колективізму в сільському господарстві, за якого переіндустріялізоване сільське господарство на найкращих землях великих просторів (на одну душу населення біля 2,5 га орної землі) не спроможне випродукувати потрібної кількости зерна. Натомість, напр., селяни »капіталістичної« Японії, в якій на душу населення припадає тільки 0,06 гектара придатної до обробітку землі, повністю забезпечують зерном-рижем потреби японців і держави.

З допомогою штурмів та адміністративного натиску, валову продукцію в промисловості, за даними урядової статистики, виконано. Але це не усунуло протилежностей розладованої економіки, не змінило застарілої технології в багатьох галузях промисловости з неменш застарілим централізмом кастової партійної бюрократії. За даними підсоветських економістів, майже половина токарних верстатів у промисловості мають понад 20-річну давність. Одна третина обладнання в текстильній промисловості 20-25 років, а то й більше, не поновлювалась. І 25 відсотків обладнання паперової промисловости 50-річної давности.

Крім низького (застарілого) технічного рівня, в багатьох галузях промисловости стан утруднюється великою пливкістю робітничої сили. »При нинішніх умовах розмір пливности (текучости), коли через три-

чотири роки кадри багатьох підприємств поновлюються, не можна визнати нормальним« (»Почему человек увольняется«, »Правда«, 20. 1. 1971). Очевидно, за такого стану продукційність праці не може бути високою, а крім того збільшуються брак, нищення обладнання і аварії.

Керівники підприємств у такій ситуації мусять виконати плян, тому самовільно знижують вимоги до якости праці, до дисципліни. Партія і уряд »вимагають«, »зобов'язують« і »наказують« боротись за підвищення продуктивности, за якість продукції і багато інших »за«. А дійсність перекреслює ті »за« і наслідки інші.

Про це, як і про загальний стан промисловості імперського соціялізму, розповідає »Литературная газета« з 20. 1. 1971 р. в нарисі »Дещо про не кондиції«. Станції технічного обслуговування більшість деталів до машин одержують бракованих. На станції »Мосавтотехобслуговування«, »з 10 карданних валів, 7 були не одбалансовані, або з великими зазорами. Шарові наконечники, капоти, скільки є — всі некондиційні«. На станції ч. 2, »з десяти одержаних задніх мостів ні одного придатного! Всі десять виявились браком«. »Станція ч. 4 одержала від Скопинського аґреґатного заводу біля двохсот амортизаторів«. Від покупців посипались скарги, бо »на першій сотні кілометрів з амортизаторів вибігала рідина«. Керівники станцій виправдуючись, пояснювали: »У нас немає контролю при одержанні... браку часто не зразу замітиш«.

До такого стану звикли і брак вважається нормальним явищем. Громадянин, що купить бракову помпу, домагається у директора станції замінити її. Директор і в гадці не має виправдувати себе, посилає до комірника: »Ідіть до комірника, може він другу знайде«. А комірник байдуже пояснює: »Ще є три помпи. Може яка попадеться без браку... як пощастить. Зараз принесу«. Поки повернувся комірник, один з робітників зауважив: »Яка без браку — воно, звичайно, буває. Але рідко«.

Комірник приніс помпи і, кладучи їх, зауважив: »Вибирайте, може пощастить«. Почали вибирати, »кожну роздивлялися на світло, в кожну дмухали, а то й плювали«. Вибираючи вгадували, »ніби піде«. »Не кажи, ану дмухни ще раз«. Чи пощастило знайти кондиційну помпу, в репортажі письменниці не говориться. Та це й не важливе для стану в промисловості. Істотне те, що промисловість імперського соціялізму, заплутана в плетивах централізованої економічної системи, не спроможна забезпечити потрібної якости продукції, що її вона виробляє. Заводи і фабрики, виконуючи пляни, виробляють продукцію ніби стандартної якости, а коли вона попадає до споживача, то виявляється браком. Якщо брак невеликий, його поправляють на місці силами майстерень і заводів, що одержують деталі. Плян на ту саму частину виконується часто двічі: один раз на заводі, що виготовляє її, а другий раз там, де її дороблюють до »кондиції«. Статистика показує, що плян виконується, а питання, чи споживач дістане потрібну частину зале-

жить від того, чи »пощастить«. Не даром же кремлівські монополісти всього життя імперії уважають людей там »найщасливішими«.

»Литературная газета« описує, як одна родина, вибравшись у дорогу на власному авті, п'ять днів чекала, поки змінили коробку швидкости. Міняли її кілька разів. Вставляють, від'їде родина, а через кілька годин вертається. Не пощастило. І напевно була щаслива, як, нарешті, зранку вибралась, але під вечір машину з родиною привезло вантажне авто назад. Не мала родина щастя й цього разу. Заводи, випускаючи деталі до машин, не дають на запасні частини ґарантій. А в »Мостехавтообслуговуванні« говорять: »Дефекти якости для нас не є головною проблемою, головне — кількість«. Заводи продукують кількість. У звітах подається без браку, а споживачі, купуючи частини, мусять вгадувати: пощастить чи не пощастить знайти потрібну частину без браку.

М. Гоголь у творі »Мертві душі«, показуючи відсталу Росію із її гнилою системою царського абсолютизму, розповідає, як селяни вгадували, куди дійде колесо чичіківської брички (віз на ресорах), яке вони поставили. Подібне діється і нині на державних станціях із запасними частинами, де робітники, може і з селян, відряжаючи споживача, що купив запасну частину, кажуть: »Щасливо! Може повезе!« Імперія брежньовських часів, керівники якої марять про »перебудову світу«, в порівнянні з країнами вільної економіки, багато в чому нагадує гоголівські часи. Керівництво її, заплутавшись у суперечних відносинах централізованої економіки, під ударами опозиційних течій і національно-визвольних рухів, не спроможне бачити, куди дрейфує система імперського соціялізму.

Навіть »Радянська Україна« з 23 січня ц. р. (на украинском языке«, в якій рідко пробиваються критичні замітки про стан постачання населення в »суверенній колонії« УРСР) стверджує, що: »багато автобаз і відділень »Сільгосптехніка«, як і інші підприємства республіки, відчувають нестачу запасних частин. Через те машини простоюють, а це призводить до великих збитків«. Автори замітки (головний інженер Дніпровського заводу і науковець Одеського інституту), щоб зарадити лихові пропонують — »відновлювати відпрацьовані частини і давати їм друге життя методом »холодного осталювання«. Цей »винахід« уже схвалив комітет у справах винаходів при Раді Міністрів СССР і нагородив авторів золотою медалею. Буде ще одне міністерство, яке »даватиме друге життя« мертвій браковій продукції нинішніх заводів. Чи не простіше було б переорганізувати промисловість, яка постачає населення виробами для побутових потреб, переорганізувати так, щоб вона виробляла речі широкого вжитку доброякісними, як у світі вільної економіки! Та, видно, це не під силу партійній монополії.

»Бувало, — стверджується в згаданому нарисі-репортажі, — що з 90 холодильників, лише 50 мали все, що треба, а в 40 чогось невистачало«. По п'ять років чекають люди на холодильник »Полюс«, а коли діждуться черги і куплять, то через два-три місяці ті холодильники часто

не охолоджують, а »гремлять, як дизельні мотори«. Редакція »Літературної газети« визнає, що проблема постачання населення необхідними речами »заслуговує уваги господарських і плянових органів«, бачить лихо в тому, що підприємства не виконують постанови ЦК партії і Ради міністрів СССР. »Настав час подумати про більш дійові заходи підвищення відповідальности підприємств« легкої і місцевої промисловости, які виробляють для населення необхідні для вжитку вироби. Їх у редакційній статті названо — »не головна продукція«. Клясовий підхід і до номенклятури продукції виробництв, призначена для народу — »не головна«, а другорядна.

»У нас немає зошитів і паперу« — писала »Молодь Грузії« 29 грудня 1970 р. »Ми обійшли майже всі крамниці Тбілісі і ніде не могли дістати московських зошитів«. А зошити »Інгурського целюльозного паперового комбінату виготовлені з поганого паперу. Не зошити, а брак«. На комбінаті в жовтні минулого року забраковано біля мільйона зошитів. А коли директора заводу запитали, який глузд випускати браки, він відповів: »Ми вирішили поліпшити якість«. А плян останнього року п'ятирічки виконується браком.

В текстильній промисловості з якістю виробів стан не кращий. Всі текстильні вироби з маркою »імпортовано« вважаються як матеріяли незвичайної якости. На полицях гуртових і роздрібних крамниць накопичувалась велика кількість текстильних виробів, вартість яких дорівнювалась півріччому обігові, а населення шукає щастя в чергах за необхідними речами (»Новий Мир«, ч. 8, 1970 р.). Уряд і партія постановляють, вимагають, зобов'язують поліпшити стан. Маховик імперської адміністративно-політичної системи крутиться, але що далі, то більше на порожньому ході. »У нас немає в крамницях виробів для домашнього вжитку: ні замків, ні відер, ні ночов, ні дитячих ваночок, — писала 17 грудня 1970 р. »Советская Россия«. — Немає посуду, замазки, паперу«.

Потішаючи читачів, газета каже, що минула сесія Верховної Ради кілька днів перед тим намітила »низку практичних заходів« для поліпшення постачання населення. Потіха не велика і не нова в розладованій економіці імперії, де необмежений монополь над виробництвом для населення має партійний плян.

Що обіцяють населенню?

На грудневій сесії Верховної Ради (1970 р.), голова держпляну СССР Н. Байбаков запропонував плян розвитку народного господарства на 1971 р. З цього пляну починається марш 9-ої п'ятирічки. Що ж плянують кремлівські монополісти в економічних завданнях, які стосуються до населення, до його добробуту?

Аналізуючи завдання пляну першого року нової п'ятирічки, офіціоз партії »Коммунист« (ч. 1, січень ц. р.) стверджує, що »Плян на 1971 р. — напружений, але реальний«. Визнання цінне тим, що партія уза-

лежнює реальність пляну від великої напруги населення для здійснення економічних завдань. Вже в січні ц. р. ЦК КПСС і Рада Міністрів СССР постановили зобов'язати всі відомства, установи і підприємства — всіх і вся — »широко використовувати правні засоби для успішного виконання завдань підвищення економічної ефективности суспільного виробництва, для скріплення державної дисципліни у виконанні пляновых завдань і договірних зобов'язань« (»Известия«, 27. 1. 1971 р.). »Зобов'язати« має Міністерство юстиції. Воно, спираючись на необмежені права адміністрації, допомагатиме їй підвищувати дисципліну, не робочу, а державну, застосувавши відповідні методи примусу. Початок вже зроблено в »Основах законодавства про працю«.

Голова держпляну підкреслив, що в 1971 році плянується підвищити пересічну заробітну платню робітників і службовців на 4,4%, а винагороду селянам у колгоспах на 6,6%. Багато, чи мало? Подамо відсоткове підвищення в карбованцях, чого не зробив Н. Байбаков. За пляном минулого року пересічна заробітна платня, разом із преміями та іншими матеріяльними стимулами, становила 122 карбованці на місяць. В порівнянні до розміру заробітку американського робітника, навіть при штучному (підвищеному) курсі Державного банку СССР, пересічний заробіток »щасливого« будівника імперського соціялізму і після заплянованого підвищення ледве осягне рівня пенсійного забезпечення американця. Після заплянованого підвищення, пересічний розмір заробітку робітника і службовця в московській імперії становитиме 1/4, а то й менше, від середнього заробітку американського робітника. Коли ж уряти до уваги купівельну спроможність карбованця в порівнянні до доляра, то розходження буде ще більше в користь американського робітника.

Коли ж мова про заробітки селян у колгоспах, то їх навіть важко порівнювати з будь-яким робітником в країнах вільного світу. Винагорода селян за працю в колгоспах пересічно дорівнюється половині пересічного заробітку робітника. Розмір її, з усіма прибутками, значно менший від заробітку в радгоспах, де пересічний заробіток робітника становив у 1970 р. біля 100 карб. на місяць. В колгоспі він, за скупими даними, становив біля 75 карбованців. Коли ж узяти до уваги, що пересічна винагорода складається із високих заробітків механізаторів, які заробляють двічі, а то й тричі більше від звичайних селян, то рядовий селянин у колгоспі — хлібороб чи скотар — діставав винагороду в розмірі біля 50 карб. на місяць. Це пересічно, а дійсна реальна винагорода в багатьох колгоспах була ще меншою. І це одна з причин, чому молодші люди і без пашпортів втікали з колгоспів.

В опублікованих плянах на 1971 рік передбачається збільшити сільсько-господарську продукцію на 5,5% в порівнянні до 1970 р. і її вартість буде становити 88,6 мільярдів карбованців. У пляні не подано розміру збільшення в окремих галузях і видах продукції. Натомість розміри поставок (»закупівель«) державі визначено. Повинність перед

державою понад усе, чи буде збільшення продукції чи ні, а здати мусять те, що заплянованo. Крім плянових закупівель сільсько-господарської продукції, плянується понадплянова, за підвищеними цінами — теж обов'язкова. Передбачаючи збільшення продукції сільського господарства, Держплян плянує скоротити кількість робітників у сільському господарстві на 250 тисяч. Припускаємо, що в такому скороченні не менше як 30% припаде на Україну.

Досі, при меншім об'ємі продукції, затруднене в сільському господарстві населення при збиранні урожаю не було в силі виконати всі роботи. Уряд примусово мобілізував сотні тисяч мешканців міст, студентів і військових службовців, мобілізував і автотранспорт на час збирання урожаю та заготівлі продукції державі. В 1970 році мобілізаційний алярм під час жнив був особливо напружений. В усіх звітах про виконання планів заготівлі зерна згадувалась допомога міст. Але промовчується, яких втрат зазнали підприємства і установи через ту »допомогу«, що порушувала нормальну працю підприємств та створювала велику напругу на транспорті.

Заплянованe скорочення викличе ще більшу напругу в сільському господарстві, головно в критичні періоди року. За всіма ймовірностями, скорочення — черговий засіб колоніяльної політики Кремля супроти сільського населення »суверенних« колоній із республіканськими вивісками. Вивезеними (після скорочення) із сільських місцевостей українцями, грузинами, білорусами й іншими народами плянується заселювати »неосвоєні« простори Далекого Сходу і Півночі.

Це припущення підсилює аналіза пляну на 1971 р. в »Коммуністі« (ч. 1, 1971 р.). Там говориться, що: »87% збільшення продукції всієї промисловости буде здійснено через підвищення продуктивности праці«, через інтенсифікацію. А для більшості »ведучих галузів« промисловости передбачається осягнути понад 90% збільшення виробництва через інтенсифікацію праці. Виглядає, що для заплянованого збільшення продукції промисловости немає потреби »скорочувати« кількість сільського населення, якого й так не вистачало в час збирання врожаю.

Що ж обіцяє населенню »держава« в цьому році? Як і кожного року, в пляні 1971 р. передбачається звернути велику увагу на розвиток тих галузів промисловости, які виробляють товари для народного споживання. Продукція тієї промисловости збільшиться на 7,4%, а приріст продукції у всій промисловості передбачається на 6,9%. Відсотки в пляні »запевняють« населення про збільшення виробництва товарів для народного вжитку. А коли було інакше? В минулому році сесія Верховної Ради відповідною постановою запевнила населення, що товарів буде досить. Але протягом року ніщо не змінилось із постачанням речей побутового вжитку, не згадуючи про перебої з постачанням м'яса, овочів і молока. Н. Байбаков, ствердивши, що були »недостача товарів і перебої в торгівлі ними«, скинув вину за такий стан на »міністерства, які не забезпечили розвитку промисловости, що ті товари виробляє«.

Типовий стиль для московської імперії усіх часів. Найстарший ранґою обвинувачує меншого, менший тисне малого, а той на дрібних. А дрібнота товче масу. Такою була миколаївська Росія за Шевченка (»Сон«). В імперії брежньовських часів у засаді ніщо не змінилося. Міністерства не розбудували легкої промисловости, бо все чогось бракувало, коли була асиґнація, то не було матеріялів або робітників перекидали з однієї будови на іншу. А крім цього, технологія легкої промисловости надто застаріла, відстала. Тому й виконання плянів промисловости, що виробляє необхідні товари для населення, було плянувальною фікцією.

В пляні на 1971 р. не передбачається великих змін. Бюджетові асиґнування, що передбачені на легку і харчову промисловість, далекі від її потреб. Міністер фінансів, В. Гарбузов, у своїй доповіді на сесії Верховної Ради заявив, що на всю промисловість плянується асиґнувати 78,8 мільярдів карбованців. З того, на розвиток важкої промисловости буде виділено 65,7 мільярдів, на легку промисловість, що обслуговує потреби населення, лишається 13,1 мільярдів карб., себто — біля 16% усіх асиґнувань. Неспівмірно малі асиґнування, коли більшість галузів легкої промисловости потребує поновлення устаткування і розбудови, щоб задовольнити продукцією необхідні потреби населення.

Держплян і міністерства добре знають, що плян 1971 р. для розвитку легкої і харчової промисловости дуже умовний. Запляновaного збільшення продукції легка промисловість не зможе виконати, але щоб показати виконання — Держплян має свій спосіб: перерахувати вартість у грошах, підвищити ціни на різні речі широкого вжитку і тоді плян, як і цього року, буде виконаний. Таку плянову маніпуляцію, звичайно, прикривається тим, що якість товарів краща, хоч вона, як і раніше, буде далеко нижчою від світового стандарту. За минулі роки не раз підносились ціни на електричні вироби, текстильні й інші речі широкого вжитку. І плян виконувався, і якість »підносилась«, боролись за неї. У першому році нової п'ятирічки немає виглядів на якусь зміну в поліпшенні постачання населення. Тому плян і названо напруженим, а коли мова про його реальність, то з нереального реальне зробить статистика, контрольована партійною монополією.

Гойдають »трудове піднесення«

Партійні організації почали посилено розгойдувати »трудове піднесення«, щоб дати країні мільйони понадплянового прибутку. Біля двох мільйонів платних партійних робітників із допомогою ще більшої кількости різних активістів організують соціялістичне змагання. Це найгірша метода визиску людини, бо всі примушені домагатись, щоб кожний брав підвищені зобов'язання: перевиконувати норму виробітку, знайти нові резерви для збільшення продукції, боротись за якість, економію, а найголовніше — стежити один за одним у праці. Тиск колективу на людину за організованого соцзмагання стає засобом, щоб убивати в людині людське, щоб оскотинювати її. Змагання пля-

нується в центрі, по ієрархічній партійно-урядовій драбині воно йде в низи, а тут партійний функціонер, через свій апарат, починає обробляти колектив і кожного зокрема. На зборах пропонується взяти такі й такі зобов'язання. Наприклад, вказується, що такий то колектив, цех, завод чи область зобов'язалися виконати відповідні показники пляну на 120%, а ми зобов'яжімось дати 140%. Дамо чи не дамо? Хто ж насмілиться сказати, що ні!? І зобов'язання підписується від колективу, а потім кожним зокрема.

У »Радянській Україні« з 17 січня ц. р. на спеціяльній сторінці вміщено заклик: »Усі резерви в дію!« А далі говориться, як той заклик здійснюється. Колектив південно-західньої залізниці зобов'язався скоротити час ремонту електровоза з 4 діб, як призначено за пляном, на півтора доби. В цьому ж числі »Р. У.« є шість подібних зобов'язань. Змагальна хвиля рухається по ієрархічній драбині до заводів, промислових об'єднань, областей — охоплює т. зв. республіки і цілий імперський комплекс. В »Радянській Україні« з 24. 1. ц. р. вміщено новий заклик: »Плян першого року п'ятирічки достроково!« І тут же подається, що робітники, інженери, техніки і службовці зобов'язалися: в Харкові »виконати державний плян 1971 р. по обсягу промислового виробництва до 28 грудня«, в Запоріжжі — до 28 грудня, а у Львові — до 22 грудня.

Змагальну машину колективного тиску пущено в рух. »Робітники, інженери і службовці московського автозаводу імени Ленінського комсомолу ухвалили провести 17 квітня комуністичний суботник« (»Известия«, 24. 1. 1971 р.). Закликають усіх іти за їхнім прикладом — відзначити працю 24-го З'їзду партії новими трудовими успіхами. Заклик, як твердить ТАСС, знайшов широкий відгук; з усіх міст надходять повідомлення про підтримку. Отже, буде й суботник. Проте ніхто поважно того не бере, в ініціятиву ніхто не вірить, але в Кремлі потребують соцзмагання, щоб з допомогою колективного тиску не залишати людей у спокої, створювати такий стан, що кожний винуватий перед державою і партією.

На партійному шпилі імперської піраміди штамповані і фальшиві запевнення, як вияв »безмежної підтримки партії« всім народом. Система соціялістичного змагання знову стала найбільшим батогом-»стимулом« у боротьбі за виконання планів, як це було за сталінських часів. З її допомогою сліпі догматики великодержавного імперського соціялізму, що фіктивно твердять про панівність кляси, яка насправді втратила своє соціяльне значення, штурмують перший рік нової брежньовської п'ятирічки.

20. 2. 1971 р.

Ярослав ГРИНЕВИЧ

МОСКОВСЬКЕ ОБЛИЧЧЯ БОЛЬШЕВИЗМУ

Московська політична еміґрація вперто заперечує погляд, що московський комунізм із його імперіялістичними загарбницькими напрямками не що інше, як тільки похідна форма московського націоналізму-імперіялізму.

Але правильність такого погляду підтверджують безчисленні факти. Вже Карло Маркс, духовий батько сучасної московської комуни, захоплювався у своєму творі »Секретна дипломатія XVIII стол.« великим московським князем Іваном III-ім (1462-1505 рр.), як визначним дипломатом, що вмів використати міжнародну ситуацію в інтересах московської держави. »Здивована Европа — каже Маркс, — яка на початках володіння Івана III-го ледве помічала існування Московщини, стисненої поміж татарами і литовцями, була »поражена« появою на Сході величезної держави, а самий султан Баязет, перед яким тремтіла Европа, вперше почув — »високомернее речі москвина«.

Московські комуністи не менше прославляють московських царів та їхній імперіялізм ніж білі »единонеділимці« чи »демократи«. Вони ж насправді наслідують і продовжують імперіялістичну завойовницьку політику московських царів.

У 5-ім томі своїх »Творів« (стор. 34), Сталін згадує про те, що за царя Івана III-го відбулося »об'єднання« більшости »русских земель« в одну державу, бо інтереси захисту від наїзду турків, монголів та інших народів Сходу вимагали негайного створення централізованої держави, здібної видержати напір наїзників.

Так само Маркс і Сталін оцінюють другого варвара — »царя всея Руси« Івана IV-го, прозваного за його жорстокість »Лютим«. Так у своєму привітанні з нагоди 800-ліття Москви, Сталін на сторінках »Правди« (з 7 березня 1947 р.) захоплюється організаційним хистом того кривавого деспота, прославляє його заслуги для закріплення московської централізованої держави.

Також і »Велика совєтська енциклопедія« з 1946 р. уважає царя Івана Лютого за одного з найвизначніших державних мужів. Щоб осягнути свою мету, він виявив величезну витривалість і енергію, довів до успішного кінця централізування влади в »русскій державі«, був »одним із визначніших культурних діячів свого часу«. Ось як пише найофіційніший »науковий« твір московських большевиків про півбожевільного дикуна та вбивцю свого сина. І того Івана Лютого, його індивідуальність та діяльність, — твердить совєтська енциклопедія, — високо цінили також такі »русскі революційні демократи«, як Белінський, Ґерцен, Чернишевський, Добролюбов та інші. В московсько-большевицькій літературі (а також у мистецтві) Іванові IV-му присвячено багато уваги (повість Олексея Толстого, трилогія Кости-

льова, фільм Айзенштайна і т. п.) Всі автори цієї літератури прославляють його, як будівничого великої московської держави.

У своїй промові з 7 листопада 1941 року Сталін закликав до оборони »родіни«, загроженої гітлерівськими арміями, не комуністичними гаслами, не словами пролетарського гимну, не бутафорією театральних большевицьких декорацій, а відкликом до... московського патріотизму. Він висунув, як зразки московських національних героїв, колишніх будівничих московської імперії — князя Александра Невського, вел. князя Дімітрія Донського, Кузьму Мініна, кн. Дімітрія Пожарського, кн. Александра Суворова, фельдмаршала Михайла Кутузова, не зважаючи на те, що ніхто з них не був ні пролетарського походження, ні большевицьким типом.

Що більше, указом Президії Верховної Ради СССР із 29 липня 1942 року доручено нагороджувати командирів червоної армії за заслуги в організації армії, в керівництві бойовими операціями та за особисту поведінку в боях — такими воєнними орденами: орденом Суворова першого, другого й третього ступенів, орденом Кутузова першого й другого ступенів, орденом Александра Невського і т. д. Орден Александра Невського встановлений у колишній царській московській імперії ще 1725 року. Тепер, зробивши в ньому деякі зміни (головно щодо »двоголового орла«), московські большевики відзначили ним після закінчення другої світової війни понад 40 тисяч старшин т. зв. червоної армії. Навіть кровожадний Сталін одержав 6 листопада 1943 року орден Суворова І-го ступеня. (Суворов — загальновідомий як погромник польського повстання під проводом Костюшки, як полководець у семилітній війні з турками, в італійському поході проти Наполеона і т. п. За бойові заслуги він одержав титул римінського графа та італійського князя).

Для підкреслення ідентичности й тяглости характеру совєтської армії з колишньою царською армією та однакової їхньої мети, — у совєтській армії привернено не тільки ті самі уніформи, пагони й давні ступені, а й давні імперіялістичні гасла.

В той самий час, коли червоний Кремль схвалює, підтримує та пропаґує московський націоналізм-шовінізм, горе іншим народам, що опинились під владою »старшого брата«, московського хама, якщо вони відважаться проявити свій власний націоналізм, бо в т. зв. СССР можуть існувати і розвиватися тільки московський націоналізм і шовінізм, можна прославляти тільки московських героїв, не зважаючи на те, хто вони: будівничі московської монархії чи »народної демократії«.

Між московськими націоналістами-шовіністами в т. зв. СССР і такими самими патріотами-максималістами серед московської еміґрації — нема різниць в основних справах і не може бути.

Глибоко помиляються ті, хто думає, що з упадком большевизму та його системи, з т. зв. СССР можна буде створити »едину Росію« на західньо-демократичних зразках та відлучити »демократичних« москалів від хижацьких імперіялістичних зазіхань. Це неможливе так довго, як довго існуватиме будь-яка »едина Росія«.

СЕРЕД СНІГІВ

Полемічний »захалявний« есей, автором якого »Хроніка поточних подій« (російською мовою) подає *Валентина Мороза.*

Березень 1953 року. Москва.

Спресовані гурми ридаючих людей, тиснява ... Всі пруться до гробу померлого Вождя. Десятки задушених, затоптаних під ноги ...

Не один іноземець, випадковий свідок »всенародного горя«, подумав: мабуть, років сто треба, щоб вивітрився цей фанатизм. Але чекати довелося не довго. Через три роки Вождя (мертвого!) прив'язали до ганебного стовпа і оголосили злочинцем. І ... ніхто не гавкнув. Звичайно, обурювалися, але на печі ... Ніхто не самоспалився, ніхто не відрубав собі навіть мізинного пальця. А де ж фанатики — ті, що недавно пхалися до священного гробу? А їх, виявляється, не було. Були сонні шкапи, які й не помітили, що їх завернули і женуть в інший бік. Фанатизм виявився *налоскотаним.* Фальшиві алмази від справжніх тепер відрізняють легко. Вирізнити справжні емоції від *налоскотаних* — важче. Налоскотавши себе, можна викликати не тільки штучний сміх. Так само викликають штучний трагізм, фанатизм. Найбільша таємниця сталінської доби полягала в тому, що, незважаючи на »потрясаючі клятви« у »відданості«, »вірності«, »готовості«, вона не мала нічого, крім *нігіліста* — людини, яка не вірила ні в що. Тобто шкапи думали, що вони дійсно віддані, »вірні«, »готові«. Вони переконали себе в цьому (найлегше переконати *себе*). Але все це було налоскотане.

Не можна без кінця випускати грошові знаки — бо знеціняться. Не можна без кінця напихати в людську голову слова — бо наслідком буде та ж сама девальвація. Девальвація слова — основна моральна проблема, яку залишила по собі сталінська доба. Епітети вищого і найвищого ступенів, знаки оклику, заклики, виклики — усе це досягло такої концентрації, що зникли будь-які реальні критерії. Величезна, до краю надута повітряна куля, обписана крикливими лозунгами, відірвалась від землі і попливла. І сам вождь вже не відав, де він опиниться і які вітри керують ним.

Ніхто не вірив ні в яку реальність — ні в реальність зобов'язань, взятих колгоспним бригадиром, ні в реальність оцінки, даної критиком свіжонадрукованій поемі. Витворилося два світи — остаточно дифе-

ренційовані один від одного. Перший складався з буднів, де люди надихались не то що без героїзму, а й без елементарної порядности. І був ще другий — світ кіно, книжок, де молодогвардійці співали арії перед шахтою, у яку їх мали скинути через п'ять хвилин. Молодогвардійці, — як і все інше, що потрапило в цей надутий, нереальний світ — мусіли також стати нереальними.

Ніхто цього вголос не казав, проте увесь час закрадалися сумніви: а чи справді існували молодогвардійці з їх подвигами? Чи це, може, така сама »липа«, як цифра урожайності в колгоспі, як відсоток успішности в школі, як кількість прочитаних лекцій у товаристві »Знання«. »Акулов не бывает«, — ця логіка надто тверезого малюка з книжки Чуковського стала негласним кредо. Міщанин дуже любив смакувати сенсації, що Олег Кошовий (ви чули!) зовсім не вбитий, а живе в Західній Німеччині, і що взагалі все це »брехня«.

Девальвація слова потягла за собою жахливу девальвацію всіх понять. До розряду вигаданих потрапили мета, ідеал, героїзм, подвиг. Міцно відгороджений своїм нігілізмом від усього духовного, »трудящий« викинув за борт усе. Про Тичину знали тільки, що він »пише вірші, та все гірші«. Що можна було сказати про геніяльність Тичини в умовах, коли саме поняття геніяльности ніхто вже в серйоз не сприймав, коли геніяльність асоціювалась із Дем'яном Бедним, коли її чіплялі до штанів кожного комісара.

Для України трагедія стала подвійною — як для всіх »націоналів« Радянського Союзу. Бо такі поняття, як нація, патріотизм, рідна мова, Вітчизна, теж потрапили до реєстру »вигаданих«, »книжних« речей. Людина, яка не вірила ні в що, мусила збайдужіти і до України.

І от на це холодне згарище, де вже навіть попіл давно розвіявся за вітром, прийшли шестидесятники — »Симоненкове покоління«. Не все було вартісним і глибоким у їх перших творах. І все ж прихід їх був — *епохою*. Бо вони повернули втрачену *вагомість* словам і поняттям, заставили людей знову повірити у *реальність* духовного світу. Це був справжній подвиг: в атмосфері тотального зневір'я у щось повірити. І запалити вірою інших.

»І нічого іншого люди так не ждуть, як живого прикладу героїчної громадської поведінки. Людям потрібен цей приклад не тому, що без нього не можуть скласти уявлення про істинне громадське діяння, а тому, що їм потрібна певність, що і сьогодні таке героїчне діяння можливе, і сьогодні воно не безплідне«.

Ці слова Дзюби про значення Симоненка є фактично оцінкою ролі шестидесятників в цілому. Кожна епоха мала таких *будителів*, що відроджували слова і поняття після девальвації, надавали їм знову живого змісту. Моральне омертвіння спричинилося не лише »культами« на зразок сталінського. Воно наступає періодично в міру того, як духовість старіє, вичерпує себе і вкривається зроговілим панцером. Так було з пізнім Римом, у якому сума старих моральних приписів,

оперта на релігії Венери і Юпітера, перестала бути зобов'язуючою, зробилася формальною, у якому не було вже Муція Сцеволи, що спокійно поклав руку на вогонь.

Рим оновили християни. Що ж дало силу неписьменному християнинові з його наївними проповідями перемогти римського філософа, обтяженого вантажем грецької і догрецької мудрості? Може християнський проповідник знав щось таке, чого не знав римський філософ? Ні, справа не в цьому. Філософ знав більше, ніж християнський проповідник. І взагалі: суттєва різниця не в тім, що один знає, а другий не знає. Суть — у градусі *емоційності*, з якою людина ставиться до тієї чи іншої істини. Один просто знає це. Другий *живе* цим. Для одного дана істина є просто інформацією, знанням. Для другого — *откровеніе*, без якого життя втрачає сенс. Істина, розігріта в душі до певного »градуса«, стає *цінністю*. Знання переростає у віру. І тільки тоді людина починає жити. Леся Українка називала цей стан *одержимістю*.

Одержимість — це не художність. І не науковість. І навіть не публіцистичність. Одержимість — це зовсім окрема субстанція, необхідний поряд з іншими компонент для повноцінного духовного життя. Можна мати чудові руди — але вони ніколи не перетворяться у сплав, не оживуть без необхідної температури в печі. Можна мати великі духовні скарби — але їх просто не помітять, доки не візьметься за них *одержима* людина і не розтопить їх в горнилі своєї одержимості. Фінський загал не знав, чим він володіє, доки Леннрот не зібрав епос »Калевала« і не показав усім, що це таке. Був Тичина і були його геніяльні вірші — але з таким скарбом у руках, він не мав сили зробити *українцями* навіть найближчих, виховати їх так, щоб вони розмовляли українською мовою. Чого ж забракло? На холодній волі, присипаній сибірськими снігами, не було вже жодної *іскри* одержимості — жодної з тих, що розліталися колись золотими водоспадами і розпалили пожежу українського відродження двадцятих років. А Симоненко чи Вінграновський одним доторком пробуджували в людях заснулу українську душу, робили їх живими.

Це й була місія шестидесятників: принести в замерзлу українську дійсність іскру одержимості. Без неї не мав сили навіть Шевченко. Його читали і не помічали . . .

Маленький гурт людей у Києві розбризкував іскри на цілу *Україну* і де вони падали — відразу танув довголітній лід байдужості і нігілізму. Кожне слово їх палахкотіло одержимістю, фанатичною ненавистю до холодних і слизьких, фанатичним бажанням прискорити кінець *льодовиковому періодові* на Україні.

Ви — крикуни пихаті й тлусті,
Хабарники, набиті лоєм,
Що кланяєтесь лангусті
І ходите на збори строєм.

Ви пузаті, ченці без віри,
Ви спекулянти слизькохвості,
Ви барабани товстошкірі
Напнуті на ідейні кості.

І головне — лявіну нічим було спинити. Усе, що виставляли проти цих людей, будувалося з льоду, — а лід моментально танув від їхніх іскор. Найбільшим сюрпризом минулого десятиріччя було те, що арешти 65-го року не загальмували, а прискорили сучасне українське відродження. Ера *Великого страху* минула. Арешти не злякали, а викликали ґрандіозне зацікавлення — не тільки на Україні, а й у цілому світі. Репресувати декого в сучасних умовах означало створити йому ореол, зробити мучеником (незалежно від того, мучиться людина чи ні).

Це був прорахунок... і помилку негайно кинулись виправляти. Випустили із в'язниці Івана Світличного — хоч і вважали його »головним«. Тактику змінювали находу. Не вдалось залякати? — значить, треба *скомпромітувати і розчарувати.* Першим досягненням в цьому напрямі була стаття І. Драча в »Літературній Україні«. Потрібно було, щоб Драч публічно почистив чоботи Полторацькому. Це міг зробити будь-хто, кандидатів не бракувало, але хотіли, щоб саме Драч або хтось з його кола. *Потрібно було вбити леґенду про шестидесятників* — якісно нових людей, показати, що нічого нового в них нема, що Драч може писати такі самі пасквілі про »націоналістів«, як і Тарас Мигаль. Потрібно було вбити віру, окриленість, загасити іскру одержимості і повернути людей знову у стан жовчного нігілізму. Потрібно було забрати в людей приклад, що їх зігрівав, переконати, що їхній бог — це зовсім не бог, а бутафорія. Іван Дзюба оголосив бойкот Драчеві після цієї статті в »Літературній Україні«. *Одержимий* не міг зробити інакше.

І тепер я згадую цей факт, читаючи заяву Дзюби у тій самій »Літературній Україні«, багато в чому подібну до статті Драча. Ті ж самі лайки, начерпані з лексикону полторацьких (»провокаційна маячня«, »політиканське суєслов'я«), така сама анафема »націоналістів«... Сумніву нема: слизькохвості можуть поздоровити себе з новим успіхом.

Читав я арґументи, викладені Дзюбою, слухав також захисників його заяви. Слухав і дивувався: яке це все дрібне і не суттєве... Серед причин, наведених захисниками заяви, висуваються й такі: якби Дзюба не написав заяви — зняли б з друку його переклад, що має ось-ось вийти. Виключення його із Спілки автоматично потягло б за собою втрату роботи. Ну, що ж, коли це серйозні причини — в такому разі необхідно відмовитись від будь-яких плянів. Кожний крок, кожний новий твір, де є хоч які-небудь відхилення від канонів бідного Дем'яна, автоматично тягне за собою більші чи менші неприємності. І хто хоче уникнути їх — мусить взагалі скласти руки і нічого не робити.

Основний гріх, який приписують захисники Дзюбиної заяви нам, її противникам, — це *донкіхотство,* відсутність реалізму. Ну що ж, тут нема навіть необхідності відповідати власними арґументами. Можна

взяти їх з Дзюбиної промови, виголошеної у 1965 році, коли він ще був іншої думки про донкіхотів і про »реалістів«:

»В той час, як вони були великодушними реалістами, добре знали, що можна і чого не можна, яке діло виграшне, а яке програшне, — в цей час, в їхню добу торгашеської тверезості Василь Симоненко був безнадійним донкіхотом, кажучи словами Лесі Українки, відмовлявся визнавати т. зв. »історичну прірву« за прірву реальну і вимагав зовсім неможливого: »Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю«, — а з ким він говорив — звісно, і все; ой, яке неможливе і яке безнадійне це з точки зору вченого і премудрого поросяти«.

»З точки зору вченого і премудрого поросяти« найбільшим божевіллям був виступ Дзюби у кінотеатрі 4-го вересня 1965 р. Це був апогей донкіхотства: у розпалі арештів виступати з протестами. »Торгашеська тверезість« диктувала інше: сиди, мовчи і радуйся, що не перехапали всіх. Але »безнадійно-донкіхотський« Дзюба і на цьому не заспокоївся. Він ще пустив у світ свою книгу . . . і от виявилося, що це донкіхотство дало більше користи, ніж »реалізм« усіх премудрих поросят, разом взятих. Якось так виходить, що найкраще ростуть квіти, посіяні на морозі. Найменше простуджуються ті, що не зважають на погоду, що самі для себе є погодою. Парадокс тут чисто зовнішній. »Реаліст« і одержимий презентують собою не логіку і нелогічність. Вони просто є репрезентантами *двох типів логіки*. »Реаліст« послуговується куцою, приземленою логікою *сьогоднішнього дня*. Але в тім то й річ, що майбутнє будується за іншою логікою — *логікою завтрішнього дня*. І віднайти її може тільки одержимий. Усі відкриття, усі винаходи, все нове — справа рук донкіхотів. Не завжди одержимі намацують стежку в майбутнє — часом збиваються на манівці. Але з обережністю »премудрих поросят« взагалі не зрушити з місця. Не всі квіти, посіяні на морозі, ростуть. Більшість гине. Але іншого виходу нема. Для нації, що сотні років живе в *льодовиковому періоді*, в умовах *постійної зими*, це єдиний вихід: »буду сіять квітки на морозі«. Та й сама Україна — це квітка, що виросла серед снігів. Україна — це квітка-ломикамінь. Українська живучість — це алогізм, іреальність, парадокс, якщо користуватись логікою »реалістів«, — так само, як і цвітіння *білотки* (едельвайс) на крижаних вершинах. Україна живе завдяки іншій логіці — *логіці одержимості*. Тільки одержимий міг бути українцем в умовах Києва чи Харкова у 19-му столітті, коли Україна вважалась неіснуючою, похованою. Тільки одержимий може бути українцем у цьому ж Харкові тепер, коли »премудрі поросята« переконані, що всі нації незабаром зіллються в одну і що України в наступній семирічці вже не буде. »Реалісти« на Україні ніколи не були українцями — вони неминуче ставали малоросами. Біймося, як вогню »реаліста«, коли хочемо бути українцями! З точки зору »реалістів« українська справа завжди була безнадійною. Тому й робили її завжди ті, що сказали собі: »без надії сподіватись«, ті, що не злякались »без-

надійної« реальності і вперто йшли за своєю мрією, »так, як Ізраїль йшов за стовпом огняним«.

Для нас вже стало традиційним нарікати на свою слабість. Насправді ж Україна показала унікальний приклад сили. Інші народи в *наших умовах* давно зникли, стали Провансом[1]. А ми — витримали! Яка ще *заборонена* мова дала таку багату літературу? Твердість українського характеру мусить бути справді не абиякою, коли й росіяни, і поляки сказали незалежно одні від одних те саме: »Упрям как хахол« і »Uparty jak rusin«[2]. Це й є основою дивовижної української твердості знаходити силу і надію в *собі*, бути незалежним від *зовнішніх* джерел сили і надії. Заповідь Григорія Сковороди — »шукай все в собі!« — знову й знову оживає в українцеві. Євовіст запитав Левка Лук'яненка у мордовському таборі: »А ти впевнений, що твоя Україна вічна?« Той відповів: »Ні, не впевнений, бо в таких речах ніхто не може мати певності«. Євовіст зареготався і зробив висновок: »То ти навіть не знаєш, за що борешся. От я знаю, що ми, свідки Єгови, здобудемо вічне життя. А що ти знаєш?«. І тоді Лук'яненко сказав: »*Коли б я був єдиним українцем на світі — я й тоді боровся б за Україну*«. Вже кілька сторіч українська живучість тримається саме на цій логіці. Українців, які б не любили Україну — мізерна кількість. Українців, які хотіли б зникнення України з лиця землі — ще менше. Люди русифікуються не тому, що не люблять України або не хочуть її. Люди русифікуються тому, що їм не вистачає сили *повірити* в Україну, зберегти віру в гидотній атмосфері Харкова чи Одеси, де »убрання в мову, як в одежу — не ганьба, не жах, а норма«. Їм треба *прикладу*. »І нічого іншого люди так не ждуть, як живого прикладу . . .«

Не всі відкрили щось нове для себе у книзі Дзюби »Інтернаціоналізм чи русифікація?«. І все ж книга ця стала для всіх відкриттям. Що з русифікацією треба боротись — це знали. Але цього було не досить. Треба було ще побачити реальну людину, яка реально бореться проти русифікації. Потрібна була іскра, щоб запалити в людині давно готове багаття. Якраз у цьому сенс Дзюби та інших шестидесятників — у тій іскрі одержимості, яку вони принесли в заморожену українську дійсність. Саме тут потрібно шукати відповіді на питання, чому навіть деякі порівняно невеликі факти і події 60-их років збудили таке велике зацікавлення і викликали такий гучний резонанс. Люди шукали у книзі Дзюби не арґументів — вони шукали там *віру, заряд одержимості*. Зовні виглядає так, ніби людину спочатку переконують, а потім вона починає вірити. Насправді ж це буває навпаки: спочатку людина *спалахує*, заражається вірою — і тільки потім підбираються арґументи

---

[1]) Цікаво, що Луначарський називав Прованс »Французькою Україною«, бажаючи підкреслити однакові умови, що випали на долю обох народів. Україна в цих умовах вижила, Прованс перестав існувати як нація, опустився до рівня французької провінції. — (Прим. автора).

[2]) »Впертий як русин« (тобто українець). — (Прим. автора).

для *готового* переконання. Аби повірити — арґументи знайдуться. Часом наївні — але то вже не грає ролі.

Огляньмося навкруг: чи багато у русифікованому, потрощеному Києві свідомих українців? Збільшувати їх коло — це і є реально боротись з русифікацією. Без цього наша праця втрачає сенс. І от стоїть перед нами зрусифікований, зруйнований українець, людина без власного »Я«. Чим пробудити в ньому приспану українську душу? Арґументами? Не було ще випадку, щоб апостол навернув будь-кого в свою віру арґументами. І реторика, і красномовство тут безсилі. Християнські апостоли не мали ні того, ні другого.

»Обмежені, вузькі, неосвічені, без будь-якого досвіду у справі пропаґанди, учні Ісуса були у повному розумінні слова маленькими людьми«. »Мова авторів Нового Заповіту бідна до такої міри, що у кожного є свій власний маленький запас слів«, — пише про них Ренан (Е. Ренан: »Апостоли«).

І ці темні люди без досвіду за короткий час зробили Римську імперію християнською. Апостоли! Апостоли потрібні сучасній Україні, а не ситі пристосуванці — »реалісти« з їх арґументами! Ні один духовний переворот не відбувся без апостолів. Сучасне українське відродження також не можливе без них.

Сенс таких постатей як Дзюба — в апостольському горінні. Без цього вони щезають, перетворюються в ніщо. Для таких охолонути — значить умерти. Біймося втратити святе полум'я одержимості! Бо тоді залишаться арґументи, будуть множитись товсті монографії, але все це нікого не пробудить. Холодний скептик із його реторикою нікого не запалив і не запалить. Найкраще про це сказав сам Дзюба у 1965 році: »Бувають епохи, коли вирішальні битви провадяться на площині соціяльної моралі, громадянської поведінки, коли навіть елементарна людська гідність, опираючись брутальному тискові, може стати важною бунтівничою, революційною силою. До таких епох, на мою думку, належить і наша епоха (...). Ось чому, може, ніщо інше не має зараз такого значення, як висота громадянської поведінки«.

Так, позиція тепер важить більше, ніж *слово*. Словам не вірять — вони жахливо здевальвувалися. Слово необхідно підкріпити позицією. Живемо в епоху, коли і Сверстюк, і Шамота говорять однакові слова про Шевченка: обоє називають його геніяльним. Різниця між ними, отже, визначається не словом, а позицією.

Одному доцентові довелося колись бути на нараді, де виступав Дзюба. »Ну й як?!« — запитали його. — »Та... хотів чоловік похизуватися«, — відповів доцент. Куций реаліст ніколи не збагне, що таке позиція. І щиро прийматиме її або за театральну позу, або, у кращому випадку, за наївне донкіхотство. Тепер захисники Дзюбиної заяви кажуть нам: »Досить театральних поз. Треба працювати«. І доводять, як то важливо, щоб Дзюба був у Спілці, щоб там було багато таких, як Дзюба, і що взагалі треба здобувати »становища«. Тільки вони тратять

порох даремно. Ніхто не думає заперечувати сказаного ними. Звичайно, дуже хочемо, щоб у Спілці взяли гору такі, як Дзюба. І не лише у Спілці. Смішно було б заперечувати також необхідність методичної буденної роботи. Так, одержимість не замінить ні таланту, ні працьовитості — але цього ніхто й не стверджує. Протиставляти одержимість буденній роботі — те саме, що протиставляти сірники дровам. Одержимість не є замінником ні таланту, ні працьовитості — але без неї і те, і друге лежатимуть мертвою брилою. Таланти є завжди і скрізь — чому ж тоді бувають епохи розквіту і епохи сірости? Одержимість — це не екстремізм і не вибуховість. Вибуховими бувають частіше *наелектризовані* емоції. Полум'я одержимості горить рівно і спокійно. Самоспалюватись не обов'язково. Мені, наприклад, більше імпонує філософія Швейка, який казав: не той добрий вояк, що вмирає за вітчизну, а той, що заставляє ворога вмирати за вітчизну. Так що закиди в донкіхотстві і непрактичності адресовані не туди. Ми не проти роботи — в тому числі найбруднішої. Хтось мусить говорити ідіотські офіційні промови, щоб мати можливість зробити добру справу, використовуючи своє становище. Хтось мусить писати нікчемні ювілейні вірші — щоб утриматись на посаді задля цієї ж мети. Але чи мусить це бути Дзюба? Не тільки не мусить, а й не має права. Причин для цього є принаймні три.

Перша, людей, які хотіли б трохи любити Україну і мати трохи комфорту, ніколи не бракувало. Павличка ніколи не доводилося спеціально культивувати — він завжди виростає сам. Ніхто не каже, що Павличко не любить Україну. Павличко щиро любить Україну і хоче зробити для неї якнайбільше — тільки при умові, що для цього не доведеться жертвувати комфортом. Він чує, що це слабина, його мучить совість, але він чудово вміє цьому зарадити. Павличко переконав себе, що він теж великомученик, що його переслідують, дивляться на нього скоса і т. п. Взагалі: чим більше людина боїться, тим більше вважає себе великомучеником. І це правда — бо найтяжче мучиться той, хто найбільше боїться. Ну, звичайно, Павличко нізащо не признається навіть собі, що причиною його поведінки є ординарний прозаїчний страх. Ні, він вигадає собі цілу теорію. Він, бачте, свідомо бере на себе таку невдячну, не героїчну роль — аби тільки послужити справі. Нового тут нічого нема. Так буває завжди: чим дрібніший стимул керує людиною — тим величніші і романтичніші причини вона вигадує.

Знаємо, що Павличко відповість на це скептичною усмішкою. Але знаємо також, що джерело цього скепсису — страх і втома. Найкраще про таких сказав колись Дзюба — про людей, що закриваються »мелодраматизованим скепсисом, у який залюбки і »вишукано« тікають від тяжкого громадянського обов'язку, тікають з лінощів, тікають з страху, і по сліпоті; жалюгідним скепсисом мудруючого раба, який хоче сам себе обдурити і вдає, буцімто так захоплений грою в парадокси, що й не помічає ярма на шиї«. Так буває завжди: спочатку людина втомлюється, стоячи на позиції, а потім вже підводить »теоретичну базу«:

кому це, мовляв, потрібно, зовсім це не позиція, а театральна поза, і взагалі пора кінчати з донкіхотством.

Одержимий і скептик — споконвічні антиподи. Вичавлений, охлялий скептик завжди приписує людині з пружною мускулятурою донкіхотство і непрактичність. Втомлений тягарем своєї ерудиції римський філософ міг виставити скільки завгодно »незаперечних« арґументів проти християнина-неофіта і з точки зору куцої практичності він мав рацію. Християни не перевернули світу і не збудували на землі царства божого. Але будуючи його, воскресили умерлу духовість. А їх опонент-скептик із його незаперечними арґументами назавжди залишився мертвим.

Бувають також епохи, коли найціннішим буває скепсис. Що правда то правда. Це епохи масового психозу, періоди налоскотаного фанатизму.

Але ми живемо в інші часи. Скептик — якраз те, чого найбільше мусить боятися сучасна Україна. На Україні ще й нічого гасити — ще треба розпалювати. Так що рано Дзюба »взявся за розум« і попрощався з донкіхотством.

Ні, не треба закладати спеціяльні парники для культивування Павличка. *Він* впросто сам, не турбуйтеся, ще й до того самообслужиться — тобто переконає себе і ближніх, що й він мученик, що й він жертва. Справа не в тому, щоб оголосити Павличка абсолютно неґативною фігурою. *Павличківство* — явище складне і суперечливе, носить в собі як неґативний, так і позитивний зміст. Павличко зробить багато для України — мусимо це визнати. Але не про це мова. Йдеться про те, що на одного Дзюбу завжди припадає сотня Павличків. А тому перекваліфікувати Дзюбу на Павличка просто не раціонально — не тільки з точки зору донкіхотів, а й з точки зору премудрих поросят. Надто мало на Україні тих, що носять в собі іскру одержимості і можуть запалювати інших. І ще про те йдеться, що павличківство — явище наступальне, аґресивне. Психологи добре знають: той, хто опинився в багні, завжди має бажання (здебільшого неусвідомлене) стягнути до себе того, хто стоїть на сухому. Саме цим бажанням павлички й небезпечні. Ніхто інший, як вони, нашептали Драчеві його статтю. Тепер вони нашептали заяву Дзюбі. В тім то й річ, що Дзюба зробив поступку не *козаченькам,* а *павличкам.* Протистояти зовнішньому тискові легше. Боротися з тим, хто розкладає зсередини — далеко важче. І тут Дзюба виявився не на висоті.

Як бачимо, для обґрунтування першої причини цілком вистачило арґументів, взятих з виступу Дзюби. Вистачає їх і для обґрунтування другої. Ще кілька слів і з того ж виступу у 1965 році:

»Адже більшість молодих поетів і літераторів починали і починають від не гіршого рівня, як починав Василь Симоненко, і »стихійного таланту« в тих було напевно не менше. Отже багато хто з них міг би стати таким, яким став Симоненко, але стають такими одиниці. Решта йде не вгору, а вниз. Скільки вже на наших очах здрібніло, збаналізу-

валося і занепало талантів! В чому ж справа? (...). Коли людина говорить на повен голос — голос її міцніє. А коли привчає себе говорити напівпошепки — цей півшепіт стає її нормальним голосом. Василь Симоненко мужньо говорив правду, і правда його робила самого все більшим і більшим. Поетові потрібен простір прикладання сил для того, щоб сили його множилися. А хто собі той простір звужує, хто своїх сил не вживає, не напружує до краю й постійно, того м'язи непомітно слабшають, того сили зменшуються, той мізернішає. Є в медицині поняття — »ледаче серце«.

Як це небезпечно: реґулювати свій голос так, щоб не вигнали із Спілки.

Скільки вже »здрібніло, збаналізувалося і занепало талантів«, поклавшись на таку логіку: тепер я пишу для »друку«, а справжнє буде потім. І от пройшло життя, а справжнє так і не з'явилося!

Ні, ми не кличемо до авантюрництва. »Тайний союз меча і орла« закладати не треба. Хтось мусить пристосовувати свій голос і до Спілки, і до журналу »Блокнот агітатора«. Хтось — але не Дзюба. Надто мало на Україні таких, як він. Безконечне лихоліття породило на Україні плоску, *одновимірну* людину. Якщо одержимість — то вже партизанська, анархічна. Якщо ж практичність — то обов'язково рабська, безпринципна. Будьмо нарешті, глибшими. Навчімося робити буденні, прозаїчні справи, не *втрачаючи чистого палахкотіння одержимості.*

І, нарешті, причина остання. Склалося так, що найвагомішим документом сучасного українського відродження, його сконденсованим виразом стала Дзюбина книга. Світ вивчає теперішню Україну »через Дзюбу«. Дзюба став символом. Став прикладом — а про значення прикладу сказав він сам. Ідеї не досить. Ідея гола і суха — потрібне живе її втілення. Істину знають — треба *віри.* Щербата українська доля обрала Івана Дзюбу. Щербата українська доля поклала на його плечі *тягар символу.* І скидати його під ноги — не достойно. Надто багато написав і сказав Дзюба, щоб носити тепер письмові виправдання до Козаченка.

Дзюба забув про тисячі і тисячі людей по всій Україні, для яких він вже став богом. О, розумію, розумію, як смішно звучить це для декого: »бог«, »символ«. Для того, хто »вишукано тікає в скепсис«, все це »примітивно«. Але пам'ятаймо: цих »примітивів« сорок мільйонів! З них складається українська нація. І доки їх не пробудять, не розморозять — будуть генералами *без армії.* Не знаю, може й вони »примітивні«! Зате інше знаю твердо: щасливі ті, *що мають Бога! »Нема Бога — нема людей«,* — ці слова я чув спочатку від жінки на Поліссі, а вже потім прочитав у модерного європейського філософа. Дзюба став для людей богом — і вони повірили. Його заява дихнула морозом нігілізму на тоненькі паростки віри. Можна почути вже й таке: »Був один принциповий чоловік на Україні — і той написав заяву«. Оцього й

хотіли, щоб Дзюба отруїв збуджену віру і знову повернув людей у стан мертвого нігілізму. Тому й надрукували його заяву моментально великим тиражем. Чи побачила б вона світ, якби була на нашу користь, якби не була компромітуючою? Чи голосували б проти виключення Дзюби козаченки й корнійчуки, коли б не допустився він помилки? Не будьмо наївними...

Ну добре, згодьмося на хвильку, що від Дзюбиного перебування у Спілці залежить доля людства і що заради нього можна жертвувати принциповістю. Але ж він, виявляється, нічого не здобув, написавши заяву! Заяву, виявляється, розглядають »лише як перший крок«, а його дальше перебування у Спілці залежатиме від другого, третього, четвертого... Невже Дзюба не збагнув досі елементарну поліцейську істину: хто сказав А, на того *втричі* посилюють тиск, щоб витиснути Б. Не один вже бекнув, ставши на цю дорогу!

Україна чекає від Дзюби нових творів. Але ж перша сторінка, написана не в ключі Дем'яна Бедного, знову поставить на порядок денний проблему його виключення із Спілки. По суті вона вже стоїть. Чергова »антидзюбинська« стаття І. Басса в останньому номері »Радянського літературознавства«[3] вважає *післязаявного* Дзюбу таким самим »націоналістом«, як і дозаявного, нахабно вимагаючи, щоб Дзюба довів свою безгрішність »не декларативними заявами« (стор. 70). Не встигло ще висохнути чорнило в тому місці, де Дзюба написав »А«, як на нього вже знову почали тиснути, вимагаючи »Б«. Що ж дала в такому разі заява? Як бачимо, логіка »одержимих« є *реальнішою*, ніж логіка »реалістів«. Наївним і непрактичним виявився той, хто закидає донкіхотство іншим.

Україна бачила вже багато таких, що говорили й закреслювали, потім знову говорили й закреслювали власні слова, може тому й наступила масова зневіра, що на очах загалу падали найвищі. Пігмеї завжди лизали п'яти капралам. Але, щоб »сержантам, які самочинно одягли погони генералів«, кланялися такі велетні, як Тичина — цього ще, мабуть, не було ніколи. І — хто знає — може саме це спричинило людям найглибшу травму? У що і в кого вірити, коли *всі* відрікаються, коли боги стають денщиками?

Україна вже бачила Остапа Вишню, який вийшов із в'язниці і одразу заявив, що він ніколи не був там і що »націоналісти брешуть«, Україна вже мала Епіка, який писав у 1935 році:

»Підготовляючи терористичні акти, ми з безневинним виглядом запевняли партію у своїй відданності і чесності, і протягом багатьох років грали такі ролі, у порівнянні з якими дії розбійника з великого шляху є зразком чесності і гуманності. Я зрозумів, що наймилостивіший вирок пролетарського суду — зробити зі мною так, як роблять з оскаженілим собакою, знищити, як сапного коня, вийняти з тіла суспільства. Комуністична партія великодушно повірила моєму каяттю.

---

3) Ч. 1, січень 1970, стор. 61-70, »У поході проти істини«.

Партія подарувала мені життя, давши мені цим найбільшу з усіх можливих нагород на землі — право на життя, на радість праці«.

Досить вже цього. Україна спратла за такими, що ні від чого не відрікаються і ні перед ким не виправдуються. Маємо силу силенну людей, які, сказавши добре слово про Україну, негайно роблять три реверанси в бік Росії. Вони ніколи не напишуть »Шевченко і Пушкін«. У них завжди виходить »Пушкін і Шевченко«. Не спеціяльно, ні. Це виходить у них механічно. Рабське почуття *вторинності* міцно в'їлося їм у кров. Перед усім українським у них стоїть буква »і«. Пушкін і Шевченко, і Франко, Некрасов і Леся Українка. Ніколи вже не вирвалося з їхньої підсвідомості почуття, що Україна — *це додаток*, перед яким обов'язково мусить стояти, відділене буквою »і«, щось головніше. Дехто з цих людей голосував проти виключення Дзюби із Спілки. І за це їм щире спасибі. Можливо, уперше за багато років вони відчули себе людьми, відважившись захищати Дзюбу. Вони можуть мати талант, багато працювати і принести багато корисного для України. Але українську зиму розтоплять не вони. Бо в їх організм введена вакцина, яка дає надійну ґарантію, що іскра одержимості там не спалахне.

Українське відродження потребує *людей нової якості, аристократів духу*. Ми звикли по плебейському реготати над словом »шляхта« і забули, що від нього походить також »шляхетність«. Найбільше лихо України в тому, що постійні лихоліття зробили з нас *націю плебеїв*. А *будівничі*, елітарні якості може мати тільки аристократ. Це добре розуміли... Сталін запевняв нас, що головна сила історії — »пролетаріят«, але чомусь нищив нашу інтеліґенцію, еліту. Коли релігія була панівною, а соціялізм переслідували — порядна людина ні слова не говорила проти соціялізму, навіть коли вважала його не вартим уваги. Це й був аристократ. Тепер, коли соціялізм є панівним, а релігію душать, порядна людина ні слова не скаже проти релігії. Це аристократ нашого часу. Дзюба має право як завгодно трактувати »націоналізм«. Але виступати проти нього в умовах, коли націоналістом називають кожну порядну людину (в т. ч. Дзюбу), — таке Дзюба робить уперше.

У мордовських таборах були єговісти, приглянувшись до них зблизька, ми зрозуміли, що це наші найзапекліші вороги, найнадійніші аґенти русифікації, бо, зробившись єговістом, українець стає безнадійно глухим до національної проблеми. Так, єговісти були нам дуже антипатичними. Але виступати проти них у табірній стінгазеті, де писали виключно донощики, — це було б ганебно. Дзюба може як завгодно оцінювати українську еміґрацію — це його справа, — але писати проти неї у фельдфебельській газетці, якою чистить чоботи Козаченко, в »редаґованій як стінгазета районового відділу міліції »Літературній Україні«[4], — цього від Дзюби не чекали.

»Найменування »націоналіст«, хто б у нього що не вкладав, не приймаю«, — пише Дзюба і поспішає запевнити, що він дотримується у національному питанні »принципів наукового комунізму, вчення Марк-

[4]) Слова Дзюби.

са-Енгельса, Леніна«. Але цьому повірити трудно. Абсолютне відкидання націоналізму, »хто б у нього що не вкладав« — це *сталінська*, а не ленінська теза. Ленін так не робив. Ленін, як відомо, вкладав у націоналізм пригнобленої нації *позитивний* зміст. Дзюба тут розходиться не тільки з Леніном, але й з ... собою, п'ять років тому у книзі »Інтернаціоналізм чи русифікація?« він писав:

»Треба ж хоч трохи знати і шанувати Леніна, знати його пряму вказівку: про недопустимість формальної постановки питання про націоналізм »вообще«, вказівку про два роди націоналізму, про те, що джерело місцевого націоналізму — російський державний шовінізм« (стор. 223).

П'ять років тому Дзюба виступав проти своєї теперішньої позиції — тобто проти відкидання націоналізму »вообще«, »хто б у нього що не вкладав«, підкріплюючи свої арґументи словами із матеріялів 12-го з'їзду РКП: »Пережитки национализма являются своеобразной формой обороны против великодержавного шовинизма« (стенографічний звіт 12-го з'їзду, стор. 38).

Отже не мають рації ті, які кажуть, що Дзюба не відмовився ні від своєї книги, ні від своїх позицій. Мабуть, не уважно читали вони Дзюбину книгу.

Відкинувши найменування »націоналізм«, хто б у нього що не вкладав, можна опинитись не лише в смішному, а й у ганебному становищі. Бо тоді мусимо відкинути й Шевченка, про якого Луначарський писав:

»В націоналізмі Шевченка є, певна річ, ворожість, але лише до гнобителів. Його націоналізм, як ціла його ніжна душа, найбільше і перед усім повен любові. Не можна, однак, заперечувати, що Шевченко поет не тільки національний, але й поет-націоналіст. Питання про долю української національності займає перше місце в його поезії. Це зрозуміло вже з політичних причин, які споріднювали націоналізм Шевченка з націоналізмом Міцкевича, Фосколо, деяких ірляндців, з націоналізмом великої народної поезії сербів« (стор. 19).

»Тараса Шевченка я ставив поряд з іншими поетами-націоналістами, але жоден з них, навіть великий із великих — Міцкевич, не виявляв своєї любові до Вітчизни в такій зворушливій формі, з такою майже шаленою силою!« (стор. 20).

»Шевченко—літератор підтримував Шевченка громадянина в його націоналізмі« (стор. 21).

»Цей демократичний націоналізм Шевченка зовсім не суперечить новому соціялістичному світоглядові« (стор. 25).

»... благородний націоналізм, який стоїть проти всякого насильства, який домагається рівного права для всіх народів« (стор. 30-31).

»Тому ми, соціялісти, повинні підтримувати глибоко народний, братній до інших народів націоналізм таких людей, як Шевченко« (стор. 26)[5].

---

[5]) Луначарський А. — Великий народний поет Тарас Шевченко. Київ, 1961.

Ось ще кілька оцінок націоналізму:

»дух свободы как сознание нации, как *национализм*« (стор. 106); »в национальном сознании, в национализме заключается сила, которая может открыть путь к лучшему будущему« (стор. 107); »Наш национализм должен быть позитивным, должен быть национализмом созидающим« (стор. 107); »Без национализма нет прогресса, без национализма нет нации« (стор. 108)[6].

Ні, я цитую не еміґрантський журнал. Всі ці фрази узяті з книги Сукарно »Индонезия обвиняет«, надрукованої в Москві ще у 1961 році. Як бачимо, в Радянському Союзі давно друкують такі оцінки без коментарів. Друкували подібні речі навіть до 20-го з'їзду. З книги Неру »Відкриття Індії«, що вийшла в Москві у 1955 році, читаємо:

»В современной Индии национализм был и остается неизбежным; он представляет собой естественное и здоровое явление (...) События последнего времени во всем мире показали, что мнение, будто бы национализм исчезает под натиском интернационализма и пролетарских движений, неправильно. Он попрежнему остается одним из самых могучих стимулов движущих народом (...) В то время как прослойка буржуазной интеллигенции постепенно отходила от национализма или думала, что отходит, рабочее и пролетарское движение сознательно опираются на принципы интернационализма, все более склонялись к национализму« (стор. 50); »принцип национализма имеет глубшие и прочные корни; он не является чем-то отжилым, не имеющим значения для будущего« (стор. 51)[7].

Можна ще додати слова Сун-Ят-Сена із згаданої книги Сукарно: »Национализм является той драгоценностью, которая дает данному государству силу стремиться к прогрессу; дает данному народу силы отстаивать свое существование« (стор. 103)[8]; Павла Грабовського:

»Націоналізм — конечна умова поступу вселюдського; від загибелі нації терпить не тільки вона сама, а й вселюдськість взагалі«.

---

[6]) »Дух свободи як свідомість нації, *як націоналізм*« (стор. 106); »у національній свідомості, у націоналізмі міститься сила, яка може відкрити шлях до кращого майбутнього« (стор. 107); »Наш націоналізм мусить бути позитивний, мусить бути націоналізмом творчим« (стор. 107); »Без націоналізму нема прогресу, без націоналізму немає нації« (стор. 108).

[7]) »У сучасній Індії націоналізм був і лишається неуникненним; він являє собою природне і здорове явище (...) Події останнього часу у всьому світі показали, що думка, ніби націоналізм зникає під тиском інтернаціоналізму і пролетарських рухів, неправильна. Він, як і раніше, лишається одним з наймогутніших стимулів, що приводить у рух народ (...). Тим часом, як прошарок буржуазної інтеліґенції поступово відходив від націоналізму чи думав, що відходить, робітничий і пролетарський рух свідомо спираються на принципи інтернаціоналізму, все більше схилялися до націоналізму« (стор. 50); »принцип націоналізму має глибше і міцніше коріння; він не являє собою чогось віджилого, що не має значення для майбутнього« (стор. 51).

[8]) »Націоналізм являє собою ту коштовність, яка дає даній державі силу прагнути до прогресу; дає даному народові силу відстоювати своє існування« (стор. 103).

Дзюба відкидає »найменування »націоналіст«, хто б у нього що б не вкладав« — в той час, як навіть в офіційних брошурах з національного питання вже пишуть, що слово »націоналізм« вживається також у значенні »патріотизм«. Так у цитованій статті Луначарського, що вийшла в Києві у 1961 році, під текстом є редакційна примітка, в якій сказано, що коли »автор пише про націоналізм Шевченка, то йдеться про любов Шевченка до батьківщини« (стор. 19).

Під прапором націоналізму (в значенні »патріотизм«) відбувається національно-визвольний рух в усьому світі — найзначніше явище сучасності. Дзюба відкидає »найменування націоналіст, хто б у нього що не вкладав«, замість того, щоб спитати: »Доки будемо допотопним посміховиськом? Доки будемо твердити, що земля стоїть на черепасі? Доки будемо вважати лайкою поняття, яке цілий світ вживає в позитивному значенні; яке більша половина людства вважає своїм прапором, про яке один з найвидатніших марксистів — Луначарський — писав, що воно »не суперечить новому соціялістичному світоглядові?«

І вже зовсім загадковим ребусом є т. зв. »український буржуазний націоналізм«, від якого Дзюба також відрікається. Відрікатись від т. зв. »українського буржуазного націоналізму« — приблизно те саме, що й відречення від стосунків із чортом у середні віки. Противникові у середньовіччі завжди »пришивали« безбожництво. Папа називав атеїстом Лютера, Лютер — папу. А обидва разом вважали безбожником Кальвіна. І при тому всі три вірили в Бога. Хто тільки не був »українським буржуазним націоналістом«! Костомарів, Грінченко, Олесь, Косинка, Микола Куліш, Остап Вишня, Антонич . . . Усі вони мали посаду — »українського буржуазного націоналіста«. А потім їх зняли без пояснення причин. Та що Грінченко? В »націоналістах« побували й ті, що власними руками розбили Петлюру: Скрипник, Юрій Коцюбинський . . . Т. зв. »український буржуазний націоналізм« — це табличка, яку чіпляли кожному, кого треба було знищити — так само, як фашисти чіпляли на спину євреям жовту латку. Треба зовсім втратити почуття гумору, щоб після того всього на повному серйозі відрікатись від так званого »українського буржуазного націоналізму«.

П'ять років тому Дзюба теж так думав:

»Кагебістський розгул пробують виправдати теревенями про »український буржуазний націоналізм« (під яким розуміється всяке відхилення від зрусифікованого стандарту)« (»Інтернаціоналізм чи русифікація?«, стор. 223). Ця думка повторюється в книзі кілька разів (стор. 109, 224).

Яке Дзюбі діло до того, що якась там еміґрантська газета називала його керівником підпілля на Україні? Хто сказав, що Дзюба мусить за це відповідати. А коли його завтра назвуть фальшивомонетчиком? ескімосом? далай-ламою? Знову доведеться писати заяву? Бігме, ніколи не думалося, що доведеться колись дискутувати з Дзюбою про такі до смішного очевидні речі!

Дзюба не мав права забувати також про те, що своєю заявою він погіршує становище інших. Бо чим менше на Україні людей, які не пишуть заяв — тим більше на них »насідають«. Через півроку буде на волі Опанас Заливаха. Як ми подивимося йому в очі, написавши заяви? Коли ми, дихаючи вільним повітрям, маємо право писати заяви *під тиском*, то Заливаха тим більше має право писати їх і відрікатися від »націоналізму«. Але він ще жодної не написав і ні від чого не відрікся.

Дуже небезпечна це логіка: ставити свою позицію в залежність *від тиску*. Коли вважати її правомірною, то Левко Лук'яненко має право стати донощиком.

Заливаха скоро буде на волі. А на Лук'яненка ще тисне брила років. Чи не соромно нам скаржитись на тиск, пам'ятаючи, в якому становищі перебуває ця людина? Чи не нагадуєм ми ту огрядну даму з кінокомедії, що любила всім розказувати, яка вона »ужасно несщастная«? Ми ж чоловіки. Маймо сором хоч перед тими жінками, які досиджують 25 (!) років і ні разу не поскаржились на тиск.

Чи не занадто ми скисли і облізли в оточенні людей, у яких ентузіязму вистачало на п'ять хвилин, які відмовляються від своїх підписів після першої неприємності, а потім все життя мають благородні претенсії до того, хто запропонував їм таку »авантюру«: підписатись під колективним листом. Як виріс Дзюба в їх очах, порозумнішав і посерйознішав, як возрадував і окрилив їх своєю заявою! Тепер вони повірили, що їхній відступ — то зовсім не відступ, не панічна втеча. Тепер вони урочисто і радісно несуть попереду Дзюбу. Несуть божка — а процесія з божком попереду — це вже не втеча. Тепер вони повірили, що їхній відступ — то зовсім не слабість, продиктована безсиллям і страхом, а мудрий стратегічний хід. І тепер вони перегризуть горло кожному, хто виступить проти заяви.

Казали мені й так: заява Дзюби погана, але... »Треба проковтнути цю пілюлю« — та й годі. Ні, тисячу разів ні. Досить вже Україна наковталася цих пілюль! І тяжко отруїлася ними — досі хвора. Дуже трудно зрозуміти логіку тих, що вважали заяву поганою, були проти її опублікування, але нічого не казали Дзюбі... з делікатності (!?). Тепер вони радять мовчати... з любові до Дюби (?!). Даруйте, ніяка це любов. Це — *псевдолюбов:* лизати і розмазувати сльози. Отакі й зализали Дзюбу. Справжня любов дійова. Любов — це не завжди теплі компреси. Часом краще допомагає холодний душ. Чехов не соромився признатись, *що видушує по краплиці з себе раба.* І ми мусимо допомагати один одному звільнятися від тягару плебейства. Погано, що не було поряд людини, яка сказала б сувору правду у вічі — тоді, коли я на першому слідстві поводив себе не найкращим чином. Драчеві пощастило більше — кругом були люди, які різко й нетерпимо зареаґували на його статтю — і цим допомогли йому зрозуміти помилку. Є такі люди й коло Дзюби. Чи прислухається він до їхнього голосу? Це вже залежить від самого Дзюби — від того, чи вистачить йому сили

глянути на себе критично, переступити через амбіцію, через дріб'язкове самолюбство. Уміння визнавати власні помилки — це ознака сильної людини.

Якщо навіть заява Дзюби була б доброю сама по собі — він мусив би запротестувати проти такого нахабного »обрамлення«, у яке вона вставлена. Дехто вважає, що тепер Дзюба демонстративно повинен вийти із Спілки. Інші — не настільки радикальні. Я, наприклад, належу до тих, які вважають, що Дзюба в той чи інший спосіб мусить відмовитись від заяви, — щоб нейтралізувати ґрандіозну шкоду, заподіяну нею. Цього вимагає елементарна етика.

Ніхто не оголошує Дзюбі »смертного вироку«, як пише він в одному листі. Від правди не вмирають. Вмирають від »реалізму«, від холодного скепсису, який породив Дзюбину заяву. А ми не хочемо, щоб Дзюба вмирав. Ми хочемо, щоб він знову спалахнув *чистим полум'ям одержимості* — бо це найбільше багатство при сучасній українській *замороженості*.

Лютий 1970 року

Тортури продовжуються

ЛИСТ ІВАНА КАНДИБИ ДО ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Комісії ОН по правах Людини, Нью-Йорк;

Копії: Урядові Української РСР, Київ;
Лікуючому лікареві тюрми № 2 (II-ий корпус) Сувачевій Ларисі Кузьмівній.

Політичний в'язень Кандиба Іван Олексійович,
м. Володимир (обл. установа ОД—1) ст. 2.

Ми, політичні в'язні-українці, встановили, що адміністрація тюрми додає до тюремної їжі, харчів, що їх закупляємо в тюремній крамниці, а також до харчів, які отримуємо в пакунках від родичів, фармакологічні препарати з метою руйнування нашого інтелекту та розумової здібності взагалі.

Після споживання такої їжі через 10-15 хвилин відчувається ніби легке оп'яніння, різкий біль у середині мозку, а голову наче обтягує залізцями, появляється сильна подразливість, руки злегка тремтять, пам'ять... притуплюється, що тяжко зосередити навіть саму просту думку, а тільки прочитане тут же слідом майже забувається. Такий

стан триває 5-4 годин, потім поступово зникає і лише через 15-16 годин організм приходить до більш-менш нормального стану.

Такі зміни в наших організмах ми почали відчувати після споживання тюремної їжі з початку квітня 1969 р., а також після споживання харчів, які ми отримали від своїх родичів у пакунках: я отримав 8 квітня, Л. Лук'яненко — 9 травня, а М. Горинь — 14 травня 1969 р. Не дивлячись на те, що нам дозволено отримувати в тюрмі лише два пакунки з харчами на рік, лише по 5 кг кожний, ми змушені були їх викинути, аби не отруювати своїх організмів.

А коли М. Горинь 19 травня 1969 р. заявив про це уповноваженому КДБ при тюрмі лейт-ві Отрубову, то останній назвав його ненормальним та ще глузував з нього. Подібно ж зареаґував згаданий Отрубов і на мою заяву від 23 травня 1969 р. Замість того, щоб припинити отруювання їжі, адміністрація тюрми та кадебіст Отрубов вирішили нас (мене, Гориня і Лук'яненка) ще суворіше ізолювати від інших політв'язнів. 26 травня 1969 р. нас із І-го корпусу перенесено на ІІ-ий корпус (т. зв. лікарня) у маленьку камеру площею... кв. метри, де опріч трьох ліжок і двох тумбочок нічого не було: сидіти, їсти і... приходилося на ліжку. Опріч того в камері лише маленьке віконце з подвійними матовими шибками, а за грубими ґратами густі жалюзії... яких обтягнута дротяна сітка. Таким чином у камеру денне світло майже не проникало, а тому цілу добу (опріч одногодинної прогулянки), приходилося перебувати при електричному освітленні. Тюремну їжу продовжували щоденно отруювати. Опріч того, протягом червня і липня 1969 р. отруювали харчі (хліб, батони, маргарину і ковбасний сир), що ми їх закупляли щомісячно в тюремній крамниці (дозволено закупити на 2 карб. 50 коп. місячно).

Хоча добова норма тюремної їжі становить всього лише 1963 кал. (продуктів самої низької якости), ми змушені були приблизно половину цієї їжі викидати, аби менше споживати отрути, але зате терпіли постійний голод.

З метою добитися припинення згаданих над нами щоденних тортур, ми всі три вирішили 25 червня 1969 р. звернутися до комісії ООН для справ людини. Через два дні після подачі нами згаданих звернень, тобто 27 червня, адміністрація тюрми припинила отруювання їжі, а 5 серпня 1969 р. нас усіх трьох переселила на ІІІ-ій корпус у загальну камеру до політв'язнів різних національностей. 16 вересня 1969 р. адміністрація тюрми познайомила нас із наслідками »перевірки« (з приводу згаданого звернення до ООН) такого змісту:

»Прокуратура Володимирської обл., 10. ІХ. 1969 р. ч. 4 (312). Начальникові установи ОД-1-ст. 2 підполковникові Зав'ялкіну В.Ф. Прошу оголосити в'язневі Кандибі І. О., що його скарга, яка поступила в прокуратуру РСФСР, перевірена і, як необґрунтована, залишена без задоволення.

Пом. прокуратора области, юрист І-ої кляси Сигучов«.

Аналогічні відповіді отримали М. Горинь і Л. Лук'яненко.

Як видно, то замість того, щоб переслати наші звернення адресатові (ООН), адміністрація тюрми переслала їх до прокуратури Російської Федерації... для остаточного вирішення в місцеву (Володимирську) прокуратуру. Опріч того слід зауважити, що Володимирська прокуратура, провадячи перевірку, чомусь не знайшла за потрібне допитати нас з приводу фактів, вказаних у наших зверненнях до ООН, а відбулася голослівною відпискою. Таким чином у нас є підстава вважати, що прокуратура взагалі не займалася розслідуванням вказаних нами злочинних дій з боку тюремної адміністрації. А раз так, то органи прокуратури являються якщо й не натхненниками (як наглядна інстанція над тюрмами), то в усякому разі схвально поставилися до злочину проти людяности, взявши під свій захист безпосередніх його виконавців в особі начальника тюрми підполковника Зав'ялкіна В. Ф., начальника санчасті Бутову О. М. та уповноваженого КДБ ляйтенанта Отрубова.

Однак переслідування і репресії проти нас, політв'язнів-укрїнців, з боку російських шовіністів на цьому не припинилися. За оголошення нами голодівки та протестів з приводу виявлення в тюремній їжі отрути, що мало місце 7 і 14 вересня 1969 р., російські шовіністи-тюремники, покарали лише нас, політв'язнів-українців, хоча при цьому взяли не менш активну участь і політв'язні інших національностей. Так, 19 вересня 1969 р. адміністрація тюрми вирішила ізолювати нас від інших політв'язнів, перевівши шість політв'язнів-українців (мене, М. Гориня, З. Красівського, Л. Лук'яненка й інших) з III на II корпус (т. зв. лікарня), де знову нас поселили в тісні камери по три чоловіка.

Як видно, то другий корпус (т. зв. лікарня) являється комбінатом на чолі з начальником санчастини майором медслужби Бутовою О. М., де одних лікують, а інших калічать, піддаючи різного роду безконечним тортурам. Навіть сам згаданий вище кадебіст Отрубов заявив: »Здесь (тобто II-ий корпус) долго никто не видерживает«. А з наступом жовтня отруювання їжі знову почалося. Так, куплений мною 3 жовтня 1969 р. в тюремній крамниці маргарин (пачка вагою в 200 грамів, вартістю 36 копійок) був спеціяльно отруєний. Отруєними виявилися і харчі (масло і ковбаса), які я отримав у пакунку 8 жовтня 1969 р. від брата зі Львова. Після їх споживання я відчував аналогічну дію на мій організм, як це сказано мною вище. Протягом жовтня 1969 р. давали періодично отруєну і тюремну їжу.

В пресі Радянського Союзу часто приходиться читати про те, як диктатори Греції, т. зв. чорні полковники, безперервно переслідують демократів, саджають їх у тюрми і концтабори, де їх піддають тортурам.

Але ж, якщо вірити радянській пресі, то при владі в Греції перебувають фашисти. А раз так, то не дивно, що вони здійснюють свою владу при допомозі насильства і знущань, бо подібне для фашистів являється

нормальним явищем. Німецькі фашисти теж здійснювали свою владу при допомозі насильства, терору, жорстоко знущалися над в'язнями в концтаборах, морили їх виснажливою працею, голодом, та піддавали різним тортурам, за що їх і звинувачували в Нюрнберзькому процесі. Радянський Союз найрішучішим чином засуджує фашистські режими та методи їх практичного здійснення влади і одночасно вихваляє безмежно свій (комуністичний) режим влади, як ніби найдемократичніший, найгуманніший з усіх режимів влади, які до них знало людство. Однак, це не перешкоджає цьому т. зв. найгуманнішому ладові протягом його існування здійснювати свою владу методами жорстокішими, ніж це проводили найкрайніші фашистські режими.

У зв'язку з тим викликає найбільший подив, а разом з тим гнів і обурення те, що представник московської колонії, т. зв. Радянської України, професор Недбайло являється членом Комісії ООН для прав людини. І мало того — його в 1968 р. ще й нагородили Міжнародною премією ООН за ніби якісь заслуги в захисті прав людини. Невже вільному світові і ООН досі не відоме те, що в Радянському Союзі встановлена найжорстокіша диктатура комуністів, де громадяни позбавлені найелементарніших політичних прав та демократичних свобід; де селяни загнані в рабство, а робітники в напіврабство, де громадян піддають масовим переслідуванням і репресіям. Невже не відомо, що в концтаборах СССР Далекої Півночі і Сибіру, Далекого Сходу і Мордовії, Казахстану, тобто в концтаборах смерти Колими, Воркути, Тайлагу, Нової Землі, Джезказгану і багатьох інших закатовано, розстріляно, заморено рабською працею, голодом і холодом багато мільйонів цілком невинних жертв, у тому числі і кілька мільйонів співвітчизників проф. Недбайла, патріотів України. Невже не відомо, що внаслідок штучного голоду (особливо в 1933 р.) заморено понад десять мільйонів українців, співвітчизнян професора Недбайла?

Мало змінилося на краще і після засудження т. зв. культу особи. Змінилися в основному форми і методи в практичній діяльності диктатури комуністів на більш витончені — з врахуванням часу і обставин.

Так, зокрема, в Україні і тепер масово переслідуються патріоти України, співвітчизняни професора Недбайла, тільки за те, що вони прагнуть зберегти українську націю від насильної русифікації, від штучного гальмування розвитку культури своєї нації та від грабування її багатств російськими шовіністами. Лише за останнє десятиріччя в Україні за наказом з Москви проведено в 1961, 1962, 1963 роках цілу низку політичних процесів за цілком старим принципом — цілком таємно від народу і не в судових приміщеннях, а в будинках КДБ. А якщо в 1965, 1966, 1967, 1969 роках політичні процеси над патріотами України — співвітчизнянами проф. Недбайла — відбувалися і в залях судів, то знову таки таємно від народу. А після таких судових розправ уряд Радянської України за вказівкою свого суверена з Москви передає українських патріотів на чужину за тисячі кілометрів для дальших

над ними розправ тюремникам Росії. Таким чином співвітчизняни проф. Недбайла, опріч безпідставного і незаконного позбавлення волі, ще й насильно позбавляються своєї Батьківщини.

Проф. Недбайло стоїть на »сторожі« »прав людини« у світовому органі, в той час, як у його країні переслідують тих, хто пробує користуватися »Декларацією прав людини«, прийнятою ООН 10 грудня 1948 р., і тут же від кожного її забирають, в кого її виявлять. Так, 4 грудня 1966 р. в концтаборі ч. 11 (Мордовії) забрали її особисто в мене, забрали також від політв'язня Л. Лук'яненка та багатьох інших. При цьому ж одні нахабно заявляють, що Декларація прав людини прийнята тільки для негрів, а інші, що вона не має жодної правної сили, а являється лише »добрим побажанням«.

Нагороджують проф. Недбайла за ніби якісь заслуги в захисті прав людини в той час, коли ж його співвітчизняників — політв'язнів-українців — російські шовіністи піддають безперервним тортурам, дискримінації з рідними (наші листи до рідних та листи рідних до нас ідуть коло місяця і довше, тоді як листи політв'язнів-росіян доходять за кілька днів), а під час побачення з рідними забороняють розмовляти по-українськи, а хто не хоче або не вміє розмовляти по-російськи, того взагалі позбавляють побачення. Таке мало місце під час »побачення« 11 січня 1969 р. політв'язня-українця Дмитра Хвецька зі своєю 63-літньою матір'ю-селянкою, яких позбавили побачення лише тому, що його малограмотна мати Хвецько Марія не вміє розмовляти по-російськи. Так нещасна старенька мати їхала 2 тисячі кілометрів з радісною надією побачити дорогого її сина та поговорити з ним після насильної довгої розлуки, але змушена була гірко розчаруватися зі слізми в очах лише тому, що російські шовіністи ігнорують всіма правами людини.

Навіть при режимі військової диктатури іноземні кореспонденти мають доступ до грецьких політв'язнів та право брати від них інтерв'ю. Побувала теж і Комісія Міжнародного Червоного Хреста. Зате при т. зв. найдемократичнішому, найгуманнішому ладі в СССР за ввесь півстолітній період існування цього режиму нічого подібного не дозволялося. Тут дуже тяжко зустрітися навіть зі своїми рідними.

Чим же в такому разі керувалося ООН, обираючи проф. Недбайла в члени Комісії ООН для прав людини, і тим більше, нагороджуючи його Міжнародною премією ООН за ніби якісь заслуги в захисті прав людини?

Чи не є це святотацтвом і глумом над десятками мільйонів жертв масового комуністичного терору, якого ще не бачило людство, та насмішкою і глузуванням над багатьма тими, що тепер мучаться в концтаборах і тюрмах, а також над багатьма десятками мільйонів рабів, безправних громадян та цілих поневолених націй у московсько-комуністичній імперії?

На підставі вищенаведеного *прошу:*

Направити в Україну та в місця ув'язнення політв'язнів-українців — концтабори чч. 3, 6, 10, 17, 17-а і 19 (Мордовії) і в спеціяльну тюрму

ч. 2 міста Володимира, — компетентну комісію ООН для виявлення справжнього стану української нації.

Лікуючого лікаря тюрми ч. 2 прошу копію даного звернення долучити до моєї карточки-історії хвороби. До копії даного звернення лікуючому лікареві додаю зразки отруєних харчів на предмет проведення лабораторної аналізи, а саме:

1) Мед, отриманий в пакунку 8 квітня 1969 р. зі Львова від брата Степана,

2) ковбасний сир і хліб, закуплені в тюремній крамниці в червні та липні 1969 р.,

3) марґарина, закуплена в тюремній крамниці 3 жовтня 1969 р. і

4) масло, отримане в пакунку 6 жовтня 1969 р. зі Львова від брата Степана.

Аналогічні зразки маю при собі.

31 жовтня 1969 р.

ЗАЯВА

Голові Президії Верховної
Ради УРСР тов. О. П. Ляшкові

Копії: Голові КДБ тов.
В. Ф. Нікітченкові,
Депутатові Верховної Ради
УРСР тов. Б. Є. Патону.

2 червня 1970 року, в моїй квартирі, органами КДБ було зроблено трус без з'ясування конкретних причин.

Шукали листів Валентина Мороза, антирадянської літератури та »інших предметів, вилучених із загального вжитку«. Нічого в мене не було вилучено, нічого компромітуючого не виявлено.

Проте, яку літературу визнають антирадянською, які предмети належать до вилучення, важко зрозуміти: перед трусом не було мені пред'явлено точно визначеного і компетентними установами затвердженого списка книжок, статтей і т. п., що належать до вилучення і заборони.

Прикрий дуже самий цей факт.

Та найбільше схвилювала мене звістка про арешт Валентина Мороза.

Валентина я знаю особисто. Кілька разів розмовляла з ним, коли він, відбувши 4-річний строк ув'язнення, повернувся на волю. Він був змучений і виснажений, але духовно світлий і людяний, привабливий у своєму чистому прагненні до добра і справедливости для загалу людей...

Ще в 1965 році чула я про Валентина Мороза, коли вперше його судили в Луцьку не за якісь речово доведені злочини, а, по суті, за переконання.

Всього дев'ять місяців прожив він на волі, не трудовлаштований, в атмосфері, затруєній пильним поглядом тієї Івано-Франківської установи, що заважала йому в справі трудовлаштування за фахом, наступаючи на п'яти йому, куди б не поїхав, спровокувала його на інцидент в селі Космачі, коли він записував фолкльорну картину гуцульського краю на Великдень.

Чи бачив він світ взагалі!

Прямо з студентської лави кілька років працював на педагогічній роботі, далі судовий штучний процес в 1965 році, 4 роки тюрми і таборів.

Чи після звільнення у вересні 1969 року, встиг він роздивитись нашу дійсність? Чи дали йому вільно прикласти творчі сили непересічного інтелекту?

Я на собі відчула всі страхіття концтаборів культівської доби, коли нізащо-ніпрощо була засуджена ОСО на 10 років позбавлення волі з фіналом — реабілітація і вибачення . . .

Не можу я тепер залишатись байдужою до порушення норм законности нашої соціялістичної батьківщини.

Вважаю своїм моральним обов'язком і правом обізватись на захист Валентина Мороза, який не вчинив злочину: злочин йому органічно не властивий.

Звертаюсь до Вас, людей, наділених відповідним офіційним авторитетом і депутатськими повноваженнями, поставити питання в справі Валентина Мороза так, щоб воно могло бути вирішене справедливо, з дотриманням конституційної законности.

17 червня 1970 р.

Мешко Оксана Яківна
Київ — 86, Верболозна, 16

(»Український Вісник«, ч. III, жовтень 1970.)

НА ЗАХИСТ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА

Голові Правління СПУ,
Депутатові Верховної Ради
СРСР О. Т. Гончареві.

Вельмишановний Олесю Терентійовичу,

Вважаємо своїм обов'язком повідомити Вас, письменника і депутата Верховного органу нашої країни, що 1 червня 1970 року, в Івано-Франківську, знову арештовано талановитого публіциста, колишнього

викладача історії в Івано-Франківському педінституті, Валентина Мороза.

Восени минулого року він повернувся в Івано-Франківськ після чотири-річного ув'язнення і ще не встиг як слід оглянутися навколо себе чи хоча б десь влаштуватися на роботу.

З кількох його публіцистичних, гостро полемічних статтей, з якими дехто міг ознайомитися в рукописі, видно лише непересічний літературний хист, але ніякою мірою, не можна говорити про їх антирадянський характер, що, як видно з попереднього розслідування, інкримінують йому сьогодні. Проблеми моральні і загальнокультурні, проблеми національноетичні, становлення духового розвитку людини за творами Лесі Українки — ось коло питань, над якими він працював останнім часом. Ми не входимо в оцінку — вона може бути різною вже через свідомо дискусійний характер його статтей, — але невже гостроактуальні питання сучасности належать до компетенції органів безпеки?

Ми просимо Вас, Олесю Терентійовичу, поставити питання про долю Валентина Мороза у відповідних інстанціях і сприяти тому, щоб воно було розв'язане відповідно до вимог нашого суспільного життя, яке потребує здорових і чесних сил, здатних бачити і громадськи сміливо ставити актуальні проблеми сучасности, безкорисно виявляти свою людську причетність до пекучих загальнонародніх питань.

З повагою

І. Дзюба
І. Світличний
З. Франко
В. Чорновіл
Є. Сверстюк

Першому Секретареві ЦК КПУ
тов. Шелестові
Прокуророві УРСР тов. Глухові

(»Український Вісник«, ч. III, жовтень 1970.)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«

Микола МЕЛЬНИК

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА 1917-1920 РОКІВ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

ВСТУП

Справою виступу України, як держави, на міжнародній арені — займалося досить багато українських публіцистів, переважно істориків. В минулих роках появилися різні праці й чужими мовами, а в 50-ліття Української Визвольної Революції в часописах та журналах надруковано на цю тему різні статті.

Підсовєтські історики період української державности за часів Центральної Ради, Гетьманського уряду та Директорії УНР цілком пропускають, звівши його до характеру »переходових контрреволюційних виступів« та »ворожих українському народові« актів. Підсовєтські видання присвячені тільки т. зв. Українській Совєтській Соціялістичній Республіці. Власне тому праці у вільному світі на згадану тему цінніші, бо висувають на денне світло те, що московські большевики намагаються стерти із сторінок історії.

Взявши до уваги 1917-1920 роки, можна ствердити, що владу в Україні творила автохтонна людність і таким способом постала Українська національна держава в різних формах:

а) Українська Народна Республіка, на чолі з Українською Центральною Радою, як найвищим законодатним органом та її урядом — Генеральним Секретаріятом, а пізніше Радою Народних Міністрів. Це промежок часу до 29 квітня 1918 року.

б) Українська держава на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським — до 14 грудня 1918 р.

в) Українська Народна Республіка за часів Директорії.

Рівночасно маємо також справу з творенням на українських землях московської окупаційної влади, яка приховує себе під вивіскою »Української республіки«. Ця московська влада під назвою »Народний Секретаріят Української Народної Республіки« прибирала характер другого »уряду України«, у протиставленні до »буржуазної« Центральної Ради. Насамперед у формі федерації з РСФСР, а 18 березня 1918 р. для формального виконання договору з 3-го березня 1918 р. проголошено незалежність і змінено назву на »Українська Совєтська Федеративна Республіка«, яка проіснувала до 18 квітня 1918 р., коли на конференції в Таганрозі большевики розв'язали уряд цієї »республіки«.

Вдруге відновлено большевицьку владу в Україні 28 листопада 1918 року (Маніфест Тимчасового робітничо-селянського уряду України); цей »уряд« під ударами армії УНР та армії Денікіна розв'язався 2 жовтня 1919 року. Остаточно, в грудні 1919 р. большевицька влада

відновила своє існування в Україні, спочатку як формально самостійна республіка, а від 6 липня 1923 р. (коли запроваджено в життя договір про утворення СССР із 30 грудня 1922 р.), як »союзна республіка«. Такий стан існує, за виїмком німецької окупації, до сьогодні.

Большевицька влада в Україні, накинена з Москви, творилася для протиставлення правдивому українському урядові. Большевицький уряд мав за завдання маскувати фактичну московську окупацію України. Деякі дослідники намагаються добачати в тому твориві своєрідну форму української держави, як продовження УНР. Але їхні намагання безпідставні, бо УРСР — це витвір московського окупанта, а не українського народу. Фактична влада належить централізованій деспотичній російській комуністичній партії, не зважаючи на назви, що їх вона прибирає. Конституція УРСР змінюється тільки згори (з Москви), відповідно до кожної політичної коньюнктури.

Ця державна фікція УРСР зарепрезентувала себе двома періодами на міжнародній арені. Питання міждержавного статуту УРСР, як окупаційного московського твору, становить цілком окрему ділянку оцінки й дослідження.

Наша тема »Українська держава 1917-1920 років у світлі міжнародного права« охоплює тільки українську національну державу за часів Української Центральної Ради, Гетьманату й Директорії. До цієї теми не залучено Західньої Української Народної Республіки, проголошеної у Львові 1-го листопада 1918 року.

УКРАЇНА, ЯК ДЕРЖАВА

Наука про держави належить до скомплікованих студій тому, що протягом століть були різні форми держав, різні об'єднання, повністю суверенні, півсуверенні, залежні, федеративні, союзні та інші політичні утвори, що їх важко назвати державами. Щоб цю тему належно висвітлити, насамперед треба з'ясувати, який політичний твір можна назвати »державою«.

Історики таким питанням ближче не займаються, бо уважають його справою загальновідомою. Натомість політичне (державне) право ставить докладні вимоги, які мусять бути здійснені, щоб певний політичний твір можна назвати державою. Політичне право під державою розуміє *самостійну й суверенну (первісну) владу, зорганізовану як влада постійна, що керує людністю, яка живе на певній, означеній*, території*.

---

*) "Der Staat ist, völkerrechtlich betrachted, ein selbständiges, unabhängiges Gemeinwesen, welcher in permanentner Weise auf einem Gebiete organisch eingerichted ist".

(A. Revier, »Lehrbuch des Völkerrechts«, S. 80)

"Pod państwem należy rozumieć:
1) niezawisłą i pierwotną władzę nad
2) ludnością, pozostającą w pewnym stosunku do
3) terytorium".

(L. Ehrlich, »Prawo narodów, st. 102)

Політичне право вимагає, щоб влада була найвища, суверенна (ніким чужим не делеґована) і перманентна (організована як постійна). Не можна вважати за державу навіть найвищу владу над людьми, що живуть на певній означеній території, якщо ця влада має тимчасовий характер. Нема держави, існування якої обмежене часом. Згідно з тим, 1918 року в Криму не постала самостійна держава, хоч і було зорганізоване Крайове правительство Криму, бо це правительство видало 18 червня 1918 р. декларацію, яка підкреслювала тимчасовість його існування.

»Крайове правительство Криму ставить собі задачею оберігати самостійність кримського півострова *аж до вияснення його міжнародного становища*, і законність та порядок в краю« (т. зн., доки не відбудується єдина-неділима Росія).

(Д. Дорошенко: »Історія України«, т. II, стор. 209-210)

Нема жодних правних підстав уважати Крайове правительство Криму за самостійну державу. Для деяких дослідників промовляють і деякі факти, що заіснували під час російської революції:

24-25 травня 1917 р. З'їзд делеґатів кримсько-татарських організацій відсунув домагання територіяльної автономії цілої Таврії, до якої входили три повіти континенту на північ від Криму, заселені в більшості українцями.

Коли 20 листопада 1917 р. Центральна Рада проголосила Третім Універсалом Українську Народну Республіку, залучивши до її території Таврію, без Криму, це викликало протести кримських москалів та татарів.

Д-р Едіґе Кіріман твердить, що в днях від 24 листопада до 7 грудня 1917 р. Курултай проголосив Кримську Народну Республіку.

1-го січня 1918 р. Генеральний Секретаріят звернувся нотою до Крайового правительства Криму, щоб Крим вислав своїх представників на мирові переговори в Берестю, або уповажив українську делеґацію заступати також його інтереси.

Під час переговорів в Берестю О. Севрюк склав заяву, що український уряд не має жодних претенсій до Криму, однак заперечив право советській делеґації заступати інтереси Криму, Дону і Молдавії.

Центральна Рада видала 2-4 березня 1918 р. закон про територіяльний поділ України, не залучивши до території України Криму. Ще в квітні Любинський заявив, що Україна не має претенсій до Криму.

Брак постанови відносно Криму в мировому договорі з 3-го березня 1918 р. із Советською Росією (РСФСР), дав аргумент москалям вважати Крим за російську територію.

Коли гайдамацька бриґада ген. Натієва 19 квітня 1918 р. перейшла кордони Криму, а український уряд одночасно іменував

отамана Меснікова комендантом охорони Криму і Севастопільської фортеці, це викликало протести Всеросійської Мусулманської Військової Ради в Одесі й протести до Центральних Держав від Татарсько-Башкирської Республіки Казахстану, Автономного Туркестану, Мусулманських Республік північного Кавказу і Закавказзя та большевицького уряду в Москві (Нота Комісара закордонних справ РСФСР Чічеріна з 22 квітня 1918 р.).

В травні 1918 р., за згодою німців, утворився тимчасовий уряд, на чолі із змосковщеним литовським татарином ген. Сулькевичем, який оперся на татарських федералістах та російських неділимцях і ставив спротив союзові Криму з Україною. В Криму запроваджено російську мову як урядову, оповіщено дійсність законів російської імперії до 25 жовтня 1917 р., церкву підпорядковано московському патріярхові, пізніше заборонено приймати з України урядові телеграми українською мовою. Це привело до зірвання всякої співпраці України з Кримом та економічної блькади.

Уряд Сулькевича мусів скапітулювати, а до Києва прибула делеґація кримського населення, яка й погодилася на залучення Криму до території Української держави на засаді територіяльної автономії. Виготовлено прелімінарну угоду. Крим діставав внутрішню територіяльну автономію в складі Української держави, свій крайовий сейм, своє територіяльне військо, свою адміністрацію і свого статс-секретаря у справах Криму при Раді Міністрів Української держави.

Цю умову мали ще затвердити Курултай та З'їзд національних і громадських організацій Криму. Делеґація запевнила, що на тих з'їздах не буде жодної опозиції проти злуки Криму з Україною.

Тим часом німці погодилися передати Україні Чорноморську фльоту, що означало фактичну владу України над Кримом.

Повстання проти Гетьмана не дало завершити цієї злуки. Наступного дня після повстання, 15 листопада 1918 р., Добровольча армія окупувала Крим, який вже не вернувся під українську владу. Сили Директорії УНР були заслабі, щоб опанувати Крим. Директорія УНР приймала територію України в рамках Третього Універсалу, з поділом на 30 земель, замість губерній, відповідно до закону ЦР з березня 1918 р.

Подана тут коротка історія подій, зв'язаних з Кримом, вказує неоднозначно, що Крим не існував, як самостійна держава. *Правительство Криму мало тільки тимчасовий характер,* доки не відбудується російська держава, *що вже само собою суперечить поняттю держави.* Українська держава ніколи не визнала самостійности Кримської держави, не нав'язала з нею дипломатичних відносин і не обмінялася дипломатичними представниками. Її зв'язки з Кримом в 1917-1918 рр., як і інші зв'язки між різними частинами колишньої російської імперії, мали тільки фактичний і переходовий характер.

Подібно не були державами в понятті міжнародного права такі політичні твори, як Королівство Польське з Реґенційною Радою у Варшаві, Всевелике Військо Донське та Білоруська Народна Республіка, про що буде мова в відповідних дальших розділах.

*

Для визнання держави згідно з вимогами політичного (державного) права мусять бути здійснені три передумови, а саме:

1) мусить бути найвища суверенна влада над
2) людністю, що живе на
3) певній означеній території.

Якщо бракує один чинник, немає держави. Натомість допускається деякі обмеження влади і тоді, замість повністю суверенних держав, маємо держави півсуверенні, залежні, з поділеною владою, протекторати і т. п.

Коли ж візьмемо до уваги міжнародне право, то для заіснування держави, як повноправного підмету міжнародного права, вимагається, щоб ця держава стала членом міжнародної спільноти, себто — була визнана іншими державами, які існують правно.

На перший погляд може видаватися, що не повинно бути різниці в підході до держави як з історичного погляду, так і політичного та міжнародного права. Проте такі різниці існують:

В історичному аспекті російська держава залишилася та сама, від початків свого існування аж до нинішніх часів. Вона, крім поширювання своєї території, тільки змінювала свою назву з московського князівства на московське царство, згодом на »руське государство«, і вкінці на »Союз Советських Соціялістичних Республік«.

Теперішні підручники історії мають назву »История СССР«, або — українською мовою — »Історія СРСР«, яка охоплює часи »древне-русского государства« (присвоювання історії Київської Руси), продовжується панованням московських князів і царів, а закінчується »Совєтським Союзом«. Всі публікації в СССР це підтверджують.

Згідно з політичним і міжнародним правом, СССР є цілком новим державним твором. Царська імперія в 1917 р. розвалилася і на її місце повстав цілий ряд держав (російська республіка, Фінляндія, Україна, Білорусія, Литва, Лотва, Естонія, Кавказькі республіки та Далеко-Східня республіка), які були визнані в міжнародних взаєминах, хоч і на короткий час.

Збираючи землі колишньої російської імперії, Ленін спочатку створив конфедерацію російської, української, білоруської та кавказьких республік, які на переходовий час зберегли свій міжнародно-правний статус. Договором із 30 грудня 1922 р., що увійшов в життя 6 липня 1923 р., вище згадані республіки створили

нову державу — СССР, який з погляду політичного і міжнародного права є новим політичним твором — сукцесором царської імперії.

Також не кожна держава, що існує згідно з вимогами політичного права, є підметом міжнародного права.

Від 1867 р. Австро-Угорська монархія складалася з двох політично-правних держав: Австрії (Передлітавії) та Угорщини (Залітавії), що були об'єднані в одну монархію, — унія реальна і персональна. Австрійський цісар мусів окремо коронуватися на угорського короля. Були спільні тільки міністерства закордонних справ, оборони та фінансів. Угорщина мала окремі військові формації, пошту, карбувала угорські корони та мала застережену участь угорського делеґата в усіх міжнародних договорах.

Все ж у міжнародних взаєминах існувала тільки одна Австро-Угорська монархія.

Складові частини федерації, які не мають застереженого в договорі представництва в міжнародних взаєминах (не мають міністерства закордонних справ), з погляду політичного права є державами з поділеною суверенністю, а не державами в розумінні міжнародного права, себто — не є міжнародно-правними підметами.

*

Українська держава постала наприкінці першої світової війни. Вибух лютневої революції в російській імперії був для українського народу історичною хвилиною, яка давала нагоду здобути самостійність. Упадок царату, а пізніше большевицький переворот, спричинили фактичний розвал імперії, і на сході Европи створилася політична порожнеча.

В Україні відбуваються різні події, як ось велика 100-тисячна маніфестація в Києві 19 березня 1917 р., Всеукраїнський Національний Конґрес 17-21 квітня, Селянський З'їзд 10-16 травня, три Військові З'їзди (18-21 травня, 18-23 червня і 2-12 листопада 1917 р.), Робітничий З'їзд 24-26 липня та інші, що мали великий вплив на зростання національної свідомости, проте вони тільки впливали або підготовляли проголошення Українською Центральною Радою чотирьох універсалів, якими український нарід від автономії дійшов до повної незалежности. Не можна твердити, що ті універсали віддзеркалювали в дану хвилину волю народу, вони радше ілюстрували напрямні українського політичного проводу, якими він старався опанувати народну стихію, що — за словами Оберучева — хотіла »вигнати кацапів з України«. Це справа істориків оцінити, чи вони (універсали, за виїмком IV-го) відповідали вимогам часу й чи віддзеркалювали дійсно національні почуття загалу.

З нагоди 50-ліття Української Національної Революції, деякі історики називали універсали Центральної Ради державнотворчими та конституційними актами, але з погляду політичного (державного) і міжнародного права державнотворчими актами можна назвати тільки

Третій універсал з 20-го листопада 1917 р., яким проголошено Українську Народну Республіку в складі Російської Федерації, і Четвертий універсал з 22 січня 1918 р., яким проголошено повну незалежність України.

Перший універсал, проголошений 23 червня (10 червня ст. ст.) 1917 р., не зважаючи на сильні слова »Від нині ми самі будемо творити своє життя«, висунув тільки домагання автономії для України. З історичної точки зору він викликав величезне піднесення серед українського народу, тоді ж відбулися молебен на Софійському майдані та присяга понад 10 тисяч вояків (делеґатів 2-го З'їзду), що не опустять Києва так довго, поки Україна не одержить автономії (під »автономією«, за виясненням наших соціялістичних провідників, вони розуміли самостійність).

28-го червня 1917 р. утворився перший уряд автономної України, що звався »Генеральний Секретаріят Української Центральної Ради«, під головуванням В. Винниченка. Складався він із 8 генеральних секретаріятів (внутрішніх справ, фінансів, міжнаціональних справ, військових справ, земельних справ, судових справ, освіти та харчових справ) і генерального писаря.

Наслідком було те, що — з одного боку — українські військові частини віддавали себе в розпорядження Центральної Ради і від губернських та повітових земств почали надходити грошові пожертви, з другого — затривожились москалі, добачаючи в тому небезпеку відірвання України від Росії.

Перший Універсал зактивізував головно українські військові частини, які були перейняті самостійницькими ідеями, залишивши далеко позаду ті національно-культурницькі гасла, з якими виступали соціялістичні діячі.

> Напр., »В Полтаву прибуло зі східніх губерній до 4.000 солдатів українців з офіцерами, в цілі формування українських військових частей. Солдатів і офіцерів урочисто привітала місцева Українська Військова Рада під проводом голови Ради — солдата Панченка. На честь прибулих, при величезнім зібранні народу, відбулося величне віче коло пам'ятника полтавської побіди. На вічу проголошено постанови ради робітничих і солдатських депутатів і всіх соціялістичних партій про прилучення до виданого Українською Центральною Радою Універсалу. Вислано до Центральної Ради телеграму із запевненням підтримки її діяльности« (Рус. Воля, з 3. VII, н. ст.).
>
> *(П. Христюк: »Замітки і матеріяли до історії української революції 1917-1920«, т. 1, стор. 133).*

> »Через Харків до Києва приїхали два ешелони українських військ. Майже на кожнім вагоні розвівався національний український прапор. На запитання, відповідали солдати, що вони їдуть, щоб себе віддати в розпорядження УЦР« (Речь, 6. VII).
>
> *(Там же, стор. 134)*

Щоб цей самостійницький рух послабити, три міністри Тимчасового Правительства в Петрограді — Олександер Керенський, Михайло Терещенко і Ираклій Церетеллі — приїхали до Києва і в днях 11-13 липня уклали з Центральною Радою угоду, якою погодилися на надання Україні крайової автономії. Потім цю угоду схвалено на бурхливому засіданні Тимчасового Правительства 15 липня 1917 року. Наступного дня телеграмою передано текст постанови Тимчасового Правительства, що для керування крайовими справами України визначено вищий орган — Генеральний Секретаріят, склад якого мало призначити Тимчасове Правительство в порозумінні з Українською Центральною Радою. Очевидно, Секретаріят мав бути доповнений представниками інших (крім українців) народів України. Тимчасове Правительство звернулося до Центральної Ради, щоб вона опрацювала проект національно-політичного статуту України — для внесення цього проекту на Установчі Збори.

В цій угоді деякі історики й публіцисти добачають уже форму автономної держави, порівнюючи її до Переяславських статтей із 1654 року. До такої інтерпретації причинилася стаття визначного юриста проф. барона Нольде, що була надрукована на сторінках газети »Речь«. Він називає цю угоду —

> »*Безсумнівним однобічним актом державно-правного обману,* в котрім, з одного боку, відчувається досвідчена рука старого европейського борця, вихованого в школі тонких політичних формул і складної політичної боротьби, а з другого — недосвідчений і нічим невиправданий революційний ентузіязм.
>
> Ні з сього, ні з того правительство з енергійним князем Г. Львовим на чолі виправило помилку царя Олексія Михайловича і Петра Великого: на швидку руку, поміж двома поїздами, три російські міністри та проф. Грушевський порозумілися в справі *утворення української держави.* Як історик, проф. Грушевський убрав договір у давні історичні форми, які, треба думати, мало оцінили призвичаєні до трохи якобінської манери нинішнього Петрограду його три контрагенти... Неозначеному числу російських громадян, які живуть *на неозначеній території,* наказано підлягати державній організації, якої вони не вибирали, і у власть якої їх тепер віддають без жодних якихось серйозних застережень. Російське правительство не знало навіть, кого воно передало у підданство новому політичному творові«.
>
> (*Д. Дорошенко: »Історія України«, т. І, стор. 117*)

Порівняння барона Нольде згаданої угоди до Переяславського договору має хіба пропаґандивне значення, щоб ще більше зрушити-активізувати московський елемент. Ця угода не утворила жодної української держави, не визначила автономної території, тільки заповіла надання автономії в певних ділянках державної адміністрації. В угоді спеціяльно зазначено тільки земельні справи та українізацію військових частин. Сама автономія — це тільки певного роду децентралізація на певній означеній території, яка входить до складу іншої держави.

Наприклад: По першій світовій війні в Польщі Катовицьке (Шлезьке) воєвідство мало автономію в користь німецького населення. Певні ділянки державного управління належали до компетенції воєвідського сейму і уряду. Але того автономного воєвідства ніхто не міг вважати за державний твір.

Вислови барона Нольде — »утворення української держави«, передавання »російських громадян... новому політичному творові« — чисто пропаґандивні. Він сам зазначив, що доки нема означеної території, не можна й думати про якусь форму держави.

У Переяславському договорі маємо двох володарів: царя Олексія та гетьмана Богдана Хмельницького, який правно (згідно із Жванецьким договором із 3 грудня 1653 р.) мав визнавати зверхність польського короля, але фактично був самостійним володарем. Навіть по Переяславському договорі з 8 січня 1654 р. та після царської грамоти з 24 березня 1654 р. (хоч Б. Хмельницький визнав зверхність московського царя, погодився на присутність у Києві царського воєводи із залогою та зобов'язався не укладати жодних договорів із Польщею і Туреччиною), гетьман Б. Хмельницький залишився володарем, не зважаючи на ті обмеження. В царській грамоті з 27 березня 1654 р. було сказано:

»Мы, великий государ... велили им быти под нашею царського величества високою рукою, по прежним их правам и привилеям, какови им дани от королей польских и от великих князей литовских, и тех их прав и вольностей нарушувати ничем не велели, а судитися им велели от своих старших по своим прежним правам, а наши царского величества бояре и воеводи в те их войсковие суди вступать не будут«.

(І. Д. Бойко: »До питання про державність українського народу«, »Український історичний журнал, 1968 р., ч. 8, стор. 27-38)

Україна мала тоді велику територію, на якій існувала зорганізована адміністративно-політична влада, а судівництво і фінанси не були залежні від царя, крім цього — гетьман мав сильну національну армію. Спеціяльно в »Березневих статтях« гетьманові дозволялось на стосунки з іншими державами, за виїмком Польщі і Туреччини (з ними — тільки через московські державні установи).

Не зважаючи на те, що в різних публікаціях бачимо вислови »автономна держава« або »автономія України«, ця козацька держава навіть під московським протекторатом записала себе як підмет міждержавного права.

Друга річ, що українська козацька держава, замість до повної самостійности, котилася до звичайної московської провінції із все меншими автономними »правами і вольностями«, аж до 1764 р., коли скасовано гетьманство.

Постанову Тимчасового Правительства, згідно з якою крайовими справами України мав керувати призначений Генеральний Секретаріят, дуже прихильно прийнято на пленарному засіданні Центральної Ради

і її взято за основу змісту Другого універсалу, проголошеного 16 липня 1917 р. В ньому, між іншим, говорилось:

»Ми, Центральна Рада — завжди стояла за те, щоб не одділяти України від Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдности демократичних сил її, із задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана українським народом через його революційні організації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людности нашого краю. Поповнена Центральна Рада виділить наново зі свого складу окремий відповідальний перед нею орган — Генеральний Секретаріят, що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель *найвищої крайової влади Временного Правительства на Україні* . . .

Вважаючи, що утворення крайового органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людности в можливих до Учредительного Зібрання межах і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана здобутками революції, *ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Російського Учредительного Зібрання*«.

(Д. Дорошенко: »Історія України, т. II, стор. 115-6)

В порівнянні з Першим універсалом, Другий був кроком назад. Не український нарід мав сам творити своє життя, а навіть найвищу крайову автономію Україні мала дати Москва, бо Центральна Рада зрезиґнувала із самовільного здійснювання автономії.

За згодою Тимчасового Правительства, Центральна Рада випрацювала проєкт автономного статуту на нараду Установчих Зборів. Такий статут, п. н. »Статут вищого Управління України«, 29 липня 1917 р. був переданий українській делегації (В. Винниченко, М. Рафес і Х. Барановський) до Петрограду. Він був виготовлений у поспіху, бракує йому правничої редакції, практично він не окреслював розподілу компетенцій Генерального Секретаріяту і Тимчасового Правительства, не звернено жодної уваги на бюджет, себто матеріяльну базу для діяльности Генерального Секретаріяту. Його можна сміло назвати документом політичного декларативного характеру.

В Статуті, подібно як і в Першім та Другім універсалах, нема докладного визначення української території, що необхідне не тільки для заіснування будь-якого типу держави, а також і автономії. В тих документах подається тільки назву »Україна«.

Щоправда, на Українськім Національнім Конґресі в Києві 19 квітня був доклад Валентина Садовського »Про територію автономної Украї-

ни«. Прелеґент подавав такі межі України: західнім кордоном має бути Люблинська і Городенська губернії, південно-східнім — Кубань, північним — Прип'ять, південним — Озівське і Чорне моря, без Криму. Проти цього запротестував один з депутатів Одеси, домагаючись залучити Крим до України. Також на Селянському З'їзді 10-16 червня 1917 р. було висунено справу Криму, що його необхідно залучити до України, але цього внеску Президія З'їзду не взяла до уваги.

Про згадане домагання, якого не взято до уваги, проф. Д. Дорошенко в »Історії України« (т. I, стор. 126) пише так:

> »Зроблено було це, можна думати, з розмислом. Як оповідає М. Грушевський, територія українська представникам Тимчасового Правительства і неукраїнській демократії представлялась дуже неясно...
>
> ...Вони, з одного боку, просили і радили не розширяти території поза безперечну національну область, а з другого боку — надати території України певні заокруглені форми, географічну й економічну одностайність і для того, наприклад, включити в українську територію Басарабію тощо, аби не вилучати їх в осібні автономічні області. Та на цю зовсім слушну й мудру, з погляду інтересів України, пораду представники Центральної Ради відповідали, що »всякий додаток неукраїнської території вони вважають некорисним для українського життя, а в усякім разі ставлять це в залежність від ясної волі самої заінтересованої людности«...
>
> Фатальність такого погляду виявилась дуже скоро, коли в слідуючім, 1918-му, році довелось практично встановляти кордони Самостійної України. Отже, в самім Статуті територія не була окреслена для того, щоб мати пізніше вільну руку при установленні границь автономної України«.

В Статуті Вищого Управління України, що його виготовила Центральна Рада, відомі російські юристи барон Нольде, Гальперін і Барт добачали порушення угоди з 16 липня і його »в корені переробили«. 17-го серпня Тимчасове Правительство затвердило »Тимчасову Інструкцію для Генерального Секретаріяту Тимчасового Правительства на Україні«, якою просто ліквідовано угоду з 13 липня, затверджену Тимчасовим Правительством 16 липня 1917 р.

> Ця інструкція мала тільки тимчасовий характер — до вирішення Установчими Зборами питання про місцеве управління.
>
> Генеральний Секретаріят не був виконним органом (урядом) Української Центральної Ради, а експозитурою Тимчасового правительства на частині території України. До території автономної України зараховано тільки губернії Київську, Подільську, Полтавську, Волинську і Чернігівську, без повітів мглинського, сужарського, стародубського і новозибківського.
>
> Значення Центральної Ради звужено до мінімум. Генеральний Секретаріят мав складатися із 7 секретарів та генерального пи-

саря, з чого 4-ох секретарів мали бути неукраїнської національности.

На посади місцевого управління у відомствах, застережених компетенціями Генеральних Секретарів, треба було подавати кандидатів Тимчасовому Правительству до затвердження.

Призначено комісара України (Петра Стебницького) при Тимчасовому Правительстві в Петрограді для зносин Генерального Секретаріяту з центральними установами, як також цією дорогою мали направлятися проєкти відносно місцевого управління України.

Автономно-федералістичні принципи перебудови російської імперії схвалив також З'їзд Народів Росії, що відбувся у Києві в днях 23-28 вересня 1917 року. Участь у ньому брали представники білорусів, бурятів, грузинів, естонців, жидів, литовців, лотишів, донських козаків, союзу козацьких військ і українців.

Не брали участи делеґати фінляндців та поляків, бо їх народи обстоювали позиції цілковитої незалежности своїх країн.

Представник польської демократичної централі п. Кноль заявив, *що польський нарід буде боротися за осягнення повної державної самостійности і тому поляки не можуть брати жодної участи на з'їзді, учасники* якого стремлять до збереження імперії, хоч би й у формі федеративної держави.

М. Грушевський попросив поляків залишитися в характері гостей.

(Р. Млиновецький: »Нариси з історії Визвольних Змагань 1917-1922« — »Про що історія мовчить«, т. 2, стор. 2)

У зв'язку з тим, З'їзд схвалив заяву п. Лукашевича від Польської Соціялістичної Партії (лівиці):

»Київська секція Польської Соціялістичної Партії (ППС), бувши виразницею інтересів революційного польського пролетаріяту та трудового селянства Польщі й у той же час заступаючи інтереси місцевого польського пролетаріяту, що здавна живе на Україні як національна меншість, стоячи на ґрунті своєї програми й тактики та зважаючи:

а) що ґрунтовне й всебічне перебудування державного організму й громадянства на широких демократичних підвалинах може бути осягнене тільки *при умові цілковитої політичної незалежности;*

б) що всяке підлягання іншій державі затримує розвиток громадянства, всіх творчих сил народу, та — збільшуючи визискування підлеглих іншій державі трудящих народних мас — послаблює сили революційного пролетаріяту й трудового селянства в їхній клясовій боротьбі за визволення з економічного, політичного і національного гнету;

в) що тільки при умові цілковитої політичної волі свого краю революційний пролетаріят може з успіхом провадити свою клясову боротьбу за осягнення необхідних соціялістичних завдань, — *Польська Соціялістична Партія* є *виразницею ідеї повністю* самостійної Польщі.

Бувши рівночасно заступницею інтересів місцевого польського пролетаріяту й трудового селянства на Україні як національної меншости та зважаючи:

а) що з огляду на інтереси робочого пролетаріяту й трудового селянства пригноблених народів федеративний устрій російської держави дає найсприятливіші умови для боротьби пригноблених народів за своє національне визволення;

б) що федерація є добровільною братерською спілкою вільних всередині й незалежних одна від одної держав, — Польська Соціялістична Партія приєднується до революційного руху української демократії, *наскільки українська демократія майбутній федеративний зв'язок з Росією ґрунтує на державності України*«.

(Там же, стор. 5-6)

Литовці брали участь у З'їзді народів Росії, проте висловилися за утворення суверенної литовської держави і в такому дусі була схвалена постанова З'їзду.

Інші народи, з українським у проводі, висловилися за перебудову російської тюрми народів на »палату народів«. (»Ми зібралися тут, щоб нарисувати плян цієї палати, може в дванадцяту годину російської республіки«).

»Представник Тимчасового Уряду в Петрограді, Славінський, сказав: »Передайте від мене З'їздові, що вільна Росія може бути тільки децентралізована. Я повністю годжуся з тим, що говорив Михайло Грушевський, який довгі літа працював на добро не тільки українського, а й усіх народів Росії.

Я уважав би початком кінця, коли б народи Росії не думали про смертельну небезпеку держави.

Рятувати треба... державу-святиню, у якій усім буде добре«.

(Там же, стор. 3)

З'їзд Народів Росії схвалив цілий ряд постанов, що були опубліковані у віснику »Свободний Союз« (орган Совета Народов, Кіев, 1917, Октябрь, ч. 1).

В тих постановах висунено домагання перебудувати Росію на федеративних принципах із широкими правами складових держав, включно з допущенням представників заінтересованих держав на мирову конференцію.

Росія мала стати федеративною республікою під назвою »Союз Народів«, до компетенцій якого належали б тільки справи загально-федеративні, як охорона границь, військові справи, закордонні зв'язки (дипломатичні і консульські представництва, закор-

донна торгівля, єдине громадянство та внутрішні справи, земельні, соціялістичні реформи і т. п.).

Рішено також утворити в Києві »Раду Народів« та »Раду Національностей« у Петрограді. Не мавши змоги (з уваги на надто загальникові постанови) оцінити компетенції тих органів, можна прийти до висновку, що »Рада Народів« у Києві мала займатися національними справами народів України, а »Рада Національностей« у Петрограді — міжнаціональними справами цілої федерації.

Вдаряє у вічі постанова З'їзду п. н. »Про загально-державну та крайові мови«, в якій російську мову визнано як урядову мову центральних урядів та урядів федеративних республік, а крайовим мовам визнано право в приватних та приватно-правних зносинах.

а) В майбутній російській федеративній республіці має бути назавжди забезпечена цілковита воля всіх мов у приватних і приватно-правних зносинах.

б) Вільні громадяни російської федеративної республіки *повинні визнати російську мову, яка найбільше зрозуміла більшості людности, мовою загально-федеративною для зносин центральних органів федеративних одиниць з центральними органами федерації та між собою*«.

(Млиновецький: »Нариси з історії України«, т. 2, стор. 4)

Деякі публіцисти в тих постановах З'їзду Народів Росії добачають, що Україна вже тоді себе самовизначила, бо мала стати суверенною республікою у Союзі Народів, який — на зразок Ліґи Націй — мав бути тільки об'єднанням вільних держав і поширитися на цілу Европу. Таке твердження має тільки пропаґандивне значення для оборони тодішнього українського соціялістичного проводу, який, мовляв, не зважаючи на всі хиби, стояв на самостійницьких позиціях*.

З'їзд Народів у Києві був тільки політичною демонстрацією, яка мала вплив на розвиток політичної думки в Україні у справі перебудови російської імперії, не висуваючи безумовної незалежности неросійських народів, в тому й України. Навпаки, »федеративні« резолюції З'їзду дали аргумент пропаґаторам збереження російської імперії, в тому й закордонним, що ті народи ще не доросли до повної самостійности і не хочуть відриватися від Росії, а тільки перебудовують її на демократичних і федеративних основах.

Він, той З'їзд, став і вказівкою для Леніна, що в той час перейшов із единонеділимських позицій (для пропаґандивних і тактичних цілей) на

*) М. Стахів: »Чи проголошення Суверенности УНР було спізнене?«, »Народня Воля«, березень-квітень 1967 р. Таке твердження М. Стахова не має жодного наукового, а тим більше правного значення. Також помилковим є порівнювання Союзу Народів із Ліґою Націй. Союз Народів — це мала бути російська держава, перебудована на демократичних і федеративних принципах, із широкими правами для складових республік, а Ліґа Націй не була жодною державою, а тільки організацією суверенних держав для мирної міжнародної співпраці.

федеративні позиції перебудови Росії. За централізованої РКП(б), яка стояла понад усіма урядами, як центральними, так і республіканськими, такі федералістичні принципи можна було звести тільки до назви. Саму ж »федерацію« ступнево перетворювати на одну деспотичну імперію, що якраз маємо тепер.

Вдаряє у вічі подібність резолюцій З'їзду до засад, на яких формально утворено СССР (договір про утворення Союзу Радянських Соціялістичних Республік із 30 грудня 1922 р.).

*

На оголошення Української держави мали остаточний вплив большевицький переворот у Петрограді в днях 5-6 листопада 1917 р. та постанови Третього Всеукраїнського Військового З'їзду, який саме тоді відбувався в Києві (2-12 листопада 1917 р.). Не зважаючи на намагання соціялістичних провідників спрямувати його на рейки »збереження здобутків революції«, »демократизації« і »федеративного устрою« Росії, З'їзд схвалив домагання до Центральної Ради і Генерального Секретаріяту негайно проголосити українську республіку в її етнографічних межах. Все ж, хоч і були такі заклики представників Вільного Козацтва, він не схвалив постанови про цілковите зірвання з Росією, взявши до уваги »вияснення« В. Винниченка, що Україна зможе стати суверенною республікою в складі російської федерації.

Третій Всеукраїнський З'їзд схвалив такі постанови:

I. *Постанова про Українські Установчі Збори і майбутній устрій Української Республіки:*

»а) Визнаючи, що право на самовизначення народів мусить бути нічим не обмежене, що федерація народів Російської Республіки може утворитися тільки шляхом вільного договорення між суверенними націями і тому лише сам український народ може бути законодавцем майбутньої долі України, — Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд вимагає від Генерального Секретаріяту скликання суверенних Установчих Зборів, на основі вселюдного, таємного, рівного, прямого та пропорціонального виборчого права в етнографічних межах України.

б) Українські Установчі Збори мусять затвердити республікансько-демократичні форми правління України, провести широку демократизацію політичного ладу та соціяльно-економічні реформи, а в першу чергу земельну реформу.

г) З'їзд визнає необхідним, щоб у вільній демократичній Українській Республіці була вільна Автокефальна Православна Церква, незалежна від держави у своїм внутрішнім ладі, з соборним устроєм, і щоб Служба Божа відбувалась на Україні українською мовою«.

II. *Про територію Української Республіки:*

»Виходячи з принципу самовизначення націй, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд зазначає, що поділ України являється

крайнім проявом грубих імперіялістичних намірів Тимчасового Правительства і частини російської демократії, яка з'єдналась із буржуазією, і вимагає від Центральної Ради та Генерального Секретаріяту рішучих заходів для з'єднання під своєю владою всієї української землі в її етнографічних межах«.

III. *Про майбутній устрій Росії:*

»Щоб забезпечити для всіх народів Росії кращий лад, по власній волі кожного народу, З'їзд вважає необхідним, щоб Російська Республіка була перетворена на федерацію суверенних, рівноправних, демократичних республік, із забезпеченням прав меншостей«.

(П. Христюк: »Замітки і матеріяли до історії української революції«, т. II, стор. 194-195)

Дебатуючи над постановами Третього Військового З'їзду, Центральна Рада постановою з 13 листопада 1917 р. вирішила »поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріяту на одмежовану територію України, де більшість населення українці, а саме: на Херсонщину, Харківщину, Катеринославщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини« (Д. Дорошенко: »Історія України«, т. I, стор. 174).

Три дні пізніше, себто 16 листопада 1917 р., Генеральний Секретаріят у відозві до українського народу подав, що його компетенція поширюється на дальші губернії з більшістю українського населення, а саме — на Херсонщину, Харківщину, Катеринославщину і Таврію (без Криму), отже, автономна Україна охоплює 9 губерній. Згадані в постанові Центральної Ради з 13 листопада Холмщину, частину Курщини і Вороніжчини — пропущено. В тій відозві Генеральний Секретаріят поширив свій склад 5-ма Генеральними Комісарами в справах: продовольчих, військових, судових, пошт і телеграфу та доріг. Рівночасно заперечив будь-які чутки про сепаратизм України від Росії:

»Генеральний Секретаріят України оповіщає всіх громадян, всі установи урядові, політичні, громадські на Україні:

Центральне правительство всієї Росії не має спромоги керувати державним життям. Цілі краї зосталися без направляючих центрів. Через це росте руїна політична, господарська і громадська.

З огляду на це, Секретаріят поповнено тимчасово Генеральними Комісарами в справах: продовольчих, військових, судових, пошт і телеграфу, доріг.

Компетенція Генерального Секретаріяту поширюється на губернії, де є більшість українського населення. Через те Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) включаються в територію єдиної України...

...Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення від Росії, є або контрреволюційна провокація, або звичайна обивательська неосвідомленість. Центральна Рада і Генеральний Секре-

таріят твердо і виразно заявили, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської, як рівноправне, державне тіло. Сучасне політичне становище сеї постанови ні трошки не міняє.

Поки мир між воюючими державами не встановлено, робота на фронті не повинна спинятись. Армія мусить бути одягнена, нагодована, озброєна. Генеральний Секретаріят у згоді з відповідною центральною військовою владою вживатиме всіх заходів, щоб задовольнити всі потреби армії«.

(Д. Дорошенко: »Історія України«, т. I, стор. 177-178)

Деякі історики вже в тій постанові Центральної Ради з 13-го листопада 1917 р., а можна ще й додати — у відозві Генерального Секретаріяту з 16-го листопада 1917 р., добачають встановлення української державности.

»Так 13 листопада 1917 р. Україна стала фактично незалежною державою. Цей *фактичний* стан був оформлений *конституційно* Третім універсалом з 20 листопада 1917 р., в якім устійнено також назву держави, як *Українську Народну Республіку*«.

(Матвій Стахів: »Відновлена українська держава та советська Росія«, збірник матеріялів Наукової Конференції КНТШ, ч. 7, стор. 13-22).

Такий підхід істориків до встановлення української державности не відповідає вимогам політичного (державного) права.

Згідно з Тимчасовою Інструкцією з 17 серпня 1917 р., Генеральний Секретаріят був виконним органом Тимчасового Правительства в Україні, у визначених ділянках державної адміністрації (справи внутрішні, фінанси, хліборобство, освіта, торгівля і промисловість, праця та національні справи), і тому мав назву »Генеральний Секретаріят Тимчасового Правительства на Україні«.

Дня 13 листопада Центральна Рада тільки поширила територію автономної України, додавши до неї губернії: Херсонську, Катеринославську, Харківську, материкову Таврію, Холмщину та частини Курщини і Вороніжчини. Генеральний Секретаріят у своїй відозві з 16 листопада поширив свою владу на згадані території, за виїмком *Холмщини та частин Курщини і Вороніжчини.*

Генеральний Секретаріят не змінив характеру своєї влади, тільки *тимчасово* поширив свою діяльність на дальші галузі державного управління (продовольчі справи, військові, судівництво, пошта, телеграф і шляхи), призначивши для керівництва ними Генеральних Комісарів.

Генеральний Секретаріят заявив, що нема мови про відділення України від Росії, що він буде далі, згідно з дорученням центральної військової влади, забезпечувати армію продовольством, одягом та зброєю, себто — буде продовжувати війну російської держави.

Зазначив, що політичне становище — себто упадок Тимчасового Правительства в Петрограді — нічого не змінює.

Отже, в тій постанові є тільки окреслена територія автономної України, а нема найменшої згадки про перебрання всієї влади в імені українського народу. Бракує саме тієї найвищої влади народу, і то суверенної — ніким чужим не делеґованої, щоб можна уважати, що в той час встановлено українську державу. Влада Генерального Секретаріяту має тут тільки характер тимчасового управління.

Щойно Третій універсал, що ним 20 листопада 1917 р. проголошено Українську Народну Республіку, можна назвати державнотворчим актом Центральної Ради.

> Проф. Д. Дорошенко подає, що 19 листопада пізно увечорі на засіданні Малої Ради проф. М. Грушевський виголосив промову, в якій підкреслив, що останні події і резолюції Третього Всеукраїнського Військового З'їзду, який є уповноваженим від трьох мільйонів фронтовиків, примушує Центральну Раду проголосити Україну республікою. Опісля він прочитав Універсал, який після перерви піддано під поіменне голосування. За Універсалом голосувало 42 членів Малої Ради, а 5 (4 москалі і 1 поляк) здержалось від голосування. 22 листопада на Софійській площі відбулося урочисте оповіщення 3-го Універсалу в присутності війська, заграничних (французької, італійської, бельгійської і румунської) місій, численного духовенства, із 3 єпископами, та великої кількости народу.
>
> *(»Історія України«, т. I, стор. 183)*

Третім універсалом проклямовано українську державу під назвою Українська Народна Республіка. Сама назва »республіка« означає державу. Згідно з вимогами політичного (державного) права, Українська Народна Республіка охоплювала докладно визначену територію, на якій українське населення становило більшість. До цієї території залучено 9 колишніх губерній, а саме: Київщину, Поділля, Волинь, Чернігівщину, Полтавщину, Харківщину, Катеринославщину, Херсонщину і Таврію (без Криму). Прилучення частин Курщини, Холмщини і Воронїжчини, в яких українська людність була в більшості, відкладено до пізнішого вирішення самою людністю, себто — плебісцитом.

Центральна Рада виступає тут не як орган Тимчасового Правительства, а як представниця українського народу, що виконує його суверенну волю.

> »*Народе Український!* Ти, разом з братніми народами України, *поставив нас берегти права,* здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі, і ми, Центральна Рада, *твоєю волею,* во ім'я ладу в нашій країні, во ім'я рятування всеї Росії, оповіщаємо:
>
> Однині Україна стає Українською Народною Республікою«.

Вся влада в Україні мала належати Українським Установчим Зборам, а вибори до них призначено на 27 грудня (ст. стилю). До того ж часу владу буде виконувати Центральна Рада і Генеральний Секретаріят.

»До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству Генеральному Секретаріятові«.

В тих кількох реченнях Третього універсалу є вміщені всі вимоги, необхідні для встановлення новітньої держави, а саме: на означеній території нарід передає суверенну владу Центральній Раді і Генеральному Секретаріятові.

Але в тих же постановах Третього універсалу далі читаємо й таке:

»Не одділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів«.

Так Центральна Рада сама обмежила свою суверенну владу в користь російської держави, що мала бути перебудована на »федеративну республіку всіх народів«, які раніше були складовими частинами царської імперії.

Можна б додумуватись, що всі народи, в тому й москалі, проклямують свої народні республіки, визначать поміж собою кордони, а потім, через своїх представників, створять центральне федеративне правительство.

Нефортунність такого підходу була в тому, що навіть найбільш ліберальні москалі, хоч і говорили про федерацію, на ділі — в найкращому випадку могли погодитись хіба на якусь автономію для певних країв.

Щоб забезпечити собі рівність у федерації, треба насамперед добитися того, щоб майбутні складові республіки були суверенними, а щойно тоді договорювались до якогось конфедеративного чи господарського союзу.

Наші соціялісти часто підкреслюють, що вже по Третім універсалі Україна стала незалежною державою. Тільки з тактичних мотивів говорено про федерацію. Інші кажуть, що світогляд нашого політичного проводу еволюціонував від культурної автономії ступнево, через територіяльну автономію і далі, через федерацію, до повної самостійности.

Історичні факти доводять, що кожна федерація, коли її складові частини мають спільні границі, не відділені, напр., морями, є явищем переходовим і кінчиться єдиновладдям найсильнішої складової держави або народу. На це можна подати цілий ряд прикладів з історії:

Конфедерація німецьких держав 1815-1866 рр. ступнево, через утворення Північно-Німецького Союзу під проводом пруського короля, перетворилася згідно з німецькою конституцією із 16-го квітня 1871 р. на союзну державу (Дойчес Райх), в якій всі суверенні права цілої держави перейшли до пруського короля, а пізні-

ше цісаря. В теперішній Німецькій Федеративній Республіці, складові частини її не мають жодних міжнародних повновластей.

В давній Швайцарській Конфедерації 1815-1848 рр., кантони, які були аристократичними та демократичними республіками, а навіть монархіями (кантон Нойенбург), мали міжнародні повновласті, були підметами міжнародного права, натомість у новій конституції кантони ці права майже повністю втратили, хоч назва Швайцарії залишилася незміненою (Швайцарська Конфедерація). З'єднані Держави Америки в 1776-1787 рр. мали повні права в міжнародних взаєминах, але остаточно втратили їх у користь центрального уряду. В теперішню пору в міжнародних відносинах виступає лиш одна американська держава.

Згідно з договором із 30 грудня 1922 р. »Про утворення Союзу ССР«, союзні республіки формально, або на папері, мали дуже широкі повновласті, з яких нічого не залишилося.

В той час політична ситуація була дуже складна. В Петрограді й Москві владу захопила Рада Народних Комісарів, а якогось російського протибольшевицького уряду не було. Проголошуючи Україну, як складову частину російської держави, Центральна Рада мусіла рішитись, чи визнати большевицький уряд (Раду Народних Комісарів у Петрограді, яка проголосила себе владою цілої російської держави), а чи тої влади не визнавати і робити заходи, щоб створити інший центральний уряд, отже формально викликати конфлікт із большевиками.

20-го листопада 1917 року — це був останній час проголосити не федерацію, а повну самостійність України, скласти мировий договір із Центральними державами на кращих від Берестейського договору умовах та організувати свою армію. Четвертий універсал прийшов, на жаль, трагічно запізно.

Третій універсал не викликав такого піднесення, як Перший, бо в ньому забагато говорено про Росію, а не про Україну. В самім універсалі аж 14 разів згадується »Росію«. Центральна Рада та Генеральний Секретаріят львину частину праці присвятили саме організації центрального уряду федерації, що стверджують їх ухвали й відозви.

»Робітнича Газета« (орган с-д), в ч. 179, в статті п. з. »Прокладаймо шлях до федерації«, між іншим, так писала:

> »Цією своєю роботою ми рятуємо єдність російської держави, зміцнюємо єдність всього пролетаріяту Росії і міць російської революції«.

Українську республіку газета вважала за ступень до відбудови Росії.

> »Через республікансько-автономний лад на місцях до федеративної демократичної республіки Росії. Або цілковитий розвал Росії, розпад її на окремі самостійні держави, або — федерація. Іншого виходу нема«.
>
> *(Д. Дорошенко: »Історія України«, т. I, стор. 186)*

»Нова Рада« (офіціоз Центральної Ради), в ч. 181, застановлялася, чи варто було »виходити« з Третім універсалом:

»... чи треба і чи варто було з Універсалом виходить перед люди саме тепер, коли незабаром має бути скликана Установча Рада України.

... в усякому разі, III-ій універсал поклав виразні підвалини до державного і соціяльного будівництва на Україні в зв'язку з іншими краями Росії, як федерації рівних і вільних народів«.

(Там же, стор. 186)

»Боротьба« писала, що соціялісти-революціонери —

»Ніколи не представляли собі ідею української державности, як і взагалі ідеї державности, самовдоволяючою ідеєю, котрій мусить бути підпорядковано все інше.

... Українська Народна Республіка має змагати до установлення федеративного зв'язку між вільними республіками, збудованих на місці бувшої російської імперії, бо соціялісти-революціонери вважають, що »федерація є вищим типом співжиття народів, ніж сепаровано-державне існування«.

(Там же, стор. 187)

На засіданні Центральної Ради 23-го листопада 1917 року, М. Порш доводив:

»Коли не буде зформовано центральної власти і не буде заведено ладу в цілій державі, то й Українська Республіка не зможе встояти в огні загального безладдя. Через те треба, не гаючи ні одного дня, організувати федеральне правительство з представництвом у ньому від різних країв, які вже зформували свою власть«.

(Там же, стор. 205)

Генеральний Секретаріят вів переговори зі Ставкою в Могилеві та іншими російськими діячами про утворення коаліційного російського уряду, були навіть голоси, щоб центральне правительство на перехідовий час формувати в Києві. 8-го грудня 1917 р. Генеральний Секретаріят звернувся нотою до Південно-Східнього союзу козаків, верховинців та народів вільних степів, до правительства Кавказу, до правительства Сибіру, до органів автономної Молдавії, автономного Криму, Башкирії та інших організованих країв — з пропозицією негайно розпочати переговори з Генеральним Секретаріятом в справі утворення соціялістичного правительства цілої Росії (Д. Дорошенко: »Історія України«, т. I, стор. 205). На цей заклик одержано прихильну відповідь тільки від правительства Дону.

Фактично, діяльність Центральної Ради і Генерального Секретаріяту в той час була самостійна, спрямована на полагодження земельних справ (Відозва від 24-го листопада, 11 листопада ст. ст. 1917 р.); тоді ж видано закон про випуск кредитових державних білетів УНР із 6 січня 1918, закон про Генеральний Суд із 15 грудня 1917 р. Все ж можна розуміти, що ті державні акти мали характер тимчасовости, бо вже

8 грудня 1917 р. Центральна Рада оголосила »Порядок видання законів«, в якому, в ст. 1-ій, написано:

> »До зформування Федеративної Російської Республіки і утворення її конституції, виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Українській Центральній Раді«.
>
> *(Д. Дорошенко: »Історія України«, т. I, стор. 211)*

Коли історики вже в тій діяльності Центральної Ради і Генерального Секретаріяту можуть добачати »самостійність«, то з точки погляду державного права згадана діяльність мала характер тимчасового управління.

Таку саму характеристику можна дати діяльності українського уряду в справі виходу Української Народної Республіки на міжнародну арену. Першим документом міжнародного значення була нота Генерального Секретаріяту до всіх воюючих і невтральних держав у справі складення загального народоправного мирового договору. В тій ноті, між іншим, написано:

> »Українська Народна Республіка змагає до створення федеративної злуки всіх республік, які постали на території давньої Російської імперії. *А до часу, коли в Росії буде установлене федеративне правительство і аж поки міжнародне заступництво буде поділене між правительством Федеративної Республіки та правительством України,* вступає Українська Республіка зі своїм правительством — Генеральним Секретаріятом — *на дорогу самостійних міжнародних відносин*«.
>
> *(Д. Дорошенко: »Історія України«, т. I, стор. 227-229)*

Коли 26 грудня 1917 р. на засіданні пленуму Центральної Ради В. Винниченко заявив, що з уваги на заінтересування українською республікою з боку Франції, Англії, Бельгії, Америки й Румунії, перейменовано Секретаріят міжнаціональних справ на Секретаріят міжнародних справ, соціялісти-самостійники зголосили внесок, щоб Україна у переговорах виступала як незалежна держава, але той внесок був відкинений.

Також федералістичний характер мала нота Генерального Секретаріяту з 1-го січня 1918 р. до крайових урядів, що діяли на території колишньої російської імперії, із закликом післати українській делеґації у Берестю повновласті заступати їхні краї на мирових переговорах.

Так на основі Третього універсалу Україна заіснувала як *держава з поділеною суверенністю.* Суверенні права української держави мали бути поділені поміж Українською Народною Республікою та Російською Федерацією. Тимчасове виконування Центральною Радою і Генеральним Секретаріятом самостійної влади в Україні, аж до часу зформування російської федерації, справи не міняє. Саме в тому виникає

різниця поглядів з історичної точки зору і з точки вимог політичного й міжнародного права.

Проголошення Української Народної Республіки не могло проминути без жодного відгуку за кордоном. Спеціяльно були заінтересовані подіями Східньої Европи Франція і Англія, бо вклали величезні капітали у промисловість Росії: Англія головно в нафтову (Кавказ і район Баку), а Франція у вугільну, залізнорудну, металюрґічну та залізничу. На саму Україну припадало 413,8 мільйонів рублів їхнього капіталу. Як їх воєнний союзник, Росія зв'язувала на східньому фронті величезні військові сили Центральних держав, не згадуючи їхніх матеріяльних витрат на війну на Сході. Не дивно, що Антанта з тривогою слідкувала за перебігом революції в Росії, яка (революція) фактично завалила східній фронт. Тому тільки під тим кутом можна оцінювати заінтересування Англії і Франції проблемами України.

Дня 23 грудня 1917 р. підписано угоду між Англією і Францією про розподіл сфер впливів на півдні Росії.

Французька сфера впливів охоплювала Україну, Басарабію і Крим, а англійська — Дон, Кубань і Кавказ.

Рівночасно із занепадом східнього фронту та поширюванням большевицької анархії в колишній російській імперії, зростало заінтересування Англії, а особливо Франції — Україною. Вони й вислали до Киева своїх представників, Франція комісара ген. Табуї, а Велика Британія полк. Піктона Бадже, що їх на початку січня 1918 р. офіційно прийняв прем'єр В. Винниченко в приявності секретаря міжнародних справ О. Шульгина та інших членів Генерального Секретаріяту. Більшість українських істориків і публіцистів уважає цю подію вже за визнання української держави з боку Англії і Франції.

Прибуття української делеґації до Берестя Литовського Центральні держави прийняли із задоволенням, надіючись, що її участь у мирових переговорах примусить большевиків до поступок. В ноті з 24 грудня 1917 р., яку передала українська делеґація представникам Центральних держав, говорилося, що Українська Народна Республіка змагає до створення федеративної Росії, в якій Україна мала б широкі права з певними прероґативами в міжнародних відносинах: доки не буде утворене федеративне правительство, Українська Республіка вступає на дорогу самостійних міжнародних відносин; Генеральний Секретаріят висилає своїх представників для контролю та інформації; врешті, що мир для цілої Росії зможе скласти тільки федеральний уряд, а якщо б федеральний уряд не створився у найближчому часі, тоді тільки злучені правительства республік і областей російської федерації зможуть підписати такий мировий договір.

Така нота викликала неясність: чи українську делеґацію вважати за частину російської, чи за другу російську (небольшевицьку), а чи за цілком самостійну, українську? Власне тому німецька і австро-угорська делеґації відбули три інформативні засідання з українською делеґацією (4 і 5 січня 1918 р.) та з усіма союзними делеґаціями (6 січня

1918 р.), на яких українська делеґація подала вичерпні інформації про політичне становище в Україні та про те, що українське управління намагалося створити федеративне правительство для цілої Росії, але всі його зусилля не дали бажаних вислідів.

Взявши до уваги дійсний стан, українська делеґація хоче брати участь у мирових переговорах як самостійна делеґація самостійної Української Народної Республіки. Це була перша офіційна українська заява на міжнародній арені, що Українська Народна Республіка виступає, як цілком самостійна держава.

Центральним державам, а зокрема Австро-Угорщині і Німеччині, залежало головно на здобутті харчів та інших ресурсів для дальшого ведення війни, що їх могла дати тільки Україна.

Заява української делеґації, що Україна виступає на мирових переговорах, *як самостійна держава,* висунула можливість укласти договір тільки з Україною (сепаратний мир), незалежно від того, як в майбутньому розвинуться переговори з большевиками.

Українську делеґацію представлено на першому пленарному засіданні Мирової Конференції 10 січня 1918 р., на якому її голова Всеволод Голубович відчитав ноту Генерального Секретаріяту з 24 грудня 1917 р. і заявив, що українська делеґація бажає брати участь у мирових переговорах. Коли голова Конференції фон Кольман запитав Троцького, чи він, у зв'язку з появою української делеґації, буде далі заступати справи цілої Росії, Троцький склав таку заяву:

»Зважаючи на ноту Генерального Секретаріяту Української Народної Республіки, російська делеґація заявляє із свого боку, що вона в повній згоді з принциповим визнанням права кожної нації на самовизначення, аж до цілковитого відокремлення, не бачить жодної перешкоди для участи української делеґації в мирових переговорах«.

(Д. Дорошенко: »Історія України«, т. I, стор. 298)

Під час дискусії над питанням, у якому характері трактувати українську делеґацію, Л. Троцький заявив, що становище його правительства не дозволяє визначувати атрибутів і прав іншої делеґації народу, який себе самовизначує або має намір себе самовизначити. Коли мова про територію, яку має заступати українська делеґація, то цю справу треба залишити невирішеною, бо Українська Республіка є в стані творення (»ino Process des Werdens steht«). Він сподівається, що цю справу під час переговорів вирішать російська і українська делеґації. Визнає українську делеґацію за самостійну, а тим самим уважає цю справу за полагоджену.

Наступне пленарне засідання Мирової Конференції 12 січня 1918 р. почалося заявою міністра закордонних справ графа Чічеріна:

»На пленарному засіданні 10 січня пан державний секретар Голубович передав делеґаціям чотирьох союзних держав ноту Генерального Секретаріяту УНР з 24 грудня 1917 р., ч. 726.

Ця нота містить у точці 7 заяву, що заступлена Генеральним Секретаріятом Українська Республіка виступає самостійно в міжнародних справах та що вона, подібно як інші держави, хоче брати участь у всіх мирових переговорах, конференціях і конґресах.

У відповідь на це маю честь в імені делеґації чотирьох союзних держав заявити:

Ми признаємо українську делеґацію самостійною делеґацією і уповноваженим представництвом самостійної Української Народної Республіки.

Формальне признання УНР самостійною державою застерігають собі чотири союзні держави до часу заключення мирового договору«.

(Д. Дорошенко: »Історія України«, т. I, стор. 298-299)

Заяву графа Чічеріна з 12 січня 1918 р. треба уважати за перше визнання України, але як умовне тому, що в тій заяві додано: »формальне признання УНР самостійною державою застерігають собі чотири союзні держави до часу складення мирового договору«.

Жодне визнання не може йти далі від того, як сама держава себе правно-політично оформила. До беззастережного визнання України самостійною державою бракувало політичного акту (проклямації, основного закону), яким Українська Центральна Рада, як найвища законодатна влада, оформила б самостійність Української Народної Республіки. Третій універсал цього не зробив.

Тому вже наступного дня ген. Гофманн відвідав українську делеґацію і заявив їй, що Українська Народна Республіка мусить проголосити повну незалежність, якщо хоче скласти мировий договір із державами Почвірного Союзу, незалежно від того, чи це зробить совєтська Росія. З цією заявою та проєктами західніх кордонів України українська делеґація виїхала по інструкції до Києва.

Заява Гофманна та успішний наступ большевицьких військ на Україну спричинили перехід українського політичного проводу з федералістичних на самостійницькі позиції. Як йому важко було так нагло змінити свої позиції, свідчить передовиця у »Робітничій Газеті« (офіціоз Соціял-Демократичної Партії) з 19 січня 1918 р.:

»Серед української демократії запановує думка про конечність проголошення Української Народної Республіки самостійною державою, як вихід з утвореного тепер незалежними обставинами становища і *яко єдиний шлях до справжньої федерації.*

Самостійність цілковита (без усяких зв'язків державного характеру з іншими країнами) випливає для української демократії з того, що в ті тяжкі для нас дні вона зрозуміла, як ніколи, всю необхідність для працюючих мас жити у формах національно-самостійної держави взагалі (не виключаючи федерації з іншими державами), бо *лише в ній може розвинутись на всю широчінь*

клясова боротьба, лише в ній може бути найкраще забезпечена успішність цієї боротьби. Через самостійність до федерації«.
(Р. Млиновецький: »Про що історія мовчить«, т. II, стор. 151)

З тією метою скликано 22 січня 1918 р. засідання Малої Ради, на якому, після дводенних нарад, проф. Михайло Грушевський проголосив Четвертим універсалом повну незалежність Української Народної Республіки.

Четвертий універсал має дату 22 січня 1918 р., коли мали бути скликані Українські Установчі Збори. Фактично він був проголошений по півночі з 24 на 25 січня 1918 р.

Переглядаючи історичні джерела, можна завважити, що деякі дослідники не беруть до уваги дати фактичного проголошення, тільки подають день 22 січня 1918 р., який прийнято як національне свято Незалежности України, і пов'язують його з днем 22 січня 1919 р., коли проголошено Соборність українських земель. Таким способом ці дві дати 22 січня становлять національне свято »День Самостійности і Соборности України«.

Інші джерела подають докладніше дату фактичного проголошення Четвертого універсалу:

Д. Дорошенко: »Історія України«, т. I, стор. 264:
Прилюдне засідання Малої Ради, на якому проголошено IV Універсал, почалось о 12 год. 20 хв. уночі з 24 на 25 січня 1918 р.

Микола Ковалевський: »Як проголошено IV Універсал?«, »Діло«, ч. 239, з 15. XII 1934 року, передруковано у »Вільній Україні«, збірник ч. 52, з 1966 р.;

Р. Млиновецький: »Нариси з Історії України — Про що історія мовчить«, т. II;

Leo Wasilewski: »Kwestia Ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe«, str. 111, — подають дату проголошення IV універсалу на 24 січня 1918 р.

Всі большевицькі джерела подають дату проголошення IV універсалу 12 січня 1918 р. ст. стилю.

Зміни форм уряду, як ось 29 квітня 1918 р. на уряд гетьмана Павла Скоропадського, з назвою Українська держава, і привернення 14 грудня 1918 р. назви Українська Народна Республіка, з Директорією на чолі, не мали жодного впливу на зміну Української держави, як підмету міжнародного права.

(Далі буде)

Інж. Г. М'ЯЛО

МОСКОВСЬКИЙ ІМПЕРІЯЛІЗМ І ЙОГО АҐРЕСИВНІСТЬ

(Історичний перегляд від 1169-го до 1920-го року)

(4)

Зліквідувавши Гетьманат в Україні, Москва почала втручатися також у внутрішні справи Польщі. Після смерти польського короля Авґуста II-го, московські дипломати робили заходи, щоб на польский трон посадити московського прихильника Станислава Понятовського. Щоб добитися успіху, Москва пустила в рух усі засоби: обіцянки, інтриґи, гроші й погрози. Врешті польський сейм 16 серпня 1764 року вибрав на короля Польщі Станислава Понятовського і цариця Катерина II-га »великодушно« дала йому 100 тисяч червінців на влаштування двору »бідного короля«.

Московське військо, що його вислала Катерина до Польщі для охорони свого кандидата на трон, переслідувало польське військо, на чолі з князем Радзівілом. Князь Дашкевич, що командував московською армією, оточив військо Радзівіла біля Дністра (в селі Гавришівці) і взяв у полон усю польську піхоту з гарматами, а князь Радзівіл із своєю кіннотою перейшов Дністер і подався у глибину Молдавії.

В 1755 році в Москві відкрито університет, а два роки пізніше — художню академію. Цариця Катерина II-га проголосила, що російською московською імперією може керувати тільки цар-самодержець.

Як відомо, Санкт-Петербурґ побудував цар Петро I-ий на козацьких кістках, тому українці назвали Петра антихристом. Будували нову столицю московської імперії на багнах-мочарах, гнали на цю каторжну працю десятки тисяч козаків. Тоді згинуло до 20 тисяч козаків. Уже за панування Петра в Петербурзі почали будувати царський двірець та різні урядові будинки. Місто швидко розросталося і за цариці Катерини II-ої в 1766 році в ньому жило 39.456 чоловічого і 24.613 жіночого населення, а в 1767 році — 42, 338 чоловіків і 24,980 жінок (разом — 67.318 населення).

На Далекому Сході Московщина далі реалізувала свої загарбницькі пляни. Петро Шишкін із військом зайняв шість Алеутських островів і примусив їхнє населення присягнути на вірність цариці Катерині II-ій.

14-го грудня 1766 року цариця Катерина II-га видала декрет про вибори депутатів, щоб створити Комісію для опрацювання нових законів. З кожного повіту мав бути один представник від дворянства і один від міщанства. В Україні той декрет викликав велике незадоволення, бо в ньому вбачали втручання Москви у внутрішні українські справи, про що повідомив царицю Катерину московський губернатор в Україні — генерал Рум'янцев. Призначені Катериною вибори в

Україні бойкотували, натомість домагалися права самим вибирати гетьмана України, згідно з Переяславським договором. Тоді Москва знову застосувала свої старі випробувані методи: почала вести сильну пропаґанду проти української провідної верстви — козацьких старшин, а рівночасно фальшувала вибори. Рум'янцев повідомив Катерину, що в Чернігові козаки заочно вибрали на генерального осаула Івана Скоропадського, і хоч він високоосвічена людина, бо студіював за кордоном, все ж — залишився козаком. Одночасно повідомляв, що запорожці, разом із козаками Лівобережної України, хочуть вибрати собі гетьмана. Кошовий отаман Січі, Кальнишевський, вернувся 6-го грудня 1766 р. від Рум'янцева, заявив своєму писареві, що від москалів нема чого чекати, треба вислати козацьких посланців до турецького султана, щоб він прийняв запорозьке військо під свій протекторат.

На зібранні Ніжинського полку козацькі старшини домагалися своїх прав і вольностей, підкреслюючи, що без свого гетьмана Україні постійно буде загрожувати небезпека.

Як бачимо, в Україні зростало невдоволення і починався бунт проти Москви. Тоді москвини почали нацьковувати українців одних на других, що могли легко чинити, бо на високих посадах в Україні були їхні люди, почавши від генерала Рум'янцева і скінчивши змосковщеними українцями. Були це переважно сини козацьких старшин, вихо-вані у високих школах Москви й Петербурґу; вони жили в московському оточенні, одружувалися з московками, московщилися, а потім одержували посади в Україні й поширювали московські впливи.

Щоб розбити загальноукраїнський фронт, Москва цькувала козаків на своїх старшин, мовляв, старшини скуповують землі й козаків перетворюють на безземельних волоцюг. З другого ж боку пропаґувала, що козацьких старшин може охоронити від бунту волоцюг та голоти тільки московське військо, а міста мусять покликати московських воєвод із військом для охорони своїх жителів.

Мешканці українських міст насправді домагалися відновлення колишнього Маґдебурзького права. На з'їзді депутатів у Москві представники Ліфляндії і Естляндії вимагали забезпечення їхніх колишніх прав і законів (Ліфляндію і Естляндію Москва загарбала 1710 року), але московські делеґати виступили проти, обстоюючи централістичні позиції, щоб усі завойовані землі були під управою одного московського центру, згідно з московськими законами.

Московське православне духовенство поширювало удержавнену православну віру між »інородцями«. Попи їздили верхи на конях по селах і вихрещували »невіруючих«, ще й оплату брали від »вихрещених«. Так Катерина II-га продовжувала політику Петра I-го, який — здобувши Кавказ — винищував інородців, що ставили завзятий спротив московській окупації. Ще тоді Петро I-ий був заявив: коли завойовані землі й народи хочемо вдержати під нашою зверхністю, мусимо поширювати між ними православну віру. Ці стародавні методи московських

імперіялістів-загарбників понад двісті років пізніше повторилися: Сталін також силою »навертав« українців греко-католиків західньоукраїнських областей на православ'я, але не на правдиве, українське, а на московське, що завжди було знаряддям імперіялістичної політики московських царів і таку ролю сповняє до сьогодні. Так у московській імперії нічого не змінилося.

Московщина намагалася перетворити і Польщу на свою васальну державу. Московський посол князь Репнін при дворі польського короля Станислава, що був вибраний королем Польщі як московський ставленик, одержував гроші з Москви на розкладову акцію між владою і партією короля Станислава та опозиційною партією князів Чарторийських. Панін радив заснувати в Польщі ще й третю, москвофільську партію, головно з православних, які визнали б над собою зверхність московського »найсвятішого синоду«. Він писав Репнінові, щоб король якнайшвидше скликав сейм, який має затвердити третю, москвофільську, партію та створити таку владу, яка буде виконувати доручення з Москви.

На початку вересня 1767 року Репнін дав наказ, щоб московське військо пересунулося поблизу Варшави, п'ять до трьох миль від неї. 23-го вересня у Варшаві скликано надзвичайний сейм, на відкриття якого прибув сам Репнін. Польські депутати зустріли його криком і свистом. Особливо виступив проти Репніна шляхтич Кожуховський і Репнін наказав заарештувати його. Арештування Кожуховського викликало в сеймі такий гострий протест, що Репнін мусів опустити залю. Кожуховського Репнін звільнив з арешту, але »порадив« йому якнайшвидше їхати додому, а коли той відмовився — його відпровадили під сильним конвоєм.

Московська груба сваволя порушила нормальні наради польського сенату і він почав свою працю щойно 1-го жовтня. Краківський єпископ Солтік заявив, що нарушено вольності польського сенату і пропонував, що доки не будуть звільнені з арешту члени сенату Чацький і Кожуховський, сенат не може продовжувати своєї праці. Більшість депутатів прийняла його пропозицію і на тому наради сейму закінчилися. 2-го жовтня до краківського єпископа Солтіка прийшли по пораду депутати Малої Польщі. Репнін, довідавшись про це, наказав заарештувати єпископа Солтіка, краківського воєводу Ржевуцького і його сина, а також київського єпископа. Всіх їх відвезли під сильним конвоєм до Вільни. На другий день до Репніна прийшла польська депутація, що складалася із сенаторів із кожної провінції, і вимагала звільнення заарештованих та запоруки, що їм, сенаторам, не грозить жодна небезпека. Репнін відповів, що виконує накази цариці Катерини II-ої і арештованих не звільнить. А хто виступає проти, того буде уважати за ворога цариці.

На захист Польщі виступила Туреччина. Московський посол Обрезков у Туреччині повідомив, що турецький султан вимагає усунення

московського війська з Польщі та звільнення заарештованих сенаторів. Обрезков обіцяв султанові, що Москва сповнить його вимоги.

Тим часом у Барі, на Поділлі, поблизу турецького кордону, вибухло повстання конфедератів, яке почало поширюватися по цілій Польщі та Литві. Туреччина згромаджувала на польсько-турецькому кордоні своє військо, особливо в Хотині, Бендерах та Очакові.

Татари під командою хана Гірея в січні 1769 року зближалися до кордонів Польщі. Так почалася московсько-турецька війна. Перемігши турецькі війська під Кам'янцем Подільським і Хотином, московська армія переправилася через Дністер і окупувала Молдавію і Валахію. Московські війська оточили Браїлів, але сильна оборона турецького гарнізону примусила їх до відступу. Відступаючи, москалі спалили 200 селищ. Під Журкою вони знову перемогли турків, спалили місто і 143 селищ. Так на просторі понад 250 кілометрів над Дунаєм москалі залишили за собою тільки згарища й руїни. Тому, що тут жило переважно православне населення, цариця Катерина II-га оголосила маніфест, що московська армія йде визволяти »православних братів« з бусурменської неволі.

Невдовзі в московській армії поширилась чума, від якої в грудні 1769 року помер у Ясах і московський генерал Штефель. Москва почала робити заходи, щоб перетягнути на свій бік кримських татарів, обіцяючи їм »самостійність« під зверхністю московського царства. Але татари не хотіли міняти мусулманської Туреччини на »християнську« Московщину.

Щоб викликати повстання християн проти турків у Чорногорії та Греції, 2-го червня 1769 року Катерина II-га вислала з Кронштаду свою фльоту під командуванням Спірідонова, а восени — другу ескадрилью під командуванням адмірала Єлфістова. В липні 1770 року вислала третю ескадрилью, в якій було 2.500 піхотинців та 500 гвардійців Преображенського полку. Ця експедиція в 1769-1770 роках коштувала Катерину II-гу 4,900.000 карбованців. Сили московської фльоти зосередилися біля Хіонського проливу і під командуванням Орлова 25 червня 1670 року розбили турецьку фльоту. Перемога підбадьорила москалів і Катерина II-га наказала відправити панахиду по Петрові I-му, основоположникові московської фльоти. Тоді вона порівняла московську фльоту до Ісаака, що одружився на 70-ім році життя й залишив по собі багато нащадків. Так, мовляв, і московська фльота, 70 років після її організації покрила себе безсмертною славою.

Пруський король Фрідріх II-ий запропонував Катерині посередництво в мирових переговорах з Туреччиною, але вона відкинула його пропозицію.

В 1770 році друга московська армія під командуванням генерала Долгорукого зайняла фронт від Дунаю до Чорного моря і вела переговори з кримськими татарами, щоб вони виступили проти Туреччини. І Москві вдалося намовити хана Гірея та його прибічників підписати умову про »вічний союз« з Московщиною. Кримські татари прийняли

зверхність цариці Катерини II-ої, тоді ген. Долгорукий розташував своє військо в Криму, не зважаючи на протест хана Гірея. Так кримські татари опинились під московською окупацією.

16-го травня 1771 року цариця Катерина погодилася на пропозицію пруського короля Фрідріха II-го поділити польську державу між Московщиною, Прусією і Австрією.

Туреччині Москва запропонувала мирові умови, вимагаючи »самостійности« для Криму, Молдавії і Валахії. Австрія затривожилась, знавши з історичного досвіду, що кожний протекторат Московщини над »самостійними« державами закінчується залученням їх до московської імперії.

Мирова конференція з представниками Туреччини почалася наприкінці червня 1772 року в Царському селі. Тому, що турки не хотіли визнати самостійности Криму, конференцію перервано і відновлено щойно 29 жовтня у Букарешті. Переговори тривали аж до 9 березня 1773 року.

Тим часом вирішувалася і доля Польщі. Узгіднено такий розподіл її земель: Австрія мала забрати Галичину, всю »Червону Русь«, із 816.800 населення, Прусія — Познанщину з 378,750 населення, Московщина — Литву, частину Білорусії і Варшаву з 550.600 населення.

7-го вересня 1772 року польському міністерству подано заяву про розподіл Польщі. Почалися безперервні наради польського короля із своїми довіреними людьми і вирішено звернутися за допомогою до европейських королівських дворів. Браніцький виїхав до Парижу з протестом проти розподілу Польщі. В той час Франція не мала сильної армії, натомість французька дипломатія була досить сильна і всюди вміла успішно маневрувати. Проте її спроби рятувати Польщу не дали позитивних наслідків. Англія взагалі не протестувала, коли пруський, австрійський і московський посли при англійському королівському дворі подали міністрові закордонних справ Англії декларацію про розподіл Польщі, то одержали таку відповідь: »Три королівські двори напевно переконані в справедливості своїх претенсій, хоч їх Величність (себто англійський король) не знає їхніх бажань«.

Під час розподілу Польщі, Московщина забрала не частину, а цілу Білорусію і кордони московської імперії знову поширилися.

Туреччина далі не хотіла прийняти московських передумов мирового договру. Після смерти султана Мустафи, Катерина II-га вирішила примусити турків скласти бажаний їй мировий договір і вислала з військом маршала Рум'янцева обсадити Варну й Сілістрію. У квітні 1773 року російський корпус ген. Каменського перейшов Дунай, а за ним і корпус Суворова. 4-го червня відновилися переговори з турками. Рум'янцев призначив В. П. Репніна, як представника Московщини. 10-го червня складено московсько-турецький мировий договір на таких умовах: 1) Всі татари вільні, Московщина зверне їм зайняті міста в Криму, на Кубані й на острові Тамань, за виїмком Керчі . . .; 2) Московщина забирає Кінґсбурґ з його околицями, а Очаків, Молдавія і

Валахія далі залишаються за Туреччиною; 3) по Чорному морі може плавати тільки торговельна фльота. Крім цього, Туреччина зобов'язалася заплатити Московщині воєнні відшкодування в сумі 4,5 міл. карбованців.

Ця умова з турками викликала в Московщині велику радість, але невдовзі турецький візир написав маршалові Рум'янцеву, що деякі точки цього мирового договору необхідно змінити. Домагання Туреччини викликало в Петербурзі велике огірчення.

Польський король Авґуст III-ій ставив прихований спротив окупантам, а самі окупанти — Московщина, Прусія і Австрія — почали між собою суперечку, бо кожний із них хотів якнайбільше поживитися під час ліквідації польської держави. Московський посол у Варшаві звернувся до Петербурґу, щоб до Польщі прислали більше війська й грошей.

Катерина II-га знала, що Туреччина, хоч і підписала мировий договір, не зречеться Криму й москалям далі загрожує війна з турками, тому склала союзний договір з Австрією, звернений проти Туреччини. Туреччина, під тиском Франції, в 1787 році оголосила Московщині війну. В перших боях з турками московські війська здобули перемогу. Крім цього, Австрія також виступила війною проти Туреччини, але невдовзі склала з нею сепаратний мир.

В 1790 році московське військо під командою Суворова оточило турецьку твердиню Ізмаїль біля гирла Дунаю, а московський адмірал Ушаков із своєю фльотою розбив на Чорному морі турецьку ескадрилью. На весні 1791 року той же Ушаков, зміцнивши свою фльоту, вдруге розбив турецькі морські сили.

Всі ті поразки примусили Туреччину підписати з Московщиною новий мировий договір, згідно з яким Московщина забрала Крим та землі між ріками Дністром і Бугом.

У той же час (1788-1790 рр.) Московщина вела війну і з Швецією, яка хотіла відрізати їй доступ до побережжя Балтицького моря. Шведський король Ґустав III-ій не міг здійснити свого пляну — захопити Петербурґ, і ця війна також закінчилася мировим договором, без жодних змін кордонів.

Склавши мирові договори із шведами і турками, Московщина остаточно забрала Крим і побережжя Чорного моря. Тоді цариця Катерина II-га почала ліквідувати рештки самоуправи в Україні. Гетьманський уряд був зліквідований ще раніше, в 1764 році. Тепер Катерина II-га наказала зліквідувати самостійні козацькі полки й залучити їх до московської армії, а січових козаків виселити на побережжя Озівського моря і на Кубанщину. Довідавшись про плян Катерини, січовики вночі вийшли із Січі й подалися човнами до гирла Дунаю під турецький протекторат. Тут одержали від турецького султана право »азилю« і заснували нову — Задунайську Січ.

Запорізьку Січ цариця Катерина II-га зліквідувала 3-го вересня 1775 року, козацькі землі роздала своїм вислужникам, які допомагали їй поширювати кордони московської імперії. І так, князь Безенський

одержав 200 тисяч десятин української землі, князь Потьомкін — 150 тисяч, графиня Браницька — 21 тисячу, граф Каменський — 20 тисяч, гетьман Розумовський — 35 тисяч, генерал Чертков — 16 тисяч. На протязі десятьох років цариця Катерина роздала 4,5 міл. десятин козацької землі московським поміщикам і німецьким колоністам, яких у 1845 році в Україні було вже 100 тисяч. Для українського народу цариця Катерина II-га стала »вражою бабою«, яку й сьогодні згадуємо в піснях.

Ще за життя Катерини в Польщі вибухло повстання під проводом Т. Костюшки. Московське військо під проводом Суворова оточило Варшаву і зліквідувало повстання. Тоді Московщина, Австрія і Прусія поділили між собою рештки польських земель і польська держава довший час перестала існувати.

Померла Катерина II-га 6 листопада 1796 року і на московський трон ступив її син Павло I-ий. Він ставився до своєї матері спочатку холодно, а згодом — і вороже, бо уважав, що вона стала імператрицею незаконно. Ставши царем, він вирішив провести певні реформи у державі та війську. У гвардії та армії запровадив пруський вишкіл і пруську уніформу. Таку ж форму управління хотів запровадити і в цілій імперії. Взяв собі за помічника генерального прокурора, заявивши: »Будемо рішати ти і я«. Зміцнилась влада дворян-поміщиків і поширилась панщина.

За царювання Павла I-го почались повстання, що охопили 52 губернії. В той час московська імперія, після 40-річних воєн, поширила свої кордони і кількість її населення збільшилася із 25 до 37 мільйонів. Московська армія мала пів мільйона вояків і на її удержання ішла половина імперського бюджету.

Коли Туреччина довідалась, що Наполеон готується до походу на Єгипет, вона склала союз з Московщиною проти Франції.

Цар Павло I-ий звернув свою увагу на Закавказзя і 30 січня 1801 року оголосив маніфест про »добровільне« прилучення Грузії до московської імперії. Противники Павла особливо тривожилися його політикою супроти Англії, яка була покупцем збіжжя з московської імперії. 23-го березня 1801 р. змовники, на чолі з Павловим сином Александром, удерлись уночі до спальні Павла і вбили його.

На московський трон ступив Павлів син Александер (1801-1821), що був вихованцем своєї бабуні цариці Катерини II-ої. Відзначався він як тиран, а одночасно як боягуз. Завдяки своїй лицемірності, для московських мужиків він видавався добрим »батюшкою-царем«.

Він оголосив маніфест, що буде володіти згідно із законами, як і його бабця цариця Катерина II-га. Звільнив багато політичних в'язнів і дозволив їм виїхати за кордон. Запровадив деякі реформи і в шкільництві. До 1805 року в московській імперії було тільки два університети — один у Москві, а другий в Естонії. Він відкрив третій університет у Хорові, а четвертий — у Казані.

В той час в Європі розпочалися наполеонівські війни. Цар Александер послав на поміч Австрії свою армію під командою ген. Кутузова. Австрія, не зважаючи на московську допомогу, програла дві битви з військами Наполеона і була примушена скласти з Наполеоном мирний договір. Здобувши Відень, Наполеон почав війну з Прусією — Берлін піддався йому без бою.

В січні 1807 року війська Наполеона забрали Варшаву й розбили московську армію. Влітку того ж року Наполеон вдруге розбив московську армію і цар Александер І-ий був примушений підписати тульський мировий договір з Наполеоном.

Тульський мировий договір цілковито змінював політичний і мілітарний уклад сил в Європі. Наполеон хотів використати Московщину для перемоги над своїм тодішнім найбільшим противником — Англією. Під його натиском Московщина зірвала дипломатичні взаємини з Англією і оголосила війну Швеції. Війна із Швецією була корисна Московщині, бо відкривала можливість поширити її кордони на півночі. В лютому 1808 року московська армія перейшла кордон і в березні забрала частину шведських островів. Взимку того ж року московська армія перейшла замерзлий Ботницький залив на шведську територію, а в той самий час, 1 березня 1809 року, цар Александер у Борго скликав фінський сейм і оголосив маніфест, що Фінляндія прилучена до Московщини, як »автономна провінція«. 17-го вересня 1809 р. Швеція підписала з Московщиною мирову угоду, згідно з якою Московщина забрала Фінляндію. Шведський король оголосив, що підтримує блькаду проти Англії, щоб примусити її капітулювати.

Але Наполеон мав інші пляни супроти московської імперії, він пильно студіював її економіку й готувався до війни з Московщиною. З Польщі він створив нову державу і обіцяв полякам, що прилучить до польської держави Литву, Білорусію і частину України.

Затривожена Москва домагалася, щоб Наполеон не відновлював польської держави в старих кордонах і не перешкоджав їй (Московщині) зміцнити свої позиції на Чорноморському побережжі. Наполеон відкинув московські домагання, тому відносини між ним і Москвою загострювалися.

24-го червня 500-тисячна армія Наполеона перейшла ріку Німан. Цар Александер призначив головнокомандувачем московської армії 67-річного генерала Кутузова, як найвизначнішого стратега. Похід Наполеонової армії на територію московської імперії викликав страшний переполох і хаос, московська армія почала відступати, натомість у тилу французької армії цар оголосив »священну війну народу« з наполеонівськими »загарбниками«, що виявлялась передусім у партизанських діях.

Під Бородіном москалі скупчили свої сили, бо ген. Кутузов вирішив захищати Москву. Бій розпочався рано 5 вересня 1812 року й тривав цілий день. Москалі кинули до бою 112-тисячну армію, 7 тисяч козаків і 300 гармат. Наполеон мав 130 тисяч вояків і 587 гармат. Після крива-

вого бою під Бородіном, московська армія почала відступ через Можайськ до Москви. Кутузов вагався, чи дати Наполеонові ще один бій перед Москвою, а чи відійти далі. Врешті вирішив відійти за Москву, яку зайняли французькі війська.

Відступаючи, Кутузов хотів заманити Наполеона до Калуги і Тули, щоб відтягнути його з Москви. Зазнавши великих утрат від суворої московської зими, Наполеон зрозумів замір Кутузова і французька армія залишила Москву й почала відступати, переслідувана армією Кутузова й московськими партизанами. В січні 1813 року французька армія вернулася до Польщі й Прусії, де зазнала сильного знищення від повстань завойованих Наполеоном народів у західній Європі.

Найближчим приятелем і співробітником царя Александра І-го був малоінтеліґентний генерал Аракчеєв, що організував військові »слободки«, в яких було 375 тисяч військових невільників, що аж до смерти працювали на каторжних роботах.

На т. зв. Віденському конґресі 1815 року Польщу розподілено втретє. Московщина забрала Варшавське воєвідство і цар Александер оголосив себе і »дідичним королем Польщі«. Так сповнилися мрії московських імперіялістів — Московщина загарбала й Польщу.

Після розподілу Польщі, Литва і Білорусія також стали московськими колоніями. Литовська і білоруська шляхта домагалася, щоб на їхніх землях була їхня адміністрація, але Московщина відкинула це домагання і розподілила литовські й білоруські землі на московські губернії. В тих губерніях до 70% міського населення становили жиди і в їх руках була майже вся торгівля.

Прибалтицькі землі Литви й Естонії були залучені до московської імперії ще раніше, під час т. зв. північної війни. Куранську губернію Москва дістала під час третього розподілу Польщі. В усіх прибалтицьких краях губерніями керували москалі, а економіка належала німецьким баронам і поміщикам.

Фінляндію, після прилучення до московської імперії, перейменовано на »велике князівство« і цар Александер І-ий почав себе звати ще й »великим князем« Фінляндії.

Московщина далі продовжувала колонізацію українських земель і невдовзі Україна стала постачальником збіжжя не лише Московщині, а й Західній Європі, особливо Англії. В Україні поширився також гірничий і цукроварський промисли. Експлуатація України Московщиною набирала все більших і більших розмірів.

На Закавказзі жили народи Грузії, Азейбайджану, Вірменії, Дагестану та інші, менші. За владу над ними змагалися Персія, Туреччина і Московщина. Персія і Туреччина поширювала тут іслам, а Московщина — своє православ'я. В Азербайджанському ханаті Москва призначила свою адміністрацію і запровадила февдальну систему. В судах та урядах панувала тільки московська мова, хоч місцеве населення її не розуміло.

(Далі буде)

Яр СЛАВУТИЧ

ІЗ КНИГИ »МУДРОЩІ МАНДРІВ«

ГАРАЛЬДІВ ПЛАЧ

О горе! Ставна і рослава,
З обличчям, як сонце ясне,
Киянка, дочка Ярослава,
Не хоче за мужа мене.

Я з туги докраю згораю,
А подих вітрів не війне.
Киянка з дніпрового краю
Не хоче за мужа мене.

Хай битва остудить у свисті
Надламане серце сумне, —
Киянка в яркому намисті
Не хоче за мужа мене.

Я в битві родився, в походи
Вергав я блукання хмільне, —
Киянка найкращої вроди
Не хоче за мужа мене.

Піду я, поїду за море;
Хай човен у прірву шугне, —
Киянка, невір'я суворе,
Не хоче за мужа мене.

З розпуки, де круча двигоче,
Я кинуся в пекло мутне, —
Не хоче, не хоче, не хоче
Киянка за мужа мене.

Осло, 24 липня 1966 р.
(Читаючи норманські саги)

ОСТАННІЙ ДЕНЬ РІПИНА

»Посадіть ялівцю, що нагадує рідні тополі,
На могилі моїй.
Хай душа, як на давнім донецькім роздоллі,
Пораює на ній«. —

І він пензель поклав на квітучому в сонці мольберті —
Ніби шаблю дзвінку,
Що співала в двобоях, долаючи смерті,
На козацькім віку.

А з ясної канви стоголосо дзвеніли цимбали
І крутився байрак,
Де з батьками й дідами сини танцювали
Запорозький гопак.

Гельсінки, 20 липня 1966 р.

СПАРТА

Славлю тебе, Запорожжя предвічна прамати,
Славлю твій сонячний пил,
Бронзу списів, що літали в бою переймати
Ворога з бурих кобил!

Пелопоннесу незмеркла, вібруюча славо,
Гону твоєму хвала!
Воям твоїм, що ступали в безсмертя криваво,
Сяє промінна імла.

Скорбно верстаю горби, мов каміння Хортиці,
Ставлю побожно стопу...
Вирвись, вулкане повстання з поломеню й криці,
На запорозькім степу!..

Січі нема — і прадавньої Спарти немає.
Плаче сумний небозвід.
Славо Олімпу! Хай вітер новий оспіває
Подвиг спартанських побід.

Спарта, 15 серпня 1963 р.

КАСТАЛЬСЬКЕ ДЖЕРЕЛО

З Кастальського надпивши джерела,
Стою на скелі, серцем прояснілий.
Мене поймає таємнича мла —

Немов прадавні дні загомоніли,
Неначе Пітія для ворожби
Звела в екстазі свій обгорток білий.

О красне тло минулої доби!
Хай новоатомні рапсоди часу
Пильнують путь космічної плавби,

Серед ракет находячи окрасу,
А я люблю Кастальське джерело,
Молюсь до схилів і лісів Парнасу,

Щоб довгий вік воно текло й текло,
Скрашало будні клекотом надхнення,
Поїло чарами дельфійське тло.

Такий закон: приймаючи будення,
Як невідкличний новочасся гніт,
Ми власним душам прагнем воскресення —

Плекати в думах предковічний міт!

Дельфи, 19 листопада 1968 р.

*
* *

Бурий Захід, брунатний Схід
Чорні стріли схрестили в герці.
Зловороже палає звід —
І ненависть горить у серці.

Гонить гори гінкий Непаль —
Гімалаї долають Альпи.
Піднімає земна буваль
Над світами дахавські скальпи.

О розгніване майво рас!
Зуб за зуб і око за око.
Білий череп — на тло прикрас,
Жовта шкіра на Schmuck — жорстоко.

Я не знаю, де жданий мир.
Тільки згуби й потоки крови.
Раса расі — ненатлий звір,
І в любові — нема любови.

Вулай на Тайвані, —
Дахав у Німеччині, 1968 р.

Ярослав **КУРДИДИК**

ТЕЛЕФОН

Колує сон у саме полудне, в хаті,
І клює рами, вікон і дверей,
А спокій хоче його приховати,
Від моїх мислей і моїх очей...

Враз, телефон — мала, мовчазна змора —
Збудивсь і крикнув гамором дзвінка:
Підношу трубку — »Прошу, хто говорить?«
— »Твоя знайома — я туга палка...

Я затужила й хочу поспитати,
Чи забув Славуту, Канів, комиші?«..
— »Писав баляди. Вибач, був зайнятий«...
І хто ж їй прозрадив номер у моїй душі?...

МИКОЛАЇВ

Висунувсь зо степу — нишком, неозоро.
Розлогі — й місто, і порт Миколаїв...
Іде, посміхнувшись, до Чорного моря,
І хлібом, і сіллю його зустрічає...

»Чи ти, Море, чуло про степи Херсону,
Чуло про козацькі — села і станиці?«
А море протерло чоло, мов з просону:
»Еге ж, не раз чуло!« — і собі сміється...

Десь чайки знялися під золотий копул
(Це так на прощання з сотнями матросів),
Комини підняли аж під небо копіт
І крики чаїні по порту розносять...

А над портом віддаль з синіх аметистів,
Стоїть, похилившись рідноkровним братом,
І до шхун, що хочуть у засвіти плисти —
Каже: »Не баріться!.. Буду вас чекати!..«

Січень 1966 р.

Іван МАНИЛО-ДНІПРЯК

МРІЇ ТАРАСОВІ

Мріялось: поставлю хату
До Дніпра дверима,
Будуть грози без погрози
В рідним небі гримать.

Будуть грози сині сльози
Нести в доли моря...
Україно! Твої степи
З вітрами говорять.

Я за тебе, Україно,
Конав у Заволжі,
Щире слово коло тебе
Ставив на сторожі!

Мріялось: поставлю хату,
Де Дніпро ревучий...
Довелося ж — Доле! Доле! —
На Канівській кручі

Вік лежати... Моя хата —
У землі родимій.
І страждає Україна
В руїнах, у димі.

Коли ж навік розпадуться
Кайдани і ґрати?
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата!

НАД АРАЛОМ

Холод і туга, і вітер у вії...
Часом присняться родимі оселі,
Дніпр невгомонний, степи золотії,
Сонце високе й брати невеселі;

Хочеться впасти, забути про горе,
В грудях пекельний біль-жаль тамувати...
»Жду тебе, мила вечірняя зоре,
Ти з Придніпров'я? Скажи, як там Мати?

Й досі, напевно, жита не квітують,
Щастя-дороги в тернах заростають.
Зоре вечірняя! Знаю: катують
Матір-Вкраїну, бо правди немає!«

Берег Арала. Шевченко в задумі.
Вітер пустельний над морем лютує.
Клаптик паперу, — і соняшні думи
Йдуть у безсмертя, і людство хвилюють.

Гнат О. ДІБРОВА

УКРАЇНІ

В житті вже, може, не зустріну
Красуні світу — України,
Тієї соняшної кралі
У квітах сил, у скритім шалі...
Колись за волю, жити спрагу
Являла мужність і відвагу,
У пишній ноші голубій
Вставала, йшла з мечем у бій...
Встає й тепер, але прикута...
Її давно у світі чути,
Як того велетня мужчину,
Що мав шляхетність як провину,
Що в світ приніс вогонь згори
І був прикутий до гори...
Так тіло вславленої кралі
З очима, зором у запалі
Стікає кров'ю й оживає,
І дух являє, не вгавае
І, хоч прикута до гори...
Підносить волі прапори.

18. 7. 1969 р.

Олекса РАНЬ

*
* *

Козак сідає знову на коня.
Далека суджена йому — дорога.
Лелеки поклонились серед дня
Й Об'явлення — Матуся із порога.

А він? А він, немовби сам не свій.
Великий і малий, неначе зерно:
Бо сонце з ним, товариш-вітровій.
З дороги він ніколи вже не зверне.

І перемога скрізь і назавжди.
А над усім, як птах, літає Слава.
І значить сонце всі його сліди,
Велика Правда сяє, як Держава.

12. 3. 1971 р.

Андрій ЛЕГІТ

*
* *

Дійсність моя — пітьма,
Доля — навислі хмари,
Мрії — п'янкі вітри,
Пісня — ясна блакить.
З піснею легше жить,
Долі приймають удари,
Мріять про рай земний,
Падать, вставать і йти.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І ВЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Наталена КОРОЛЕВА

1313

(Повість, 2)

III. ВОГНИК

Дитя! Ох цить!.. Що вдіяно тобі?
В. Ґете

— І, як глянула на небо — Господи, та й тільки! Забула й про клопіт свій тяжкий з донькою і що знову з козами тими клятими прикрість, от, покарав Господь! — і про все на світі забула! Там і обімліла, батечку!

Фрав Тільде зіп'яла руки й захитала головою. Але зараз же, міняючи голос з тремтячого драматичними нотами, защебетала звичайним, мовляв, »щоденним«:

— Цю сорочку, пане фізикусе, як хочете... а більше вже прати не можна! Розлізеться вся в руках. Латала-латала, мало очі мені, вибачайте, не повилазили. — Розклала й потрусила сорочкою перед знуженим обличчям старого альхеміка. І додала, як мати, що потішає дитину, яка нашкодила, не мавши лихого наміру:

— Ну, якось ще раз переносите. Нічого!

Зручно знову склала й відложила до принесеної чистої білизни. Потім драматизуючи, повідала урочисто далі:

— Стовпи!.. Стовпи по цілому небу! Від півночі аж до заходу. Та чорні, як з диму. От, коли не в хаті згадуючи, піч, буває, чадить. А з-поза них — вогонь палаючий... Так і ба, так і вибухає. Ой, матінко, ой батечку! Червоний та блискучий. Ну, одне слово: горить! Горить півнеба горить, все вогонь охопив... було ж це саме по перших півнях, саме стільки часу, скільки треба, щоб проказати п'ять »Отченашів« та два »Вірую«.

— Мабуть горіло десь, — більше з чемності відозвався альхемік. Він знав: фрав Тільде швидше відмовиться від заробітку, ніж від можливості поговорити з »розумною людиною«.

— Не горіло! Ні-ні-ні-ні! — покрутила головою прачка. Нічогісінько ніде не горіло від минулої святої Трійці — най Бог милує! І поблизу не горіло! Таки б же я знала. Хвала Господеві: не в лісі живу, а між людей обертаюся!

Вона пробігла очима по хаті. Зробила кілька обережних кроків і легенько доторкнулася до толяра старого фізикуса. Колись та його одежина була обшита лисячим хутром, але вже давно від пухнатого смушка залишилась сама блискуча, аж до чорного витерта, шкіра. Місцями була й пропалена, як і сам толяр.

— Пане фізикусе! Що я вам скажу? — фрав Тільде понизила голос аж до шепотіння. Перекажіть своєму учневі чи то фамулюсові, тому... Конрадові з Кельна: хай мандрує кудись далі. І що швидше, тим ліпше! Бо, най Бог боронить, щоб біди не вийшло якої.

Альхемік здивовано подивився на прачку. Дивився, не моргаючи обпаленими біля горна повіками, без вій.

— Що це ви, справді, фрав Тільде? Хіба ж не ви самі...

— Тож бо й є, пане фізикусе, саме тому, що я сама за нього вас прохала, до вас його припровадила й за нього ручилася. Ніде правди діти, відрікатися не стану: як мати рідна за тим сиротою увесь час побивалася! Бож таки добрий це хлопець, добрий. Не як інші хлопці його віку. Таж не раз і не два ми з вами ж таки й про те міркували, що цей »Конрад з Кельна« — такий Конрад, як і я, та й Кельна того так само, як і я, й намакове зерно не бачив. Та все те було б стільки, як би ж сьогодні я такого не наслухалась, що аж вуха мені пов'яли й серце в рурочку скрутилося! Якби не так поспішала, то все б вам до слова переказала. Таж праці в мене, аж голова обертом йде. Сказано: самітній, роботящій удовиці й кількома словами з розумною людиною нема коли...

Нахилилась щільно до самого вуха альхеміка й защебетала дрібно й швидко, немов сухим листям під швидкими кроками зашелестіло:

— Цілий світ вже це знає. Вже з півроку шукає грізний пан з Анклітцену свого єдиного сина. Видно ж тільки, що люди Анклітценові більш молодого пана люблять, ніж старого слухають. Дивним способом вони паничика пошукують: все більш про погрози старого лицаря говорять. Все розповідають про те, як має він сина покарати, а про самого неслухняного втікача й за вухом не свербить. Так би й десять літ шукали. Так от, кажуть, пан з Анклітцену велику нагороду вибубнював тому, хто бодай хоч схованку сина покаже. Звісно, коли й у Господа нашого серед дванадцяти апостолів зрадник один за срібні грошики знайшовся, то що вже людині грішній на вірність людську покладатися, та ще ж особливо, коли золотими дукатами нагороду обіцяно? Панське бо золото кожному за жидівські срібняки принадніше!.. А до нас вже сьогодні самі невідомі, чужі люди насунули: вояки ті вільні, що нової служби та нових панів шукають. Отже, і поміркуйте самі... — і раптом перебила сама себе:

— Ось тут застібки нові вам до штанів, вибачайте на цім слові, попришивала... Ах, ти ж, спокусо ти пекельна! — вхопила себе за голову. — Ну ж, подумайте тільки: не з того ж боку понашивала!

Була дуже схвильована, журилася. І голос її вгасав аж до тужного зітхання.

— Останні, ой, останні часи надходять! Гірше вже ніколи на цій грішній землі не було. Та й не буде! Кажу ж вам: не буде! Подумати тільки: батько рідний, пан та багатир отакий — сина одинака, мов злочинця, оцінює, мало не з собаками шукає! Як на розбійника збройних людей розсилає! Що того гріха, того душогубства на світі! Жити

страшно!.. Як би ви почули, що заїжджі купці розповідали... Тільки ж сонечко он вже до землиці припадає! Часу нема на балачки, а то б таки й ви почули. Господи... Матінко Божа, Заступнице наша! Від замку до замку — казали — їдеш та оглядаєшся. Лицарі! Ну, та вже добре... А що вже нам, дрібоньким людям? Кожен на босу ногу радо наступить. Чи не так?..

От, хоча б і її, фрав Тільде взяти: ніяк сусідам своїм не догодить. Поки ходила до церкви щоденно, сичали сусідки, що змолоду нагрішила, а тепер замолює, бо, мовляв, знає, де хвіст у чорта! Як трапилось, що пропустила дві неділі та між ними одне свято, — майже відьмою ославили. Дітям на неї, беззахисну вдовицю, набріхують. Вже швидко псів почнуть нацьковувати, ось побачите! А тут ще ці кози, бодай їх той нічний цап задавив!

— Які ще там кози? — зупинив потік балакучості праччиної цілком уже виснажений фізикус.

— Та хіба ж ви ще не знаєте? Цілий же світ про це говорить! Катерини сусідки моєї, Гюнтерки ті кози. Гадюка вона: три кози має, а вони й кішки драної не варті. Не молоко, а так, тьфу-тьфу! — гидь одна те, що вона від тих кіз продає. І сорому нема!

Фрав Тільде обтерла рукою губи: дуже бо кортіло плюнути як слід, посеред хати.

— Так ота, вибачайте на тім слові, паскуда скрізь на мене набріхує: мовляв, зачарувала я їй тих кіз! А я ж, дійсно, як на гріх, тієї ночі виходила з хати. А вона й цокоче, що я, мовляв, виходила серед ночі чари напускати на її шолудивих кіз! Було це саме на ті вогненні стовпи, що я вам коротко розповідала. Але тут ще й гуска моя — я її, щоправда, замість собаки тримаю — на цілу вулицю ґерґоту наробила, як я з хати вийшла.

Фрав Тільде засміялася:

— Це моя Колумба-голубонька вигадала: замість пса гуску тримати. І їсть менше, і несеться, і гармидеру повнісенький двір зчинить наша »швацлізе«, як тільки за клямку хвіртки рукою хтось діткнеться!

Однак фізикус не усміхнувся. Загорнувся в свій облізлий толяр, ніби холодом на нього потягло, і поважно промовив:

— Фрав Тільде, бережіться. Вірте мені: нема ніякої радости, коли вас почнуть підозрівати в чарах.

Прачка підперлася в боки й навіть образилась.

— Хіба ж я що, або що? Хто таке може на мене сказати? Хто?

Альхемік знизав плечима:

— Хто? Самі ви необачні. Хоч би й з ожиною тією, що Конрад вас виплутав. Хто про це скрізь розповідав: Конрад, чи я, чи Локі? Ви ж самі. Та ж ви самі, здорові знаєте, що в теперішні часи такі речі не надаються до жартів!

— Що ожиною відьом ловлять? Пхе!.. Та хіба ж я від тієї ожини відьмою зробилася? Слово одне...

— Слово, пані, слово — велика річ!.. Слово одне може...

Але в цей мент прожогом відчинились двері й, перервавши розмову, що ставала неприємною, в хату скочив Локі. Гавкнув на прачку, ніби привітався, обнюхав спідницю, панчохи й плигнув до альхеміка, вимахуючи хвостом та черкаючи ним по свіжій білизні.

— Геть, старий грішнику! — заверещала фрав Тільде. — Всю білизну перемаже, потвора!

Але Локі не зважав на неї.

— Посоромся, Локі, — спокійно й тихо промовив альхемік, — йди собі, ну, хоч до горна. Ляж там, приятелю, і почекай.

Пес подивився на старого мудрими очима й слухняно ліг на визначене місце.

— Таж він чисто кожне ваше слово розуміє! — сплеснула руками прачка.

— Ну, певне! Ми вже давненько поприятелювали. Правда, Локі? — Пес підніс голову й двічі лагідно гавкнув, немов сказав: Прав-да!

— От, кажете про ту ожину, пане фізикусе, — почала ущипливо фрав Тільде, а що ж — ви гадаєте — моя сусідка сказала б, коли б почула, як ви по-приятельському з собакою, вибачайте на цім слові, говорите, а він вам відповідає?

Альхемік добродушно всміхнувся:

— Фрав Тільде, про те, що я з бісом знаюся, — кому ж не відомо? Не дурно ж бо в мене з комина дим раз-у-раз виходить!

Прачка засоромилась. Але фізикус споважнів і продовжував:

— Але велика є різниця, бо ж суд Святої Церкви вже моєю лабораторією цікавився й від всяких підозрінь мене »на всяк час життя« усправедливив.

Однак, як і ви знаєте, люди й досі мене »печеним чортом« звуть, хоч і добре знають, що я дияволом не був і не буду та й червоного жару не їв і не їстиму. Але киньмо про це. Я вас не хотів ні образити, ні дратувати. Ліпше про вашу доньку Колумбу поговорімо.

Фрав Тільде підвела побожно очі до стелі:

— І вдень, і вночі все думаю: чи не краще було б їй за кляшторними мурами? — і посипала, як горохом: — Така вона тендітна, така слабесенька! Як її в цім грубім світі залишити? Ще й до того самі ж пан фізикус говорять, що розумна вона...

— Таж повторю вам ще раз: ліпшого учня ніколи я не мав, але...

— Ну, от! Самі ж говорите!.. Не за шевця ж чи різника її давати? Чоловік її вдень і вночі як жито молотитиме! Хіба ж воно, бідне, може важку працю робити?.. Та й те, чого тільки фрав Тільде сама не перетерпіла, щоб тій своїй єдиній дитині дати. А все ж, посагу слушного для неї не придбала. Надії на людей ліпших — одурюють. Тож одна їй дорога — до кляштора. Най буде невісткою Господньою і замість посагу принесе свою ученість.

— Що ж, це діло добре! Така, як Колумба, — підтвердив фізикус, — може високо і в кляшторі стати. І логіку, і діялектику, як чоловік,

розуміє. Ще може тільки зарано трохи? Може ще серце само заговорить?

Прачка захвилювалась, аж сльози їй заблищали на очах: ... — Ех, пане наш золотий! У нас дрібоньких не на те серце в тілі привішено, щоб із любощів боліло! Кохання — для панів вигадка, як ті турніри та бенкети. Нас, дівчат убогих, беруть, щоб ми хати замітали, білизну прали та свиням їсти варили. Ми ж бо, самі знаєте, заміж ідемо, щоб нас хтось годував, у хаті тримав та ... лаяв або й бив! До смерті. Саме ж на таку довічну служницю моєї Колумби й шкода!

Фрав Тільде витерла очі й злякано мало не заголосила:

— Ой, спокуса ж єрусалимська! Дивіться бо: вже майже й сонечко зайшло. От, я забалакалась, ой, забалакалася ж! Тож замість грошей за направу білизни у вашої милості прошу трохи якогось ліку тим триклятим Гюнтерчиним козам. Най вже така пекельна баба не дорікає та сорому не робить! Самі ж бо її знаєте: що слово скаже — мов у п'ятку шпигне!

Альхемік усміхнувся:

— Та чого ж вам, фрав Тільде, в мене розуму позичати? Ви ж бо й самі на ліках тямите.

Але, не чекаючи на відповідь, яка могла знову затягнутися на години, швиденько встав і підійшов до полиць із рядками глиняних глечиків, слоїків, дерев'яних скриньок з написами на пергаментових наклейках.

— Зараз приправлю. Не дояться й не жеруть, а все п'ють?

— Не дояться, не жеруть, а все п'ють, — повторила прачка. — Говорить, що я їхнє молоко зі свого столу в своїй хаті видою, а замість серця їм губки в груди повкладала, бодай її саму трясця напала! Отже, каже, скоро та губка води подостатку насмокчеться, тоді всі кози їй і виздихають.

— Так гаразд. Я зараз, — уривчасто відказав фізикус, відважуючи якогось ліку на вагу курячого яйця. — Маєте свячену вербу вдома?

Фрав Тільде мовчки кивнула головою: знала, що коли фізикус приправляє ліки, — не можна з ним говорити, щоб не помилився. Власне, вона була певна, що справа була не в небезпеці помилки, а в тім, що чужі розмови перешкоджали чарівним наговорам, без яких найліпші ліки нічого не були варті.

Саме тих »таємних слів« і не знала фрав Тільде, хоч ліків може знала більше за самого альхеміка. А все ж мала славу »природної лікарки«, славу, як говорив соборний канонік, »більш небезпечну та ближчу до смерті, як слава вояків«.

Само собою, що свячену вербу вона мала в чималій кількості. Альхемік порадив спалити свячену вербу і попіл додавати до ліку. Все разом — розмішати в кількості води, рівній кількості молока, що тепер дають кози на одне доїння. Воду ж набрати з криниці увечорі й лишити на цілу ніч стояти в хаті, де ніхто не спить.

— На другий день напоїти кіз саме як задзвонять »на ангелюс«. Крім того, нехай дає моркву та якнайбільше лучного, солодкого сіна.

Прачка нарешті вийшла, коли надворі вже почало поночіти.

Альхемік якийсь час простояв біля вікна, потім підійшов до горна. Підніс з підлоги ручний міх і почав роздмухувати пригаслий вогонь. Старий міх свистів, видаючи час від часу несподіваний, своєрідний звук: ніби його душила гикавка. Коли ж розгорівся вогонь, фізикус підкинув дрібних дров і шпурнув міх з такою силою, що аж пес, що спокійно дрімав у кутку, підплигнув на місці.

Видно було, що старий хвилюється, але хоче опанувати себе. Нарешті він замкнув двері, якими вийшла фрав Тільде. Ще постояв трохи, перевірив ключ й засунув на засув. І тільки тоді відчинив двері в сусідній покій. Відчинив нечутно й затримався на порозі, дивлячись на Константина, що сидів перед великим столом і швидко щось креслив та надписував. Раз-у-раз юнак заглядав у якусь велику книгу. Цілі гори тих книг лежали на його столі й на лавці біля столу.

Константин мав на собі темний одяг мандрівного учня-схоляста. Облипистий каптур вирізаного фестонами капулета — широкого коміра пелерини, з каптуром — був відкинений на рамена. Темний плащ та гаманець лежали на краю столу. Відчувши на собі уважний погляд, Константин підвів голову.

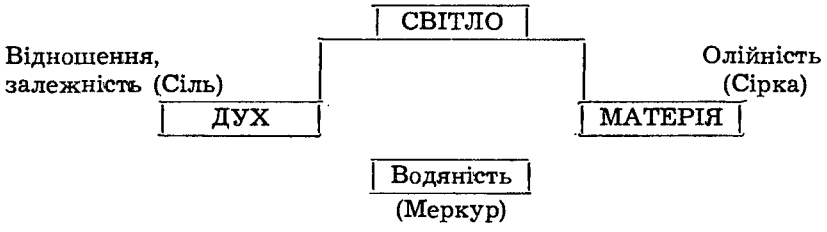
Очі його раптом заграли, а обличчя радісно всміхнулось:

— Учителю! От, добре, що ви прийшли. Дивіться: здається, я знайшов формулу!

Захоплений хвилюючою працею, він встав і почав жваво висвітлювати альхемікові:

— Коли станемо на тому, що водяність — це меркур, олійність — сірка, то їхні відношення одне до одного є сіль. Відношення ж підставимо залежністю. І от, дивіться, що тоді буде! Отримуємо формулу...

Константин підніс вгору аркушик пергаменту. На ньому чорним і червоним було викреслене

— От, лише це мене заплутує, — хвилювався Константин. — Збиває мене сіль. Цього не може бути, я відчуваю, знаю внутрішнім чуттям, що тут мусить бути не сіль, а сальпетер. Але довести це логічно, формулою — як вже б'юся, й все — без наслідків.

Очі йому блищали, руки були рвучкі. Всі речі довкола — не існували для нього й вся увага, всі духові сили були скупчені на загадковій формулі.

— Коли підставити сальпетер, — сам себе перепинив Константин, — все тоді збивається на конструкцію патера Ґроота з Кельна. А це ж не те, чого шукаємо!

— Дай спокій Альбертові з Кельна, поклав йому на плече руку фізикус і лагідно додав: — Досить вже клопоту маю і з Конрадом з Кельна. — Намагався говорити спокійно, щоб не занадто нервувати учня, якого щиро полюбив за його пильність і запальність. — Конраде, тобі загрожує небезпека.

Константин відразу не зрозумів:

— Гадаєте, коли візьму замість солі сальпетер? Та я й сам думаю, учителю...

Альхемік легенько потрусив його за плече:

— Відкинь на хвильку формули й конструкції. Тут справа не наукова: лицар Анклітцен завзято шукає свого сина-одинака. Загрожує вбити, як впіймає, хоч би й загинув його рід. Так подумай ліпше про це, ніж про сальпетер.

— А-а! — протяг юнак, трохи збліднувши, знудженим і байдужим голосом. Потім знизав плечима, але промовчав.

— Ну, що ж ти на це скажеш?

— Нічого! Яке мені до того діло? — трохи повернувшись у затінок, відказав учень.

— Юначе! А чи не досить уже цієї гри? Я вже давно знаю, хто в мене переховується і вишукує формули. Але ж тепер знають про це й інші. І коли лицар Антклітцен загрожує перевернути й небо, й пекло, коли призначає зрадникові жмені дукатів, — мусить хвилюватись не лише мандрівний схоляст, Конрад з Кельна, але й той, у кого він ховається, і навіть безсловесний пес Локі.

Константин спробував повернути справу на жарт:

— То виженіть Локі, учителю!

— Константине! Я говорю цілком поважно: треба рятуватись і то — негайно.

Учень, хоч і не чув ще такого голосу в свого учителя, все ж не хотів відразу здаватись:

— Та чого ж ви такі певні, що я Анклітцен?

Обидва хвилину дивились мовчки один на одного. Потім альхемік відступив до дверей, що залишив був відчиненими, натиснув на дерев'яну планку біля полиці з книжками. Важка полиця легко, без шуму, відсунулась й відслонила невеличку, але затишну кімнатку. В ній у зручному фотелі із шкіряними, витертими вже подушками, сидів чоловік. Він сперся на руку в глибокій задумі й не поворухнувся. Непочатий пугар вина стояв біля нього на дерев'яній таці, а на глиняній тарелі лежали овочі.

За хвилину чоловік підніс голову й глянув на альхеміка та його учня.

— Лекерле! — радісно вигукнув Константин і кинувся до нього.

На перший погляд важко було пізнати блазня із »замка на Шпичаку« в цій простій темній одежі мисливця, що наче навмисне підкреслювала його стрункість, звинну постать та вдумливий вираз енергійного, смуглявого обличчя з темносірими, соколиними очима.

Фізикус посміхнувся:

— Ой, цей мисливець добре пильнує сліду, по якому йде! — і про себе додав у думці: »й не прогавить наміченої здобичі...«

Помалу пригасало бірюзове небо. Вимотавшись з аметистової хмарки, затремтіла перша зірка й стала побіч із рогатим, мов скибочка запашної дині, місяцем. За хвилину затрипотіли інші зірочки, а молодий місяченько, немов засоромившись, відійшов набік від першої, золотистої красуні й почав ховатись за гори. Вже зовсім він зник за лісами, хмари затягли все небо, надійшла пізня година, — а в маленькім покої фізикуса за столом сиділи три постаті. Печені вивірки, приправлені на »індійському корінні«, що могли б спокусити і неголодного й були дуже парадною гостиною, стояли на столі непочаті. Тільки помітно зменшилося в глечику вина.

Константин не підносив голови. Очі були пригаслі, тьмяні, це надавало йому сонного, недужого вигляду. Здавалось, що він раптом постарів на десять літ.

— Ну, так і буде, — промовив утомлено, — вирушу перед ранком. Не підведу вас, domine magister. Подамся до Кельну, чи до... Франкфурту. Мені однаково. А може тепер вже до Нойштадту?

Лекерле запротестував:

— Тепер не може бути й думки. Стережіться кожного погляду, киненого на вас не тільки з підозрінням, а навіть із надто великою цікавістю.

Константин підвівся, випростався.

— Щиро дякую вам обидвом. І за науку вашу, і за вашу ласкавість. Константин Анклітцен, мабуть, знайде колись спосіб належно вам віддячитись за Конрада з Кельну. Тобі ж, Лекерле, — простяг він руку блазневі, — не забуду ніколи...

— Не забудете, знаю! — перепинив його блазень цілком спокійно, — бож я, якби призабули випадково, то й нагадаю.

І, побачивши напівнерозуміючий, напівздивований Константинів погляд, він усміхнувся. Усміх дивно спотворив — як і завжди, коли Лекерле сміявся — його мудре, вдумливе обличчя, надавши йому якоїсь жаб'ячої гримаси.

— Блазень тільки доти може існувати, поки на його кожне речення звертають увагу. Стара привичка, — пояснив він.

Одначе фізикус відчув якийсь несмак у цім діялозі: його зачепили й блазневі фрази, і той його огидний усміх, що його він побачив

уперше. »Бувають же менти, коли й блазневі блазенські вибрики не служать«, — помислив він з терпкістю й глибоко зітхнув.

Лекерле почав прощатись: надворі було темно, треба було використати зручний мент вийти з хати непоміченим.

Константин пустив перед себе Локі й замкнув двері. Пес безмежно щасливо пищав, немов присвистував, і намагався конче лизнути юнака в лице. Але господар був дуже схвильований:

— Вернувся злочинець! — говорив учень, ніби виправдуючись. — Я певен, що він лише вивів Лекерле за браму і відразу чкурнув назад. Ну, що ж тепер з ним? Він же видасть вас швидше, ніж це зробив би я! — Константин взяв пса за вуха і, дивлячись йому просто в очі, проказав: — Ну, камараде, підемо у світи удвох — і край.

— Нерозважно!

Константин зірвався й уперше в домі альхеміка вибухнув »Анклітценівським« гнівом.

— Чи розважно чи нерозважно, це мені байдуже! — зойкнув він. — Але труїти вірного приятеля, бодай і пса, лицар собі не дозволить! Це може робити страхополох блазень, якому дозволено всякі підлоти...

Замовк. Постояв і опанував себе. — Мене дивує, учителю, як можете ви з вашим добрим серцем, що любите й жалієте кожну тварину, пристати на ту низьку блазневу раду — отруїти Локі?

Альхемік дивився без образи, лише з зацікавленням:

— Рах, amice! Тварин я, дійсно, дуже люблю, бо знаю, що мої з-поміж них друзі — щирі й безкорисливі. Але я не проти того, щоб знищити тварину, яка шкодить чи загрожує людині. Бож, на мою думку, — й наймиліша тварина не рівноцінна людині, тим більше...

Хтось застукав у браму.

Константин встиг ухопити й стиснути руками псячу пащу. Локі тихо гикнув, ніби подавився, але не гавкнув. Тим часом фізикус швидко підійшов до вікна й схилився над »шпиком« — системою маленьких люстер, припасованих до віконних рамок вгорі й долині. Світло ліхтаря, розсвіченого перед Розп'яттям на другому боці вулиці, тьмяно освітлювало жіночу постать, загорнену плащем. Альхемік пізнав:

— Колумба!

І почав надягати свій облізлий толар.

— Я відчиню, — попередив його Константин. — Тихо, Локі, ні звуку!

Надворі не було зовсім темно, бо хмари вже розійшлись і небо засіялось блискучими, немов умитими зорями, якими вони звичайно бувають на провесні. Властиво, ще весна не почалась. Дерева стояли голі з почервонілими й набряклими, як померзлі пальці, бруньками. Подував вогкий вітерець, розбуджуючи своїми рвучкими шумами якусь тривогу. Здавалось, що, налітаючи, він штовхав не тільки в плечі, а й у серце. І серце тремтіло й зщулювалось під тими м'якими ударами, немов чогось сподіваючись, очікуючи чогось у тривозі й легкому смутку.

Константин відчинив вузькі дверцята, вирізані у важкій брамі. Загорнена в гнідий плащ, мов чернеча тінь, нагнулась під хвірточку й просковзнула в двір сухорлява Колумбина постать.

— Не замикай, — промовила, сказавши йому »ти«, як камрадові-учневі одного вчителя. — Я лише по вогник. Згасло у нас. — Витягла з-під хустки горнятко.

Лице її, бліде й ніжне, мов вирізане з прозорого каменю, освітлювало блимаюче мерехтіння вуличної ліхтарні-лямпади, що кидала своє проміння через невисокий мур оселі. Фіялкові очі сумноблагаючи дивились на юнака. Хотілось їй сказати інші слова, але не було сили.

Константин ішов побіч, тримаючи за ошийок Локі. Біля криниці дівчина затрималась.

— І ще щось . . .

— Що?

— Не смійся: я прийшла попрощатись. І... попередити тебе, Конраде...

При слові »попередити« Константин затремтів. Глянув на Колумбу й помітив, що вона аж труситься, така схвильована. Була цілком бліда, тільки очі, як глибокі криниці, відблискували синім вогником. Колумба потягла загортку, що зсунулась їй з плеча. Хотіла загорнутись щільніше, але не змогла.

— Та нехай!.. Я знала з дитячих літ, що маю йти до кляштора, — почала уривчасто, — бо я . . . не для життя. Але мати раптом приспішила день. Хоче, щоб завтра рано я їхала звідси . . . Щось трапилось. Щось від мене приховують страшне, несподіване.

Загортка цілком зсунулась із неї й упала на цямрину криниці. Константин мовчки підніс її і, обгорнувши нею дівчину, притиснув її до себе. Лише на мить одну. Але відчув, як вся вона довірливо притулилась до нього віддано, ніби злилася з ним. І, припавши до його грудей, тихо заплакала, здригаючи плечима.

Відчув, що його раптом охоплює несподіваний вихор. Непереможно потягло до неї, такої безпомічної й милої, хотілось викликати на бій ту ворожу волю, що стає впоперек його і її шляху. Але він зробив зусилля і відступився.

— Ах, Конраде! Що ж діється? Я чула дещо . . . Люди гомонять. Тобі треба тікати. Може тому й мене мати виганяє? Боїться . . .

Вона замовкла. Очі-братки дивились благаюче й пронизливо уважно.

»Стережіться кожного уважного погляду«, — майнули в Константиновій голові блазневі слова. Хто знає, може, ця екзальтована, хоч і приваблива дівчина, сама не хотячи, підведе його?!

— Пусте! — вгамував себе. — Ходи!

Колумба спустила голову й пересохлим горлом проказала:

— Тож дай вогника. — І додала твердіше: — І запам'ятай: що б не трапилось, як би не склались наші життєві шляхи, — Колумба завжди стоятиме при тобі!

Він знову неймовірно захвилювався і вхопив її за руку. Палкі слова вже майже вирвались із його уст, бож, зрештою, треба було сказати багато-багато, — але їх кликав альхемік. А за хвилину вже сам старий випроваджував Колумбу. Бож на соборній вежі почало вибивати дев'яту годину, коли зачиняли міську браму й »гасич« ходив від дому до дому, пильнуючи, щоб з комінів не йшов дим і щоб всюди пригасили світло. В цю пору не годилося молодій дівчині опинитись на вулиці без провожатого і здибатись із проходячим дозорцем нічної варти.

Фізикус вже хотів, щоб ця ніч швидше минула. А вона, як навмисне, була довгою вийнятково, немов кожна година роздвоювалась чи поділялась ще на більшу кількість.

Ні старий, ні юнак не спробували прилягти. Міркували все про одне й під ранок прийшли до несподіваного відкриття.

— Але ж, як це могло статись, що ти про це й не згадав? — кілька разів перепитував альхемік. — Та ж це зовсім все змінює!

Минуло саме десять днів перед тим, як наступило Константинове повноліття. Тепер він вільно, без батькового дозволу може розпоряджатися собою й скласти чернечі шлюби.

— Знаєш, що? — говорив альхемік. — Ось моя нова думка: не тікай ти з Фрейбурґу, а йди до францісканців, тут же під самим містом. Нікому й на думку не спаде шукати тебе так близько. А хоч би . . . то ж не спалить пан з Анклітцену праведного кляштора. Патер же Гергард-ґвардіян — не лише людина безмежно добра, а й сам учений, і мудрий чоловік. Він дасть тобі повну змогу працювати, може й сам допоможе відкрити якісь ширші обрії.

Константин захопився. Та ж хіба це вперше йому про кляштор думати? І раптом перед його очима став у повний зріст таємний »Чернець-вартівець«. Стояв, манив очима й чекав нетерпляче. Майнув — і зник. Але поміг вирішити негайно й безповоротно це питання.

Старий фізикус по-своєму зрозумів хвилину несподіваного Константинового закам'яніння. І старече серце розм'якло. Він почав умовляти юнака, щоб ліпше трохи ще поміркував, розважив раніш, ніж зложить обітницю.

— Та про що ж розважати? — здивувався Константин. — Що ж мене зв'язує з цим світом?

— А . . . Колумба? — не дивившись на учня запитав фізикус вже без обиняків.

Константин спалахнув:

— Праччина дочка не може стати перешкодою на шляху Анклітцена, — зірвалось з його уст несподівано образливе слово, аж старий похилив голову.

Його обличчя посмутніло, а в безвійних очах відбивався сум.

Альхемік видався Константинові зовсім іншим, ніж він звик на нього дивитися. — Ось тобі й »печений чорт«, — пробігла досадна думка, але вголос Константин сказав: — Колумба — дівчина екзальтована, з надто

буйною уявою і сама про себе говорить, що вона — не для життя. Вона взагалі живе більш фантазією, ніж реальною дійсністю. Що може бути спільного між нами?

— Мій молодий друже! — похитав головою старий учений, — кохання, як віра: воно має своїх добрих парохіян, мучеників і єретиків. Правда твоя: вам двом не порозумітись, бо ти — »єретик« у коханні, вона ж — »блаженна діва«.

— Domie magister, — усміхнувся здивований Константин, — та ви ж мінезінгер! Вам треба лютню, не лише реторти й міх...

— Не спіши глузувати. Бож у вченого серце повинно бути, як лютня, — задумливо й меланхолійно промовив фізикус. — Все серце своє повинен він вкласти в улюблену працю й її, як пісню офірну, повинен з вірою й любов'ю нести на вівтар людства. Без любови, юний мій друже, нічого не варта ані наука, ані все життя!..

IV. ГОРЛИЧКА

Співаймо псальму про весняні чари.
У. Кравченко

Що син багатого й славнозвісного лицаря Анклітцена втік із батьківського замка й щез без сліду, це не могло бути подією буденною, що її можна легко забути. Але ж увесь хрещений мир, не лише фрейбурзької околиці, схвилювали й розбурхали речі важливіші й цілком несподівані, мов громовиця на Різдвяних святах. В побожному місті Фрейбурзі, біля якого стояв славний своєю праведністю кляштор, на спокусу люду християнському, на погибель чималої кількости хрещених душ об'явилися разом дві відьми. Власне: ціле кодло відьомське, бож були це мати й донька, прачка Тільде та її »сновида« — Колумба, яка не інакше, як з намови диявола, »вчилася на абатису«, щоб замазати людям очі й відразу позамітати за собою всі сліди. Таж не такий вже й хитрий чорт, щоб обкрутити людей побожних: відьом викрили, петлі диявольські порозплутували, і усім тепер ясно було, що не тільки викрито відьм безсумнівних, а й події в »замку на Шпичаку« безперечно мали до відьомської справи якесь ближче відношення. Не без нечистого це сталося, щоб син-одинак такого можновладця, одинокий представник роду, якому, власне, було все дозволене й уможливлене, — ні з сього, ні з того намагався убити рідного батька, а потім немов під лід пішов, покинувши всі статки й маєтки. І сталося все це тільки на те, щоб опинитись із »сновидою« в одній школі того »печеного чорта«, вправленого у вихованні відьом, який, мабуть, своєчасно отримав попередження від свого »патрона« і також мов під землю пішов. Відьми ж, хоч і не крилися з тим, що молодого Анклітцена знали, на нього сорочки прали й часто з ним здибались, — нізащо не хотіли признатись у якихсь інтимніших із ним взаєминах. Особливо ж

донька при згадці про ймення Константина хвилювалась, плакала, але немов кам'яніла й не пускала й слова з уст, неначе шлюб мовчання дияволові склала. Але це все нічого не помогло. Тепер вже скрізь, по всіх околицях стало напевне відомо, що відьма Колумба так само, як за давніх часів бісиця Венера лицаря Тангейзера, так тепер лицаря Константина тримала ув'язненим в скелях Меркуріюсберґу. І, як тільки зійде вечірня зоря, сходиться з ним кожної п'ятниці.

Так переказувалось з уст в уста, від вуха до вуха. В дійсності фрав Тільде немов збожеволіла. Вона плакала безупинно, присягалася на всіх святих, годинами клячала перед образами й вказувала на всіх духовних, що вона — добра християнка. Але ж тяжко було вірити її виправданням, коли проти неї висувались все важчі обвинувачення. З них найменше було те, що її зловила в лісі невидима сила ожиновою лозою. Можливо, хоч і неймовірно тяжко було виправдатись і відносно доказаного сусідкою факту, що Тільде могла, коли тільки хотіла, вивести аспида. Виключно для тієї мети тримала прачка зачаровану курку, яка, хоч на вигляд і нічим не відрізнялась від курей звичайних, однак несла яйця, повні крові. А кожному відомо, що коли таке закривавлене рідкою кров'ю яйце двадцять один день поносити під лівою пахвою, то з нього достименно виплодиться аспид. Буває він виключно барви чорної, на голівці ж має один, або навіть і два ріжки.

Інші люди також бачили таких молодих аспидів у фрав Тільде на городі, поміж зеленину, коли її не бувало вдома. Певне тоді вони вилазили з потаємних схованок, бігали собі вільно та паслися...

Погано було для Тільде й те, що кілька свідків доказували на неї, ніби вона може, коли схоче, викликати дощ, навіть із ясного неба. Бувало, говорить, вона комусь із сусідів: — »Вибачайте, мушу мерщій додому. Буде дощ, аби добігти!« — І справді, щойно до хвіртки своєї добіжить, за клямку рукою візьметься, аж тієї хвилини — злива, як з цебра. Швець Ганс Бем присягав і на святу Євангелію, що з ним було таке. Побачила його фрав Тільде, як він з косою, а донька його Барбель з граблями йшли »на траву«, що її мали арендовану, як і щороку, на млинаревій луці, біля потоку, — та й, відсунувши віконце, гукає їм через вулицю:

— Куме Гансе! Куме Гансе! Покличте хутчій ще двох доньок своїх, — себто Кетхен і Руду, — щоб швидше впорались на луці. Та й візочок відразу візьміть, бо — каже — не встигнете й додому, як почнеться злива та ще може на кілька днів. Може, говорить, і сіно вам погнити.

Швець Бем таки згрішив тоді; послухав відьми, забрав усіх трьох доньок та возик, і сталося так слово в слово, як вона напророкувала: ледве вони з травою у ворота, як линув дощ. І світу божого не було видко повних дві доби, аж потічок вийшов із берегів й залив усю млинареву луку.

Обвинувачували тяжко фрав Тільде і в тім, що вона була в дуже добрих взаєминах з альхеміком, що по всіх околицях люди при згадці

про нього хрестились, а народна опінія мала для нього загальну назву »печеного чорта« або ще »пекельного діда«. Остання назва мала в собі кепський інший сенс, а саме: найстарші люди з Фрейбурґу та близьких селах запевняли, що й перед п'ятдесятьма роками, чи навіть і ще раніш, коротко кажучи, »відколи живуть вони на світі«, пам'ятали чародія дідом, старим дідом, який, очевидно, ніколи й не мав молодості, що є явищем неприродним і людям неналежним. Самий же той факт, що звичайна прачка й свинарка посилала до »пекельного діда« доньку на науку, замість вчити її бодай на швачку чи мережальницю, в зв'язку з усім іншим, був дуже підозрілим. Перетягало шалю на терезах обвинувачення й те, що така призвичайнісінька свинарка так добре розумілася на лікувальних (та чарівних!) зіллях, що постачала їх і альхемікові, і людям ними пособляла.

Видима річ, коли б свята інквізиція могла мати до свого розпоряджения самого фізикуса, справа була б далеко ясніша. Однак — на нещастя — його не схопили, бо він зник завчасу, мов з димом розвіявся, коли його прокляте лігво зайнялося ні з сього, ні з того. І сталося це саме в ту ніч, коли вже дали наказ ув'язнити »пекельного діда«. Ясно, що коли б він мав сказати на божому суді щось добре, то йому не було чого лякатися. А попередив його не хто інший, як відьма Тільде, його співробітниця. Дехто бачив, а інші — то навіть і пізнали, як вона перекинулася вночі в крука й билася в альхемікове вікно. Щоправда, знайшлись і такі, які запевняли, що нібито був це не крук, а сокіл, а в'язничні дозорці посвідчили, що відьма із своєї хурдиги в той час не виходила, а ревно молилась, хитаючись збоку набік. Відомо ж, що ніхто не перешкодить відьмі перекинутись і в сокола, не конче ж у гаву чи сову, а доглядачам часто відьми напускали туману в вічі так, що вони бачили зовсім не те, що було в дійсності.

Однак дуже збивало суддів те, що рішуче всі, навіть найважливіші свідки проти відьми, — головно місцеве духовенство — категорично свідчили, що впродовж всього життя Тільде справно виконувала всі приписи Святої Церкви. Рішуче щонеділі вона бувала в костьолі, сповідалася часто, навіть брала участь у побожно-добродійному сестрицтві, а по п'ятницях тримала »сухий« піст.

Також ніхто навіть із найправедніших фрейбурзьких людей ніколи не помітив, щоб ставала вона спиною до вівтаря, як це звичайно роблять відьми, не можучи це приховати від зору людей праведних, дарма, що грішники того можуть і не зауважити.

Та що це все могло важити проти страшного посвідчення Тільдиної сусідки, Катерини Гюнтер, також удовиці, як і фрав Тільде. А було це так. Надвечір Катерина верталася з лісу, куди ходила по суховій. Звісно: оберемок суховію — за плечима, а за поясом — гострий ніж-колодій, що ним віття часом підрізувати доводилось. І ось, саме на роздоріжжі, де біля »Сухого дуба« два шляхи Андріївським хрестом збігаються, зненацька підхопив куряву вихор. Та такий, що аж очі

Катерині пилюкою чисто засипало, а вихор саме на середохресті крутиться, немов добрячий мотуз з куряви до неба встає. Вихопила Гюнтерка ножа з-за поясу, розмахнулась, та так і влучила просто всередину в той вихор. Кожний бо добрий християнин так би на її місці зробив! Бож відомо, що стовпом-вихорем відьми на роздоріжжі крутяться чи — може — бісовий танець виводять. Ну, звісно, вихор потім раптом упав.

Фрав Катерина без пригод дійшла собі до дому, скинула віття під повітку, аж раптом нагадала, що сьогодні п'ятниця, а вона ж по п'ятницях конче мусила мити вікна у пані бургомістрової. Ой, леле! Може вже зацна пані й присилала по неї?! Вхопила вона хустку на голову, а по дорозі й заскочила до сусідки поспитатись, чи не було посланця й що вона йому сказала? Вскочила в хату, навіть не застукавши, і бачить: сидить фрав Тільде біла, як крейда, на стола спершись. Коло неї хустки закривавлені та червона вода в мисці.

— Що за Божий допуст? Що трапилося, сусідонько? — вже й про свою справу забула Гюнтерка.

А Тільде ледве голос підводить:

— Хліба, мовляв, хотіла до цибулі на підвечірок врізати, бо в п'ятницю, як знаєте, крім сухого хліба та цибулі, нічого іншого не вживаю. Аж буханець, говорить, був зачерствий, а ножа щойно об макітру нагострила. Та й сковзнувся ніж по окрайцеві та так просто в бік і застромився, мало не на півпальця, каже. Оце ледве — говорить — дала собі раду, а сили не маю, щоб встати та за працю братись.

Тоді фрав Гюнтер не сказала нічого, бож не до розмов було. А що пані бургомістрова її дуже лаяла за спізнення, то й зовсім була забула про ту подію. Тепер же згадала і ясне їй стало все, бож — поперше — рана в боці фрав Тільде була саме на тій височині, як вона, фрав Гюнтер, ножа у вихор встромила. А подруге, і люди казали, що того дня Тільде також у ліс по трави для »печеного чорта« ходила.

Отже, після всього того, не могло бути інакше, як сталось: у першу п'ятницю адвенту фрав Тільде за доказане чарівництво спалили на стосі. Вірним — на науку, грішним — на страх і пересторогу. Її ж душі, гріхами обтяженій, на спасіння та від гріхів відпущення.

З Колумбою ж справа була далеко складніша.

Що її треба було також спалити і то — якнайшвидше, — про це в нікого не було сумніву. Однак її не спалено відразу, а відвезено — казали люди — аж до самого Риму. Закована в посвячені та свяченим »йорданським« кадилом обкурені кайдани, везено її в закритому кочі. А з нею вкупі повезли ще й доньку в'язничного дозорця.

Повідали люди, що такої відьми, як та Колумба, як світ-світом ще не бувало. Тому й повезено її на показ нібито аж Найсвятішому Отцю. Він бо єдиний може вирішити: чи не є це сама ота »діва-архигрішниця«, від якої має народитись антихрист? Не дурно ж бо спаленій матері її

все ввижалися вогняні стовпи, на яких спирається небо, та й бачила вона, як небо падає й приходить кінець світу.

Дійсно, Колумбу вивезли з фрейбурзької в'язниці, але не до Риму. А сталося те ось чому.

Щоб відьма не встигла приготуватись на допити й на все не мала б готової відповіді, її не брали до судової залі, а самі ж судді несподівано з'являлись у її в'язничній келії. Одного ранку, щойно на світ почало благословитись, вони вступили до в'язниці, і — що було цілком незрозуміле, — не знайшли біля її келії жодної варти. Незрозуміле було тому, що сам старший дозорець на власні очі бачив, як відходила нічна варта, а натомість вступила варта денна, з якою він ще гомонів про можливу зміну години, бо вночі він мало спав, дуже крутило йому в ногах. Навіть і наймення вартівців йому було відоме. Однак вартівців не було під худригою. Зате вони стояли під в'язничною каплицею!

Коли ж судді з дозорцем вступили до келії, Колумба сиділа на соломі, що була в неї замість ліжка, та ззувала черевики, так запорошені, як бувають у людини, яка тількищо вернулася з далекої мандрівки. Руки й ноги відьмині були холодні, як крига. Коротко кажучи, все свідчило про те, що відьма виходила на довший час із своєї в'язниці й щойно повернулась.

Не встигли судді отямитись, аж знову ще дивна новина. Дозорець, який, відімкнувши двері, пішов був висвітлювати справу з вартівцями, — блідий із переляку майже прибіг до суддів, тягнучи за руку свою доньку, п'ятнадцятилітню Емерль.

— Ні в чім не винен, в жодних чарах не грішен я, — шептав збліднлими устами, підштовхуючи наперед Емерль. — Вислухайте її, світлі судді! Заступіться, захистіть нас від напасті!

Дівчатко, майже дитина, тихе, побожне, правдиве, чисто — ягнятко, стоїть, тільки великими, ясними очицями кліпає. Відняло їй, мабуть із переполоху, мову. Подруге, саме коли судді почали дівчатко розпитувати, привезено їм нарочного листа від достойної матері Ерентруди, абатиси сусіднього кляштора. А в тім листі було написано, що невідомо, мовляв, абатисі, що саме у фрейбурзькій в'язниці трапилось, а тільки бачила вона після вечірньої молитви видіння: ніби замкнено у в'язницю білу голубку, але ж дика горличка дзьобом грати в келії виломала й ту голубку на волю випустила. Нарешті, взяли до уваги, що становище старшого доглядача в'язниці стане дуже незручним, коли в нього під доглядом опиниться і його власна донька. Тому й вирішили вивезти Колумбу й Емерль геть з Фрейбургу, невідомо куди.

Як юність, був радісний день. А тим часом рік старів і йшов до зими. Тихе, прозоре, дзвінке осіннє повітря; танцюючі щовечора мушки на тлі сяючих, пухких хмарок, що були ніби відблиском райської слави над землею, — все це відганяло думки про зиму, яка довго не приходила цього року. Хотілось вірити, що вона й не прийде ніколи. Над-

вечір золотисті обрії затяглись сріблястою імлою й потепліло ще. Місяць, що саме був у повні, мов профільтровував крізь прозору імлу своє зеленкувате проміння, що перетворювало звичайні вдень речі у фантастичні примари. Дійсність ставала подібною на сонний привид, таємницю якого так непереможно хотілось збагнути, розгадати...

Та фрейбурзьке міщанство міцно спало по веселих святах обжинків і не цікавилось змінами природи. Лише Емерль, донці в'язничного дозорця, було якось дивно й неспокійно на серці. Без жодної причини їй було тоскно, аж до плачу, і той жаль за невідомим рішуче відганяв від неї сон. До того ж дівчині було невиносно парко в низькій хатині, з масивним склепінням від товстих »в'язничних« стін, де впродовж цілого дня пекли й варили.

Не знайшовши спокою, Емерль тихенько встала з ліжка, одяглась, взулась, і нечутно вийшла в садок. Невеличкий, оточений височенною стіною, він нагадував скриню без вікна. Поза муром з одного боку тьмяно вимальовувався зарис масивного будинку в'язниці, що випинався вгору, мов замок на горбку. Просто перед Емерль, у білій стіні огорожі, темніли дверцята, що виводили на шлях до міста.

Емерль сперлась на поруччі ґанку й дивилась на завої імли, що повільно розкладались по землі, легесенькі, прозорі, мов тонка пухова пряжа. Часами вони помалу, ліниво ворушились і підносились вгору.

»Немов мертві ворушать руками під саваном«, — подумала Емерль і, перехрестившись, почала молитись за свою, нещодавно померлу матір.

Зненацька в амбразурі з дерев'яними дверима, в товщі муру, почулося шамотіння. Хтось постукав із вулиці, помовчав трохи — й постукав ще і ще. Емерль випросталась і нашорошилась. Змалечку зростала за мурами, ґратами та запорами в'язниці й не знала страху перед злодіями чи розбишаками: люди тих станів сюди добровільно не приходили. Однак тепер дівчину обвіяло холодком й на спині набігла гусяча шкіра. В таку ніч можна було сподіватись появи істот неживих.

Втративши силу зрушити з місця, дівча заклякло на сходинці, обпершись спиною об соху ґанку. Тим часом ворітця тихо відчинились. Крізь молочну імлу, що значно згусла, йшла чи пливла висока постать, загорнена в довгу, ніби темночервону одежу. Каптур, що спадав на все обличчя, відкривав лише частину підборіддя, що гостряком висувалось вперед і видавалось біло-мармуровим. Притримуючи біля тіла фалди широкої одежі, незнайомий повільно переходив садок і наближався до Емерль. І що менша віддаль між дівчиною та дивною постаттю, то дужче холодніло в Емерль серце, а волосся на голові починало ворушитись, намагаючись виплутатись з кісника, яким туго було пов'язане на ніч. Дивна тиша натискала їй на вуха, немов на них тиснули невидимі долоні. На хвилину — а може й на цілу вічність? — Емерль утратила всяку уяву, де вона й що з нею діється.

Коли ж отямилась, зауважила, що йде білим, безкраїм шляхом, який тягнеться рівною стежкою вперед і далеко-далеко зникає в зеленавій

імлі. Йде не сама: попереду пливе, мов хмара по небу, той чернець — не чернець у каптурі, що увійшов ворітцями в садок в'язниці. А за ним попліч з Емерль — тим же кроком, що й Емерль, йде Колумба, ув'язнена в хурдизі чарівниця.

Емерль знала Колумбу й раніш. Часто бачила її в церкві, або в місті чи на ярмарку. Ніколи не розмовляла з нею, але чула, що вона — химерна, »сновида«, і не така, як інші дівчата в місті. Всі ж бо говорили зі слів катехита, який її учив у школі, що він ніколи не бачив розумнішої дитини й що вона могла б бути абатисою вченого кляштора. Тому Емерль дуже нею цікавилась, але ж — тільки здалеку. Бо вона добре знала, що з нею, дочкою в'язничного дозорця, ніхто не хоче приятелювати, або навіть не захоче й говорити при людях. Звісно, кожен знав, що вона — Емерль — нікому нічого злого не вчинила, одначе... в'язниця, дозорець чи кат... хто може розібрати, де кінчається одне, а починається друге, — так тісно з нею сполучене?! А взагалі ж кожен пам'ятав приказку: — »Не штовхайся близько до стосу, щоб часом не затлілось і на тобі«.

І ось тепер — йде Колумба попліч, і той невідомий третій. Куди? Нащо? — Нічого вона не знає й не розуміє, одначе в її душі нема найменшого страху, тільки незвичайна, незнана досі тиша. Така дивна тиша, що нема в ній ані биття серця, немов все це — німий образ, без життя. Немов навіть це й не життя взагалі. Що ж тоді — смерть? І на думку про це слово »смерть« — ніби на поклик той, закапturений, повернув голову і, кивнувши, притакнув:

— Так. Це — я.

Однак Емерль зовсім не страшно.

Смерть — так смерть. Ну, так що ж? Хіба ж вона не знала раніш, що смерть існує в світі? Щоправда, ще її не зустрічала. Але ж це неминуче! І нема нічого страшного в тім, що нині її побачила.

Таж, видно, інакше про це гадала Колумба. Раптом вона розгнівалась і сміливо шарпнула за руку »закапturеного«.

— Не бреши, облудо стародавня! — гукнула голосно.

А Смерть на те — нічого. Не образилась, лише затрималась і обернулась до них передом. Трохи навіть відкинула з чола каптур, показавши гострі риси білого обличчя, але не голого черепа. Було кістляве й стомлене.

— Цебто ж, як це: »не бреши?« — запитала Смерть спокійно, трохи подумавши. — Аджеж я — єдина правда на світі! Бож я одна — дійсність. Почавши з менту народження, я ж — властиво — є тим, що ви на землі звете життям, бож хто почав жити, той вже повільно вмирає...

Емерль уважно слухає й ні трохи не дивується тим словам. Але ж Колумба рішуче не погоджується. І, немов той магістер богослов'я, що вже кілька разів його чула Емерль на вчених диспутах у фрейбурзькій катедралі, — почала тій Смерті доводити:

— Я знову кажу: брешеш! Бо, щоб щось знищити, спочатку треба те »щось« створити. Чи ж ти можеш щось створити?

Смерть ображено стягла свої тонкі уста й скривилась у презирливій гримасі.

— Я не творю нічого. Я лише нищу. І сила мого нищення безмежна. Ніщо не може встояти перед нею. Все падає на самий звук моїх кроків. Все тоне в тіні моїх крил.

Вона простягла вперед руки — і тінь від широченних її рукавів укрила собою небо, землю й безодню безмежної імли. Стало, як уночі.

— Гляньте довкола! — пролунав голос Смерті, як тріюмфальна фанфара, як мідяна сурма, гостро й невмолимо.

Емерль помітила, що пітьма проясніється і вона бачить безліч цвинтарів, руїн, грузів і незчисленні кількості людських та тваринних трупів. На ті трупи падали все нові й нові, сотнями, тисячами. Стемнілі від вогкості будови, зарослі мохом, зсувались. Обсипались цимбури товстелезних мурів, блискучі мечі червоніли іржею й зникали, дерева трухлявіли й порохніли, в'янула й рудавіла трава та квіти. А над всім журливо плакав, скиглячи, як у бовдурі в завірюху, сумний вітер.

— Це все — моє діло. Моя перемога! — хвалилась Смерть, — а ти смієш казати — »брешеш«?!

У глибоко запалих очах, що виглядали з-під каптура, палахкотіли тьмяні вогники, фіялкові, холодної барви, і вгасали в смужці диму.

Та Колумба схрестила на грудях руки й запитала знову ще з більшим викликом:

— І чи довго ще дуритимеш ти нас, безсоромна облудо?! Чи ж ти маєш силу знищити віру чи славу? Осягнення людського духу? Невмирущу поезію? Красу речей і почувань? Чи можеш знищити те, що кров'ю, стражданням і смертю здобули борці? Чи вчиниш так, щоб нове життя не поставало на руїнах, розвіяних порохом? Брехня — всі твої слова, бо ніщо і ніколи не вмирає в природі. Бо по кожній смерті настає нове життя, з кожного Вчора приходить Завтра, для якого і Вчора — так само живе, а не мертве. Вмирання — лише перехід до нового існування, бо життя — вічне, бо воно Рух, як навіть Рух є і все те, чим ти тут перед нами розхвасталась!..

І раптом імла, як пара в повітрі, розстанула в сяйві, що залило всю країну, яка стала видною довкола на тисячі гонів.

— Твоя правда, — прозвучав немов з повітря глухий голос Смерті. — Я не для тих, що можуть сміливо дивитись у мої очі й сказати з повним переконанням: Тебе нема! Так, для тих смерті немає!

Голос урвався, мов утопився в тій імлі, що знову спадала на землю.

Емерль відчула, що вся наскрізь просякла вогкістю, аж до кісток. Піднесла повіки, що так обважніли, мов дві кам'яні брили. Ні Колумби, ні Смерті вже не було. Лише довкола згорталась сувоями липка, білява імла. З тієї імли виринув Емерлин батько. Він трусив її, мов грушку, за плече і, згадуючи всіх святих, допитував, чого вона тут і що робить?

Емерль, нічого не затаюючи, розповіла все, що пережила, бачила й чула.

Потім майже слово в слово те ж саме переказувала кілька разів і суддям.

Але, щоразу, коли вона про те розповідала, їй страшенно починала боліти голова й непереможно хотілось спати. І, дійсно, вона твердо засипляла. Нарешті, заснула так, що спала аж п'ять тижнів, а прокидалась лише, щоб наїстись і знову впадала в непробудний сон.

Дівчину взяла під свою опіку добра мати Ерентруда, бенедиктинська абатиса, в заставу ж за неї поклала перед суддями свій абатський хрест і перстень.

Тим часом, поки під лагідним і повним побожної дбайливості доглядом абатиси повільно одужувала Емерль, процес відьми Колумби ніяк не міг скінчитися. Навпаки: щодалі він заплутувався все дужче. І всі ченці-інквізитори, що провадили цей процес, однодушно погоджувались на тому, що такої сили чарівниці вони давно не здибували.

На допитах вона звичайно мовчала, а коли ж і відповідала, то лиш до того менту, коли мова заходила про Константина Анклітцена: тоді нічим не можна було її примусити до відповіді. Коли ж озивалась, то завжди з незмінною »скромністю й пошаною, яка личить кожній жінці в присутності осіб духовних«, як це кілька разів було записано в протоколі брата-секретаря. Страху ж перед суддями не виявляла жодного, але й не вирікалась, що ходила на прогулянку зі смертю, що часто бачить речі, не видимі людям іншим. Бож, відповідала вона — »все це речі натуральні«, понеже, мовляв, кожна людина раз у житті йде попліч із смертю, а всі люди на світі бачать всі речі інакше. Судді навіть не знали, чи вона не глузує з них, коли, відповідаючи на вищеназване запитання, Колумба зауважила:

— Один бачить далеко, аж карнизи на вежі катедри, а от, найдостойніший отець інквізитор, дарма, що стоїть вона біля нього в п'яти кроках, і її самої не бачить.

Коли вже не лишалось нічого випитувати й перевіряти, вирішили призначити остаточний присуд на день 23 січня. Про цю дату прохала мати абатиса, бо на цей день припадає свято мученицi Емеренціяни, святої патронки юної Емерль. І мати абатиса сподівалась від цього дня та від Святої одкровення та прояву милосердя Божого. І мати абатиса не помилилась.

Дива почалися з першої години ночі з 22-го на 23-го січня. Саме опівночі Емерль розплющила очі й зовсім розумним поглядом оглянулася довкола. Слабим, але цілком певним голосом, вона насамперед попрохала святої сповіді та причастя. »Одержима« чи »зачарована«, та навіть і звичайна грішниця — річ видима — так би не поводилась. Коли ж ранком, вже заспокоєна в своїх побожних потребах, слухала псальми, вранішні »laudes«, яких читали їй сестри в присутності абатиси, — Емерль впала в екстазу. Це визнав і кляшторний духовник,

який був не тільки вченим богословом, а й одночасно й лікарем фізикусом.

Емерль лежала, мов мертва: без руху, без сердечних ударів і без віддиху. А при тому всміхалась блаженним усміхом. На щічках, то розгаряючись, то притасаючи, мов зоря на вранішньому небі, палахкотів рум'янець. Було безсумнівне, що душа дівчини покинула її тіло й перебуває в екстатичному захопленні біля святої патронки. Рум'янець же в обличчі — не що інше, як далекий відблиск вічного світла.

З серцем, повним радості, з душею переповненою хвали милосердю Божому поспішала мати Ерентруда на засідання святійшого трибуналу. Всю її істоту сповняло радісне передчуття чуда, яке мусить дати незмірні радощі. На хвилину абатиса аж зупинилась: чи не грішить вона? Чи ж годиться так радіти, що аж тремтить її старече тіло? Таж сам же патріярх її ордена, святий Бенедикт, ясно сказав: — »Вкупі з янголами співайте хвалу Господеві!« А хіба ж янголи не перебувають в постійній радості?..

Випав не зимовий, а правдивий весняний день, як це часами трапляється між обома святами святої Аґнеси. Абатисі навіть видавалось, що в ясному небі співає жайворонок.

»Свята Аґнеса ласкава — випускає жайворонка з рукава«, — згадала абатиса народну приповідку й додала в думці: »Це — подарунок святої Аґнеси її молодшій сестрі — святій Емеренціяні«.

І стара черниця піднесла руки до неба. Вона не прохала й не благала — лише благословила мудрість Божу, благословляла й обох святих — за те, що вони є тим, чим є.

Коли достойна мати Ерентруда вступила під низькі склепіння довгої, мов кам'яний мішок, залі трибуналу, серце її неначе заволоклося чорним серпанком, а думкою майнуло: »Тут зрозумієш слова: Христос зійшов у пекло«. Та не час був на побожні медитації. Тому вона відзначила ту думку в пам'яті, як на листочку записника — на потім.

Обвинувачена стояла в довгій »покутній« сорочці з грубої ряднини, підперезана мотузом. Була боса, з обличчям, ніби вирізьбленим з мармуру. Часом вона кашляла, і тоді складала руки на грудях. В куті, біля вікна пахолок, помічник катів, розпалював на жарівні вогонь. Вутілля шкварчало й чаділо.

З-надвору, крізь зачинені заґратовані вікна, долітало незрозуміле белькотання, хлипання та нарікання, що часами переходило ніби в загрожуючі вигуки. Це ляментував жебрак Абель, що від якогось часу жив під вікном суду й нічим його не можна було відтіль відогнати. Тепер він твердив усе те саме:

— Блаженна! Блаженна!

І падав навколішки перед кожним членом трибуналу, хапав їх за ряси і цілував краї одежі їхньої, то явно загрожував, спинаючи до неба руки.

Мати абатиса сіла на призначене їй місце. І зненацька почула себе так зле, ніби надходила її остання година. Шию їй душили завої, в скронях гуло. Бракувало повітря, вона була на межі млості. Тільки рукою показала на голову патерові Сальваторові-інквізиторові, який зрозумів її стан і звелів пахолкові відчинити вікно. Розуміючи, що на неї кепсько впливає повітря зачаджених судових підземеллів, він простяг їй посудину з свяченою водою, що стояла на столі.

Відчиненим вікном потягло чисте, тепле повітря, але ж з ним влетів і досить розбірний стогін Абелів:

— Кривдять блаженну, кривдять!

Ніби крізь заслону, або дуже здалеку вчула мати Ерентруда інквізиторів голос, сухий і безсердечний:

— Дівчино, Колумбо! Понеже розум і докази людські не можуть роз'яснити, чи справді ти грішна чаруванням та приятельством із дияволом, вирішили ми востанне піддати тебе суду Божому.

Колумба помалу кашляла, схрестивши руки. Очі блукали десь далеко, а вуста шепотіли молитву. Вона якби вже не належала до живих.

Абатиса низько схилила голову. Із її очей одна за одною спливали сльози.

Німа тиша огорнула всю залю. Тільки гикаючий плач Абелів, як ридання немічної дитини, наповняв повітря.

Раптом щось впурхнуло в одчинене вікно: немов хтось вкинув з розгону камінь. Але заля наповнилась шовковим шелестінням м'яких крил. За якусь мить птах затрипотів над великим чорним круцифіксом, що стояв на столі перед суддями. Але раптом зірвався, пурхнув був у темний кут, де курілo горно, а відтіль стрілою кинувся на Колумбу й зарився їй на грудях у широкий рукав сорочки. Було цілком зрозуміло: звідкіль взимку могла взятись тут дика горличка? Тим часом, мов осяяна світлом, Колумба взяла пташку на руку й легенько погладила її. Горличка тремтіла крильцями, але не лякалась і не тікала. Майже вже сказана на смерть дівчина й така ж безсила пташка тулилися одне до одного в цім страховиннім оточенні. Проти всього того важкого й твердого, що було довкола них, вони видавались безконечно безсилими, немов із павутини зітканими створіннями.

Судді мовчали. І тоді прудко підвелась абатиса. Вона говорила про ясне чудо. Про своє, наперед оповіщене, видіння голубки й горлички, про святу Емеренціяну та видиму ознаку Божої милості до чистої дівчинки Емерль.

— Не всі сни суть віщі, й вірити кожному снові було б однаково, як вірити в чарівні дитячі казки. Але ж чи не часто бачимо волю Господню, об'явлену людям у снах? Обминаю пророчий сон праотця Якова, поминаю сни Йосифа Єгипетського, не торкаюсь взагалі Старого Завіту, але згадаймо лише, як найсвятіший з смертельних, той, кого Господь вибрав за охоронця Сина свого єдинородного на землі, святий Йосиф тричі пізнавав зі снів волю Божу. Згадаймо багатьох інших

святих, ось, наприклад, хоча б святого Полікарпа, єпископа смірнського, якому Господь послав сон, ніби святому горить подушка під головою, і зрозумів святий Полікарп, що це йому вість про спалення на стосі.

Я — лише многогрішна й недостойна служебниця Божа, але ж з волі Господньої поставлено мене на варті біля отари святого Бенедикта. Довго живу вже на світі цім, і не раз ставалося мені, що сном віщим відповідав і мені — грішниці — милостивий Господь, як у молитвах благала я помочі в справах родинних святого нашого патріярха. Хто знає, чи не Божою волею натхненна бувши, викупила я святими ознаками гідності абатської — хрестом та перстенем пастирським — цю заблудшу овечку? До життя кляшторного готувалась вона. Може ж у габіті святого Бенедикта не тільки спокутує вона провини свої, а й придбає й заслуги небесні? Колумба — наймення її. Голубку-Колумбу і я бачила у видінні своєму. Голубка ж була, що сповістила святого патріярха нашого про душу святої сестри його Схоластики, що взято її на небо з нашої землі.

Судді праведні! Чи ж не сказано в святому письмі, що не бажає Господь смерті грішника, а щоб покаявся він?..

Всі уважно слухали. Залізні цеглини вже давно почорніли, а горна перестали куріти, замовкли Абелеві хлипання. Здавалось, що сірі кам'яні склепіння, мов старечі рамена, натруджені тягарем довголітньої праці, схилились ще нижче.

Раптом відчинились оковані бокові двері судової залі. Озброєний алебардою вартівник, намагаючись стлумити чавкання важких своїх черевиків, наблизився до брата секретаря й передав йому загорнений сувій, запечатаний двома восковими печатками на довгих шнурках, промовив кілька слів, показуючи позад себе на двері великим пальцем своєї великої руки. Брат секретар притакнув головою й негайно передав листа патерові Сальваторові.

Голова трибуналу впізнав відразу печатку францісканського кляштора під Фрейбургом, і персональну печать патера Ґергарда, ґвардіяна. Під адресою й найменням »найславнішого та найвченішого« патера Сальватора, стояло аж тричі підкреслене:

»Негайно. Хоча б і в судовій залі. У власні руки«.

Патер Сальватор розгорнув пергамент, глянув на підпис й затримав погляд на останнім реченні: sicut filius prodigus, qui mortuus erat, et revixit, perierat et inventus est.

Зміст листа цілком змінив увесь хід процесу. Спадали як чорна імла під блиском соняшного проміння всі обвинувачення в чарівництві, всі підозріння у справі зникнення Константина Анклітцена й частинно проливали світло й на судову хибу в процесі фрав Тільде, що впала жертвою своєї надмірної балакучости, про що попереджав її »Печений чорт«.

Патер Ґергард повідомляв, що новий брат його кляштора фратер Бертольд, в світі Анклітцен, що є одним з найулюбленіших синів його, свідчить і чернечим, і лицарським словом та рішуче стверджує, що його колишня товаришка по студіях у альхеміка Брудерганса, Колумба Тільде, нічого лихого проти нього, тоді ще юнака Константина, і на думці не мала, на життя чи спасіння душі його ніяк не посягала, в жодних чарах магії ані в стосунках з дияволом ніколи запідозрена не бувала. Навпаки, завжди була дівчина побожна, цнотлива, мовчазна, в добрих науках пильна й за згодою матері своєї, дарма, що жінки темної та на язик нестримної, готувалася до кляшторного життя.

Патер Сальватор встав і розгорнув Євангелію.

— »Дівчино, де ж судді твої?« — запитав він євангельським текстом, і в голосі його прозвучала якась тепла нотка.

Абатиса глянула на нього й здивувалась: промінь блідого ще, однак вже весняного сонця падав на його обличчя. Раніш вона не помічала, що це старе обличчя було таки знищене. Щоки — мов пориті слізми, колись ясні — може сині, може сірі — очі були безбарвно каламутні. Від всієї його постаті віяла безмірна втома.

— »Ніхто не осудив тебе?« — вже знову без почуття питався далі його голос.

— Ніхто, отче! — тихо, але ясно відповіла Колумба. — Ніхто!

— Так і я не осуджую тебе. Вибач ти провини невільні наші. Вибач, як і ми вибачаємо тим, хто кляне нас, слуг Божих, що повинні стерегти святу Його церкву.

(Далі буде)

ЧИТАЙТЕ! ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ! ПОШИРЮЙТЕ!

Суспільно-політичний тижневик

»ГОМІН УКРАЇНИ«

Видає Видавнича Спілка »Гомін України з обм. порукою в Торонто, 140 Bathurst St., Канада.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить оголошення, реклями підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Врітанії приймає:

Українська Видавнича Спілка

200, Liverpool Road, London, N.1.

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА

(Щоденник нового поселенця)

(20)

8-го квітня, 1953 р. Сьогодні був у бібліотеці Британського музею. Зустрів тут знайомого англійця, що знає російську мову і працює над східньоевропейськими проблемами. Його інтересує аґрарна політика большевиків. »Я дивуюся, — казав він, — в старій царській Росії 80% населення — це були селяни, чому вони під час революції підтримали большевиків?« Він знає й про те, що ще в 1906 році в большевицькій програмі було ясно зазначено: »Ліквідувати приватну власність на землю«, — отже, большевики явно виступали проти інтересів селян! Чому ж селяни підтримували большевиків під час революції? Вони ж рубали гиляку, на якій сиділи!

Справді, дуже цікаві питання. На мою думку, вони безпосередньо пов'язані з традиційною московською »общиною«. Під час революції я був ще дитиною, тому власного досвіду не маю.

Варто попрацювати над цією проблемою. Адже земля для селян — це основа основ. Ліквідація приватної власности на землю — ліквідація самого селянства. Так і сталося, бож колгоспник — це не селянин-господар, а наймит-кріпак, якого можна нещадно експлуатувати і навіть морити голодом, винищувати як »клясу«, що й чинили московські большевики в Україні, особливо в 1932-33 роках.

17-го квітня. П'ятниця. Рано працював над своїми »Записками«, а потім поїхав до бібліотеки Британського музею.

Увечорі, коли виходив із бібліотеки, зустрівся з проф. Вадимом Щербаківським. Додому їхати ще не хотілось і ми пішли в кав'ярню на чашку кави.

В кав'ярні проф. В. Щербаківський розповів мені про Міжнародний Конґрес Етнографів у Празі 1924 року. Коли обговорювались методи збирання етнографічного матеріялу, московський етнограф Богданов заявив, що етнографічні матеріяли треба збирати не тільки за темами, а також за сезонами.

»Його »відкриття« було старе й добре відоме в Европі. Я виступив і сказав, що в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка понад 20 років тому вже була надрукована про це докладна праця.

Москалі розсердились на мене і дивилися з-під лоба, хоч я говорив дуже чемно, як і треба на міжнародних конґресах.

На другий день працювали секціями і я мав читати про орнамент писанок. Дивлюсь на список, усі москалі викреслили себе, отже — відмовилися бути учасниками моєї доповіді. А головував на Конґресі

болгарин Шишманов — зять Михайла Драгоманова, визначний учений, до українців ставився прихильно. Я звернувся до нього, а він каже:

»Якщо москалі не прийдуть, то великої біди не буде, бо прийдуть болгари, поляки, чехи — людей буде досить«. І справді, слухачів була повна заля. Коли бачу: ідуть і москалі, ведуть із собою Кондакова — »тяжку артилерію«.

Читав я свою доповідь понад годину, а коли скінчив — почали ставити питання. Виступив один молодий москаль і каже:

— Ось ви сказали, що писанки є тільки в Україні, а в Росії їх немає. А я їздив по Закарпатській Русі й писанок там не знайшов. Отже, виходить, що Закарпатська Русь — не Україна, а частина справжньої Росії!

А я дав йому таку відповідь:

— Так часто буває з молодими ученими, що вони шукають не так, як треба. Ось ви б уважно слухали російського проф. Богданова, що матеріял треба збирати не тільки за темами, а й у час сезону. Хто ж в липні шукає писанок?!

Далі почав Кондаков:

— Відомо ж, звідки орнамент на писанках — від татарів! З рукава могли списати.

А я відповів:

— У нас, в Україні, татарів не було, вони тільки нападали на Україну. Населення тоді ж ховалося, особливо жінки. Як же могли списувати з татарського рукава орнамент? Крім того, чи ж був у татарів такий орнамент, як на українських писанках?!

На закінчення конґресу чехи влаштували прийняття. Вже по обіді, до мене підійшов один росіянин і каже:

— Ви добре втерли носа тому нашому промовцеві. Він зовсім мало розуміється на етнографії«.

Далі проф. В. Щербаківський розповів мені, як збирав етнографічний матеріял на Полтавщині в 1920-му році, як записував народні »заклинання«, як мусів уживати хитрощів, щоб потрібний матеріял дістати й записати.

Так ми просиділи в кав'ярні аж до 9-ої години ввечорі. Професор Вадим Щербаківський дуже добрий розповідач.

23-го квітня. Четвер. Ранок понурий, збирається на дощ. Спочатку працював над своїми »Записками«, а по обіді їздив у місто й зайшов до СУБ-у.

Тут, у СУБ-і, зустрів п. Д-ду. Він сказав мені, що »Спілка Української Молоді« хотіла б видати мої спогади про голод в Україні 1933 року, і то не тільки українською, а й англійською мовами.

Що ж, я охоче дам свої спогади, треба тільки ще трохи попрацювати над ними: дещо змінити, дещо добавити, а тоді можна й видавати. Це добра вістка для мене.

Вдома застав листівку з Дабліну від Організаційного комітету ПЕН-клюбу. Запрошують мене на свій XXV-ий Конґрес. На жаль, я не маю грошей на таку подорож, хоч і радо поїхав би.

24-го квітня. П'ятниця. Сьогодні ввечорі дружина їде до Едінбурґу. В неділю там відбудеться відзначення 20-ліття голоду в Україні. Дружина має прочитати свою доповідь і розповісти свої спогади, і то англійською мовою. Тяжко їй буде, та що ж — треба.

6-та година ввечорі. Із залізничного двірця я вернувся додому самий. Дружина поїхала до Едінбурґу разом із Шведченком та Олешкевичем. Вернуться додому аж в понеділок увечорі. Три дні буду самий. Попрацюю над своїми спогадами про 1933 рік, маю також ще й іншу деяку роботу.

26-го квітня. Неділя. Цілий день працював, упорядковував спогади про голод 1933 року. Вирішив назвати їх »В дев'ятім крузі«, мавши на увазі поему Юрія Клена »Терцини«, в якій є такі слова: »Останній в пеклі круг, дев'ятий круг«. Книжка буде складатися з двох розділів: »Те, що я бачив власними очима« і »Те, що я чув від очевидців«.

Уже 10-та година ввечорі. Де тепер моя дружина, як пройшла її доповідь? Вона там, мабуть, турбується, думає про нас, а ми тут з котиком »господарюємо« — він хлепче молоко, а я пораюся в кухні.

27-го квітня. Понеділок. Із самого ранку дощ і холодно. Сьогодні був у бібліотеці Британського музею, шукав матеріялів про 1933-ій рік в Україні й дещо знайшов. Так, в січні 1934 року відбулися один за одним з'їзди КП(б)У в Києві та ВКП(б) в Москві. На тих з'їздах московські ватажки і їх прихвостні хвалилися »славним« 1933-ім роком. Панас Любченко, наприклад, говорив таке:

»Пройшов тільки один рік, славний 1933 рік. За зміцненим проводом перешикувала КП(б)У свої лави, піднесла боєздатність, розгромила націоналістичний ухил, що його очолював Скрипник, розгромила петлюрівські націоналістичні кубла . . .«

Ось які цитати я виписував. Вони пригодяться мені для »Дев'ятого круга«, бо добре ілюструють мету організованого страшного голоду в Україні 1932-33 років.

Увечорі, коли виходив із Музею, зустрівся з проф. Вадимом Щербаківським і почув від нього таке:

— Ось що спало мені на думку: пишіть працю про українське народне весілля, а я допоможу вам. Сам уже не напишу, не маю часу, треба вмирати.

Мене дуже вразило те, що він свідомо вже чекає смерти: ». . . не маю часу, треба вмирати«. Я намагався підбадьорити його, казав, що до смерти йому ще далеко.

— Дасть Бог і ви напишете ще багато дуже добрих наукових праць.

— Та що там про це говорити, — відповів проф. В. Щербаківський, — я знаю своє становище. Я вже зовсім стара людина і мені невдовзі доведеться вмирати.

Я не знав, що йому на це відповісти.

Приїхавши додому, застав свою дружину в хаті. Вона задоволена поїздкою до Едінбурґу. Каже, що все пройшло добре. Англійської мови

їй зовсім вистачило, труднощів великих не було. Коли мітинґ закінчився, до неї підходили жінки і дякували за таку цікаву, хоч і сумну доповідь. В англійських газетах було кілька згадок про виступ »молодої українки« і вона їх привезла із собою.

29-го квітня. Середа. Був у бібліотеці Британського музею. Прочитав працю М. Ковалевського: »Україна під червоним ярмом«. Автор пише в ній про 1933 рік в Україні, але його характеристика зовсім фальшива. Він не знав дійсної тодішньої ситуації в Україні, користувався тільки матеріялами із совєтських газет.

1-го травня. П'ятниця. Дощ лив безперестану, зранку до вечора. Не знаю, чи була сьогодні якась демонстрація з нагоди 1-го травня. Мабуть, не було, я не бачив, хоч у місті був і рано, і по полудні.

У Британському музеї мені сказали, що впродовж наступного тижня бібліотека буде закрита, будуть робити ремонт залі. Що ж, доведеться працювати вдома.

Вертаючись із Музею, я зайшов до редакції »Укр. Думки« і довідався, що моє оповідання »Грицько Колиберда« друкується, з'явиться »на світ Божий« у наступному числі.

Далі була мова про звичаї, пов'язані з 1-им травнем. Я розповів про »майські рекреації« студіюючої молоді давньої України. »Чого ж не написали про це статті?« — запитав редактор. — »Про це пишу в моїй праці »Звичаї нашого народу«, — я відповів.

15-го травня. П'ятниця. Сьогодні вже закінчив писати працю »В дев'ятім крузі«. Це невелика книжка. Про таке сумне явище, як голод 1933 року, писати тяжко, крім цього й матеріялу тепер більше не маю.

Завтра завезу »В дев'ятому крузі« до СУБ-у і віддам панові Д., щоб прочитали й вирішили, чи будуть друкувати. Я працював над цим матеріялом сумлінно, використав усі матеріяли, які мав, а що з цього вийшло, — нехай судять люди.

20-го травня. Середа. Лондон із кожним днем кращає. На центральних вулицях міста ввечорі з'являються нові візерунки з електричних вогнів, якісь нові оздоби. Це підготовка до коронації королеви Єлисавети II-ої. Цікаво буде побачити коронацію, такі події для мене зовсім нові й незнані.

В маґазинах уже продають сувеніри з нагоди коронації. Я купив ножа розрізувати книжки. Його ручка оздоблена короною і портретом королеви. Для дружини купив чашку на каву, теж із портретом королеви, з квітами — дуже гарна.

Увечорі в нас був Іван Антонович Сапун-Деснянський. Він також захоплений теперішнім Лондоном. Розповідає, що увечорі любить ходити по місту »отак«, без жодної потреби, щоб дивитись на оздоби. »Колись і наш Київ отак прибереться, як стане вільним. Дав би Бог дочекати того дня!« — закінчив Іван Антонович і сумно схилив голову.

24-го травня. Неділя. Сьогодні їздили з дружиною оглядати місто. Лондон так нарядився, що його й впізнати не можна. Всюди, а особливо на тих вулицях, якими має проїжджати королева, багато дуже гарних оздоб: прапори з усього Коммонвелту, кольорові портрети королеви, державні герби, корони та велетенські рожі — національна квітка Англії.

Рожами оздоблені головні вулиці — Ріджент стріт і Пікаділі циркус. Вони не червоні, не білі, а рожеві. Чому? Адже знаємо, що в середні віки тут, в Англії, була війна поміж червоною і білою »рожами« — двома шляхетськими родами, що претендували на королівський трон. Лянкастерський рід мав у своєму гербі червону рожу, а йоркський — білу. Війна була довга й жорстока. Отже, були рожі червоні і білі, а де ж узялася рожева? Питаю одного знайомого англійця. »А це, — каже він, — ще в 1485 році король Річард III-ій одружився із Єлисаветою йоркською і з того часу зникли біла і червона рожі, а з'явилася одна — рожева«. Ось один із прикладів англійського компромісу й такими »компромісовими« рожами оздоблений сьогоднішній Лондон.

Та, мабуть, найкращі оздоби на Оксфорд стріт; тут над брамою одного з маґазинів є статуя королеви Єлисавети II-ої на повний зріст. Вона сидить на коні верхи, на своєму відомому »Вінстоні«.

Чудові тріюмфальні арки, з велетенськими коронами, прикрашають дорогу, що йде від Бакенгамського палацу до Трафальґар сквер.

На Пікаділі чарують дивовижно гарні квіти, що ніби висипаються з довгих трикутних кошиків.

Тяжко і, мабуть, не можливо описати всі чудові оздоби, що ними прикрашений теперішній Лондон. Все це вказує на те, що коронація королеви для англійців — щось незвичайно велике й важливе.

Сьогодні гарна погода. Сонце так пекло, ніби ми і не в Англії, а десь на Рів'єрі. На вулицях маса людей, не тільки лондонців, чи англійців взагалі, а й чужинців різних рас, мов і кольорів шкіри. Ось ідуть африканці — чорні, як смола, на їх головах стирчить волосся, як кудлата шапка. Одягнені у військові сорочки й спідниці по коліна, внизу із зубцями, такими, як колись носили наші дівки-молодиці в селі.

Ось смугляві пакістанці з химерними шапками на своїх головах. Розмальовані шкоти в парадних уніформах, із великою хусткою, що звисає з плечей. Канадці в »ковбойських« капелюхах. Кого тільки тепер не побачиш на вулицях Лондону?!

Вздовж коронаційного шляху побудовані дерев'яні лавки — ряд над рядом, на зразок амфітеатру. Біля парляменту такі амфітеатральні будівлі мають над собою дах, що оздоблений коронами й державними гербами — це для членів уряду та їхніх родин. Всі ж інші лавки без накриття, але дуже зручні. Під час коронаційної процесії тут будуть сидіти щасливці, ті — кому пощастить дістати місце.

Вернулися додому пізно ввечорі. Втомилися, а тепер повечеряли і відпочиваємо.

26-го травня. Вівторок. Цілий день провів у бібліотеці Британського музею. Знайшов цікавий матеріял з етнографії. Думаю, що доведеться працювати над ним кілька днів.

Вдень бачився з проф. В. Щербаківським, він був дуже сумний, зажурений. Шкода мені його.

30-го травня. Субота. Сьогодні був у СУБ-і на нараді нової організації — »Товариства інтелектуалістів«. Присутніми були: князь Токаржевський, проф. Марченко, проф. М-ч, проф. Л-кий, п. Лісевич, проф. Олійниченко і я. Професор В. Щербаківський не прийшов. Хотіли його вибрати на голову »Товариства«, а він, мабуть, не хоче.

Було багато різних пропозицій щодо діяльности »Товариства«: »наука«, »мистецтво«, »культурна діяльність«... Говорили, радились... та все якось дуже загально, абстрактно. Конкретних завдань »Товариство«, покищо, не має. Ініціятори не обдумали цієї справи як слід. Маю сумніви, чи щось з цього вийде.

Коли нарада закінчилась, я зайшов до редакції і довідався, що моє оповідання »Виробнича практика« буде надруковане в черговому числі »Української Думки«.

Увечорі вдома, до 12-ої години, писав свої »Записки«. Друкувати їх тепер немає де, але колись може десь і надрукую.

31-го травня. Неділя. Сьогодні ми з дружиною їздили до міста. Були біля Вестмінстерського собору. Людей стільки, що — протискаючись — нам доводилось енергійно працювати плечима й ліктями. Вирвавшись з »обіймів« натовпу, ми пішли до Бакенгамського палацу. Ішли через Сант Джеймс Парк. Тут, на зелених галявах, багато тимчасових будинків із брезенту.

Перед Бакенгамським палацом знову маса людей, особливо дітей, що ніби позбігалися з цілого Лондону, поставали під залізним парканом і кричать: »Ми хочемо бачити королеву!«

Розуміється, королева має свої турботи перед коронацією і, мабуть, не вийде до завзятої публіки. Та що ж дітям? Вони бачать, що »роял стандарт« над палацом майорить, а це означає, що й королева вдома.

Попід парканом марширують ґвардійці в червоних піджаках і кудлатих шапках. Вони завжди тут марширують, але тепер ніби стрункіші, уважніші, ходять гордо й сильніше тупають ногами, повертаючись на місці.

Від Бакенгамського палацу ми пішли через Гайд Парк до Марбларч, хотіли подивитися, що діється тепер на відомій »говорільні«. Це цікаве місце, тут видно, що означає англійська свобода слова. Кожний, хто б він не був, може на цьому місці говорити все, що хоче, крім одного: не ображати честі королівської родини. Мені не раз доводилося спостерігати, як тут комуністи мелять своїми брехливими й невтомними язиками, що тільки попаде в їхню збаламучену голову. А поліцаї ходять поміж публікою, щоб — боронь Боже — хтось не відважився заважати »промовцеві«.

Сьогодні »балакунів« мало, тільки один мурин, що виліз на стільця, кричав: »Геть з нашої Африки! Геть із наших ферм! Ми будемо самі господарювати, не ваше діло, що в нас буде комунізм!!!« Це справжній »мав-мав«-терорист, але англійці стоять собі спокійно, смокчуть цигарки, випускають кільцями дим, ніби той мурин кричить не до них, а до когось іншого. Характеристична реакція англійців, пропаганда на них не діє, вони практично застосовують те, що в нас існує тільки в поговірці: »Людей слухай, а свій розум май!«

Сьогодні й слухають мало, натомість більше співають — релігійні гимни, псалми, або світські веселі пісні. На площі стоїть кілька величезних імпровізованих хорів. Якийсь диригент вимахує руками на всі боки, а натовп співає, тягне — »хто в ліс, а хто по дрова«. Та публіка цим не турбується, в неї святковий настрій, співають, не зважаючи на те, чи їхній спів комусь подобається.

А ось друга група: побралися за руки і танцюють колом, ніби виводять весняні хороводи.

Святковий настрій публіки відчувається всюди. Навіть кондуктори в автобусах чемніші й уважливіші.

Цілий день провели в місті. Додому вернулися аж о 12-ій годині ночі. Коли підходили до своєї вулиці, звернули увагу на те, що й наша »пролетарська« частина міста також удекорована не менше, як Оксфорд стріт, тільки оздоби дешевші, простіші, але від щирого серця. Під кожним портретом королеви напис: »Боже, бережи нашу королеву«.

1-го червня. Понеділок. Рано радіо повідомило, що вже цієї ночі на вулицях Лондону ночувало багато людей, щоб заздалегідь зайняти перші місця понад шляхом, яким завтра має їхати королева. Ночували просто неба . . . »Гайд Парк — каже диктор — був подібний на військовий табір: там густо розташувалися охочі бачити королеву і коронаційну параду«.

Минула ніч була холодна. Передбачається на завтра вітер, низька температура, можливо й дощ.

Сьогодні я провів день удома: писав свої »Записки«, дещо читав, а потім трохи займався хатнім господарством, щоб дружині було менше роботи.

2-го червня. Вівторок. День коронації королеви Єлисавети II-ої. Удосвіта, о 3-ій годині, я вже був на підземці і чекав поїзду. Людей так багато, що коли прийшов поїзд, я ледве втиснувся у вагон. За півгодини — був на Трафальґар сквер. Тут застав таку масу людей, що втратив всяку надію будь-що бачити. Та мені пощастило: протискаючись крізь натовп, потрапив на таке місце, звідки було добре видно дорогу, якою має проїжджати королева і ввесь її почет.

Дув холодний пронизливий вітер, накрапав дощ. Я мав із собою парасольку, але вона виявилась майже зайвою. Над людьми піднявся такий суцільний парасольковий дах, що хто й не мав парасольки — міг сховатися від дощу. Загальний настрій веселий: жарти, сміх, веселі

дотепи — сипались з усіх боків. Ось вантажне авто везе робітників, бо десь треба щось направити. Публіка, жартуючи, кричить: »Віват!« Один з робітників стає в позу, вкланяється на всі боки і розсилає комічні »реверанси«. Всі сміються. З'являється смітяр з мітлою і хтось кричить: »Віват!« Смітяр підіймає мітлу і вимахує нею в повітрі. Сміх з усіх боків.

Дощ зупинився, небо прояснилося і парасольковий дах зник. Почулися звуки військової оркестри — наближається колона моряків. Цікаво дивитися на диригента, що ніби бавиться довгим патиком із булавою накінці; він то підкине його вгору і на лету зловить, то химерно перекрутить в одній руці, то зробить кілька плавких спокійних рухів, а оркестра під таке диригування грає веселого, бадьорого марша. Публіка підхоплює мелодію і починає підспівувати — виходить зовсім добре.

Моряки зупинились, перешикувались і стали двома довгими шеренгами обабіч дороги.

Через півгодини проїхало кілька автомашин із репрезентантами від різних країн світу. На кожній машині національний прапорець. Був і червоний, із серпом і молотом, мовляв, »ми теж люди!« Свою царську родину по-звірячому закатували, встановили рабство і деспотію над немосковськими народами, поглумилися над церквою, релігією, а тепер ось їдуть до Вестмінстерського собору й будуть сидіти поруч порядних людей. Де ж справедливість?!

Пізніше проїхали прем'єр-міністри країн Коммонвелту, кожний із своєю охороною. Їхали кіньми в закритих фаетонах. Першим їхав канадець із трьома »ковбоями« в червоних жупанах, а далі — індус із вартою, озброєною списами, пакістанці — теж із списами, австралійці в гострих білих шапках і багато інших.

Натовп з найбільшим завзяттям вітав канадця, чомусь саме йому найбільше кричали »Віват« і вимахували прапорцями.

Потім проїхали члени королівської родини: королева-мати, принцеса Маргарита, принц Чарльз — всі вони їхали в одній дуже гарній кареті. Я чув, як англійці говорили, що карета з Ірляндії.

За королівською родиною їхали, також каретами, королі-гості з інших країн.

Нарешті, аж о год. 10,30 рано, пройшли довгі колони ґвардійців у парадних червоних одностроях. Проїхали кіннотники в металевих шапках із кінськими хвостами. Далі — королівська кінна артилерія, що дуже нагадує наших козаків, бо всі вони в шапках, з червоними шликами, в розцяцькованих жупанах.

А за ними повільно рухався золотий ридван з Єлисаветою II-ою, королевою Великої Британії і всього Коммонвелту. У ридвані запряжених восьмеро чудових коней. Навколо ридвану йшли особисті охоронці королеви.

Заграла орхестра моряків: »Боже, бережи нашу королеву«. Чоловіки скинули шапки, військові віддали почесть зброєю, а офіцери стали на струнко, »взявши під козирок«.

Крізь скло ридвану я бачив молоде, гарне обличчя королеви. А натовп з обох боків дороги, захоплений ентузіязмом, завзято махав прапорцями, хусточками й капелюхами. Громом неслись вигуки: »Віват!« і »Довго живи, королево!« Королева приємно посміхалась, відповідала на привітання кивком голови. Поруч з нею сидів її чоловік — князь Едінбурзький, у трикутному капелюсі адмірала морської фльоти.

Коли королева проїхала, натовп притих і заметушився. Але невдовзі знову всі завмерли на своїх місцях. Гучномовець, уставлений біля колони Нелсона, почав передавати з Вестмінстерського собору Богослуження — незвичайно врочисте і гарне. Було чути чудовий спів хору, урочисті молитви духовенства і звуки фанфар. Коли диктор сказав, що на голову »Її Королівської Величности« єпископ Кентерберійський поклав корону — навкола могутньо залунала пісня: »Довго живи, наша королево!« Оркестра заграла славень, всі поскидали шапки. В цей час прояснилося і з-за хмар визирнуло сонце, ніби й воно хотіло подивитись на радість щасливих людей.

Годину пізніше я бачив урочисту параду військ Коммонвелту. Знову пройшла ґвардія і знову проїхав золотий ридван з королевою. Тепер на голові королеви сяяла золота корона, а в руці вона тримала скіпетр, по-нашому булаву — символ влади.

Не зважаючи на дощ і холодний вітер, що немилосердно почав шаліти над Лондоном, людей було так багато, що мені не пощастило бачити королеву, як вона виходила на балькон Бакенгамського палацу. А хотілося ще й третій раз бачити того, хто є символом волі, спокою і добробуту однієї з найщасливіших країн Західньої Европи.

Вернувся додому зовсім утомлений. О 9-ій годині ввечорі ми з дружиною слухали промову королеви по радіо. Слухали, як королева Єлисавета II-га проголошувала вірність волелюбній традиції своїх предків.

Сьогоднішня коронаційна врочистість мене глибоко зворушила. Я народився і виріс в імперії, де все Боже і людське потоптане, опльоване, знищене, — в країні, де гніт московської деспотії робить з людей рабів і маніяків, для яких немає нічого святого й великого.

4-го червня. Четвер. Був у бібліотеці Британського музею і ознайомився з »Історією західньо-европейської літератури XIX-го століття«, — матеріял дуже цікавий і корисний для мене. В одному місці тут звернено увагу на те, що розвиток природничих наук мав великий вплив і на розвиток літератури. Письменник не міг обійтися без позитивних знань, користуючись тільки своїм чуттям і талантом. Той, хто хотів бути письменником — мусів здобувати знання, мусів учитися. Цікавий лист французької письменниці Жорж Санд до одного початківця, в якому вона пише: »Ви хочете стати письменником — можете бути ним, якщо почнете вчитися всього. Мистецтво не може обійтися без широкого знання в усіх ділянках«. Це актуальне і в наш час, бо й тепер без широкого знання, без доброї підготовки, без науки — справжнім письменником бути не можна.

Вертаючись із бібліотеки, зайшов до канцелярії СУМ-у. Тут п. Д. дав мені підписати умову на видання книжки »В дев'ятім крузі«. Я підписав. Отже, тепер можна сподіватися, що книжка вийде з друку українською і англійською мовами. Дай, Боже!

6-го червня. Субота. Сьогодні в нашому районі Лондону, в Брікстоні, біля міської залі (»Тавн гол«), голова міської управи випустив з кліток кілька десятків голубів. Голуби тричі облетіли над головами великої маси людей, що зібрались подивитися на цю церемонію, а потім розлетілися на всі боки. Один англієць сказав мені, що це свійські голуби і кожний з них полетів до свого господаря.

Ритуал випускання голубів — це »підняття куртини« коронаційних імпрез, що будуть тепер відбуватися по всій країні. У багатьох місцях Лондону вже сьогодні влаштовували розваги і почастунки для дітей. У сусідньому від нас районі міста поставили столи просто на вулиці й частували дітей.

Ми з дружиною їздили сьогодні до Вестмінстерського собору і оглядали ті місця, де відбувалася коронація королеви Єлисавети II-ої. Все тут цікаве і добре влаштоване.

Були й біля Бакенгамського палацу. Тут, як і скрізь тепер, багато людей, гарні декорації і всюди відчувається святковий настрій.

Сьогодні досить холодно. В Сант Джеймс Парку ми сиділи на стільцях, відпочивали, бо були втомилися. Померзли і тепер удома в каміні горить огонь, а ми п'ємо гарячу каву.

Радіо передає дуже гарний концерт англійських і шотляндських народних пісень. Приємно слухати.

9-го червня. Вівторок. Працював над своїми »Записками« і написав оповідання »Григорій Степанович«. Григорій Степанович — аґроном, з яким мені доводилося працювати на Одещині. Хочу колись написати цілу серію оповідань із своєї аґрономічної практики. Тепер, покищо, знову переживаю важкий час, бо став безробітним.

Увечорі писав листи до друзів і знайомих. Два листи вислав до своїх знайомих в Австралії; там, здається, наші люди влаштувалися добре і на свою долю не нарікають. Чи ж пощастить мені колись влаштуватися тут на постійну працю? Поживемо, побачимо . . .

11-го червня. Четвер. Сьогодні офіційний день народження королеви Єлисавети II-ої. В Лондоні відбувалася парада королівської ґвардії і сама королева виїхала верхи на коні, в ґвардійській уніформі, а її чоловік, князь Едінбурзький, їхав за нею в уніформі маршала. Я стояв недалеко пам'ятника королеві Вікторії і добре бачив, як їхали королева-мати і принцеса Маргарита у відкритій кареті. Під час паради, пустився зливний дощ і частина людей залишила вулицю. Я був у плащі, з парасолькою, і дощ мені не докучав.

Пізніше бачив, як королева і вся її родина вийшли на балькон Бакенгамського палацу. Маса народу вітала їх вигуками »Віват!«, ма-

хала прапорцями, але зливний дощ примусив людей розійтися. Королева і вся її родина швидко пішли з балькону. Пішов і я.

Дружина сьогодні вдома і ми приємно провели час. Увечорі мали гостя: прийшов Іван Антонович Сапун. Виявляється, він також був на параді і спостерігав виїзд королеви. Свою розповідь закінчив так: »Цікаво було бачити сьогодні королеву Британії. Колись так наш гетьман буде їздити по Києву зі своїм почтом«. Дай, Боже!

12-го червня. П'ятниця. Був удома й працював над »Звичаями«. Великих успіхів не мав, бо щось сьогодні йшло мені тяжко.

В англійській газеті бачив повідомлення, що до Портсмуту прибув російський крейсер »Свердлов«, щоб взяти участь у коронаційній параді. Він прибув уже кілька днів тому, а сьогодні його екіпаж ходив ... на могилу Карла Маркса. Це нагадує народну приказку: »Богові свічка, а чортові кочерга«.

15-го червня. Понеділок. Цілий день був у бібліотеці Британського музею і працював над матеріялами до »Звичаїв нашого народу«.

Сьогодні в Портсмуті відбувалася парада морської фльоти. Вечірні газети надрукували фотографію, як чоловік королеви, принц Пилип, тисне руку ... капітанові »Свердлова« Рудакову.

Увечорі був на лекції англійської мови. Викладач, молодий англієць, із захопленням розповідав, як він тут, у Лондоні, зустрічався з російськими моряками і говорив з ними. Безмежна наївність ...

18-го червня. Четвер. У бібліотеці Британського музею знайшов цікавий матеріял про козацького полковника Івана Перехреста. Виявляється, що »розкуркулювання« — це не видумка московських большевиків, а давня московська практика. Полковника Івана Перехреста »розкуркулено« ще за царя Петра І-го в 1704 році. Московські комуністи тільки масово покористувалися цією давновідомою методою їхнього »господарювання« в Україні.

Історія полк. Івана Перехреста така. В актах за 1665 і 1681 роки згадується черкасця Івана Яковича Перехреста. Син його, теж Іван, почав козацьку службу ще за царя Олексія Михайловича, батька Петра І-го. В 1681-му році Іван Іванович Перехрест був уже полковником охтирського козацького полку.

Царська »жалована грамота« за 1685-ий рік велить Іванові Перехрестові й надалі бути охтирським полковником »по вибору полчан« і, як і колись, »іспару чинить« за старим козацьким звичаєм.

Раніша грамота відмічає заслуги охтирського полковника. В ній говориться, що Іван Перехрест постійно охороняє кордони свого полку від татарських набігів, сам чинить над ними »промисел« та ще й посилає своїх козаків на Задніпров'я стежити за татарами й поляками.

Іван Перехрест брав участь і в кримських походах. У другому, нещасливому, поході 1689 року, з двох слобожанських полків — охтирського і сумського (після нападу на них татарів у »Чорній Долині«) —

залишилося живими тільки 250 козаків. Іван Перехрест був тоді поранений у плече.

Він брав участь і в північній війні, що почалася в 1700-му році проти шведів.

За всі ці заслуги цар Петро нагородив полковника тим, що призначив його сина, Данила, помічником батька »по часті полкового управленія«. Отже, Данило мав право надіятися, що й він теж стане полковником, після смерти батька.

Як бачимо, Іван Перехрест був активним полковником і користувався у московського царя Петра І-го довір'ям. Але раптом, зовсім несподівано, Івана Перехреста усунено з його становища »по височайшому повеленію« в 1704 році. І ось у тому ж році, після цього »повеленія«, ціле майно Івана Перехреста списано й забрано »в казну«.

Чому? Що сталося? Причини невідомі, але знаємо, що Слобідська Україна в XVII-му столітті до Гетьманщини не належала, була під зверхністю московського царя. Знаємо й те, що слобідське козацтво того часу хотіло приєднатися до Гетьманщини, а таке бажання цареві не подобалося.

Зовсім можливо, що після »північної війни«, коли протимосковські настрої серед козацтва зросли, Іван Перехрест пробував здійснити своє бажання приєднатися з усім полком до Гетьманщини. Власне за це міг бути покараний царем Петром.

Цей здогад підтверджується тим, що після полтавської трагедії нагінка на вже розкуркуленого Івана Перехреста збільшується. Справа дійшла до того, що в 1721-му році був виданий наказ вислати Івана Перехреста на далеку північ. Полковник Іван Перехрест був хворий, лежав у ліжку. Про це »доложілі по начальству«, сказали цареві. Цар же, довго не думавши, вдруге наказав »вислать«.

Старого, хворого, колись славного в боях полковника, Івана Перехреста, кіньми »на перекладних« везли на далеку північ. Та, хвалити Бога, туди не доїхав, бо по дорозі до Архангельська помер.

Отже, український полковник, на наказ московського царя, був »розкуркулений« і висланий на далеку північ.

Увечорі, вертаючись із бібліотеки, я зайшов до СУБ-у. Редактор М. сказав мені, що моє оповідання »Григорій Степанович« йому сподобалось і воно вже надруковане в »Укр. Думці«.

19-го червня. П'ятниця. Сьогодні рано я почував себе кепсько, але вдома залишатися не хотів, тому поїхав до бібліотеки. І ось продовжую працю, яку вчора почав.

Отже, що ж забрали москалі в полковника Івана Перехреста? Списки майна Івана Перехреста збереглися в історичному »Южно-русском« архіві при Харківському університеті (А. Єфіменко: »Южная Русь«, 1905). Був це перелік чоловічого та жіночого одягу, зброї, речей хатнього вжитку, музичних інструментів, зразків мистецтва тощо.

Перелік конфіскованого майна полк. І. Перехреста показує нам, як одягалися і жили козацькі старшини Слобожанщини наприкінці XVII-го і на початку XVIII-го століть.

Для вивчення побуту наших предків найзручніше користуватися відомостями, що походять від заможної верстви населення. Побут заможнішої верстви показує рівень чи ідеал, що притягає до себе всіх тих, які стоять нижче на суспільній драбині. На цій підставі вважаємо, що Іван Перехрест та його найближче оточення носили такий одяг і користувалися такими речами, які цікавили кожного слобожанина, кожного українця, що жив за лівим берегом Дніпра.

Отже, побут Івана Перехреста приймаємо, як типовий для Лівобережної України наприкінці XVII-го й на початку XVIII-го століть.

Правда, перелік конфіскованих речей не може бути повним показником побуту, бож це список тільки того, що мало в той час »грошову« чи »ринкову« вартість. До списків не ввійшли особливо цікаві для нас вироби хатнього господарства, а їх було, мабуть, багато.

Пані полковникова і її дочка, напевно, носили вишиті сорочки з домашнього полотна. Одягали плахти, вироблені у своєму господарстві. Зовсім імовірно, що лавки були зроблені у власній теслярні.

Пан полковник та його син напевно мали киреї з вовни, а також шапки, сорочки та багато інших речей власного виробу.

Була б велика прогалина в нашій уяві про побут того часу, якщо б не брати до уваги речей »хатнього« виробу, які не ввійшли до списків під час »розкуркулення«. Мавши це на увазі, мусимо пам'ятати, що всі ті кунтуші, жупани та бостроги — були не єдиними предметами побуту заможного слобожанина.

Нарешті, що ж забрали »посадскіе люді« у полковника Івана Перехреста?

Почнемо з *»кафтанів«*. Як відомо, верхнім одягом українських козаків були жупани, піджупанники та кунтуші. Ввесь цей різний одяг полковника Івана Перехреста »посадскіе люді« з Вороніжу назвали по-своєму — »кафтани«.

»Кафтанів« у списках дуже багато, їх розділено на »теплі« — хутряні, й »холодні« — без хутра.

Теплі »кафтани« були простіші, бо не мали ніяких оздоб, хіба обшиті поли »огонками«-хвостами. Хутра під »кафтани« були соболині »пластинчасті«, »пупчасті« або »лапчасті«. Хутра звичайних лисиць: червоні або хребтові.

»Кафтани« соболині покриті червоним або зеленим »бархатом« — оксамитом або плисом. Лисячі ж та овечі покриті сукном: червоним, васильковим, маковим та цитриновим з »іскрою«.

Літні жупани (у списках вони »холодние кафтани«) пошиті з »обяру«, »бобереку«, »бархату« та »камки« — різних кольорів, найчастіше вишневі та темноцитринові — »жаркіе«, часто »із золотими й срібними травами«.

Кожний жупан або кунтуш був із »підпушком«, себто облямівкою по краях. Так, червоний оксамитовий жупан має жовтий або блакитний »подпушок« з тафти, »із золотими травами«. »Кафтан« з »обяру« обшитий камкою. Підкладка всіх жупанів з китайки або з »кіндяку«.

Ґудзики срібні »дрібні й часті«. Очевидно, вони мали цінність, бо про них багато говориться у списках. На обидвох полах кожного жупана були »запонки з ізумрудами« або »красними камнями«. Всіх чоловічих »кафтанів« — 45.

На портретах українських полковників та гетьманів завжди бачимо довгу накидку — »опанчу«. Була вона і в Івана Перехреста. із темно-зеленого сукна.

Пояси. Піджупанники, що в списках названі »полукафтанами«, підперізувалися поясами. На якість пояса кожний козак, а тим більше старшина, звертав увагу, бож пояс — козацька гордість. У переліку речей полковника Перехреста є багато цінних поясів, як ось турецькі, із золотом та сріблом.

Пояси, як видно із списків, були різних розмірів: »большой рукі і малой рукі«.

Крім турецьких, орнаментованих, були в Перехреста ще й шовкові пояси, що в списках зазначені: »простие шолковие«.

Шапки. У списках є тільки оксамитові »бархатніе« шапки з соболиним хутром. Згадується щось про червоний кольор у шапках — це, очевидно, мова про червоні шлики, яких москвини не знали, як назвати. Про шапки іншого ґатунку написано тільки, що всі вони мають усередині »белечий мех«.

20-го червня. Субота. Рано ходив на базар і взагалі займався господарськими справами. До бібліотеки Британського музею поїхав по обіді. І ось продовжую працю над списками майна полковника Івана Перехреста.

Отже, що ж забрали »посадскіе люді« із жіночого одягу? У списках жіночого одягу є також »кафтани«, себто — жупани й кунтуші. Вони теж розподілені на »теплі« й »холодні«. Якістю матеріялів і барвами жіночі »кафтани« не різнилися від чоловічих. Помітно, що жінки для святкових жупанів більше вживали »обяр« та »боберок«, ніж оксамиту чи звичайного сукна.

Жіночі жупани більше й краще орнаментовані. Облямівка-»подпушок« була на відкладному комірі, відворотах та на вилогах рукавів. Окремо зазначений рудожовтий кунтуш, обшитий »лазурним«, себто блакитним обяром.

Крім хутряної підбитки, жіночі кунтуші та жупани оздоблювались ще й мереживом із золотих або срібних ниток. Дівочі ж жупани, крім мережива, оздоблювались ще й галунами. Тільки найпростіші суконні кунтуші, мабуть для стареньких бабусь, оздоблювались звичайним кольоровим шнурком.

Всі жіночі »кафтани« мали підкладку з китайки або кіндяку, рідко траплялася підкладка з »крашанини«. Тільки »бархатніе кафтани«, себто оксамитові жупани, були без підкладки.

Теплі жіночі »кафтани« хутряні або ватяні. Крім вивіркового та соболиного хутра, на жіночих жупанах траплялося й лисяче хутро.

Поли кращих, мабуть, святкових кунтушів, були оздоблені »огонками« — соболиними хвостиками. Тепер така обшивка зустрічається тільки на королівських мантіях. У списку жіночих »кафтанів« — 53.

»Саяни« і »бострози«. Саяни — це спідниці, їх також шили із сірої або зеленої обяри, орнаментували золотими і срібними квітами, обшивали німецьким мереживом — »золото із сріблом«. Записано кілька спідниць, пошитих із кольорової камки. Всіх саянів — 5.

Бостроги — необхідна приналежність до саяна: корсетки, безрукавки. Іноді їх пришивали до саяна, але частіше одягали окремо. Бострог не мав »викота« на шиї, щільно застібався на гаплики. Кунтуші та жупани — навпаки: мали великі вилоги на грудях. Отже, бострог було видно й тоді, коли жінка одягала жупан чи кунтуш.

Бостроги шили з обяру, камки або оксамиту, були вони без підкладки. Оздоблювали їх німецьким мереживом та галунами. Всіх бострогів було 8.

»Платки« і »плати«. Ні жіночих шапок, ні »корабликів« записаних немає. Мабуть, »посадскіе люді« не записали їх, як мізерію, а вони напевно були, бож жінки козацьких старшин, як відомо, мали дорогоцінні гарні »кораблики«, а їхні дочки оздоблювали свої голови коштовними вінцями.

У списках жіночого одягу записані »платки« і »плати«. Платки — хустки менші й кращі ніж плати, ними жінки вив'язували собі голову. »Плати« — більші й простіші, ними жінки користувалися тільки в час негоди, а багаті козаки покривали сідла.

Як видно із списків, у полковника Івана Перехреста »плати« були оксамитові, по кутах вишиті, а навколо обшиті золотом і сріблом. Були й суконні »плати«, також вишиті. Найкращі турецькі, гаптовані золотом і сріблом.

Як бачимо, жінка і дочка полковника Івана Перехреста одягалися добре, розкішно і з великим мистецьким смаком.

22-го червня. Понеділок. Із самого ранку працюю в бібліотеці Британського музею. Сьогодні хочу записати, яку *зброю* забрали »посадскіе люді« в козацького полковника Івана Перехреста.

Отже, першими записані шаблюки із золотою насічкою, у срібній, визолоченій оправі та з »червчатими яхонтами, з брюзами« — це коштовні каміння. Всіх шаблюк — 12.

Піхви — хозові, оправлені сріблом із коштовним камінням, інші — покриті червоним оксамитом. Простіші піхви оправлені посрібленою міддю.

»Обушок« — залізний, із насічкою в срібній оправі.

»Олетри« — кобури для пістолів, оздоблені золотом і сріблом на сап'яні або сукні. Всіх олетрів — 6.

Пістолі німецької роботи. Піщалі турецькі, цяцьковані срібною бляхою. Пістолів — 6, піщалів — 26.

Причандали до огнепальної зброї такі: роги, лядунки та борошні.

Лядунки й борошні вишиті золотом і сріблом. Роги буйволові, покриті хозом і оправлені в срібло. Записано: рогів — 9, лядунок — 8, борошнів — 21.

Є у списках і луки двох типів: кримські та сайдашні. »Луб'я з колчанами і стрілами« зроблені з сап'яну, в срібній, визолоченій оправі. Сайдашні пояси теж оправлені в визолочене срібло. Всього »луб'я з колчанами« — 16, а луків — 6.

Панцерів, мисюрок та наручників у XVIII-му столітті вже не вживали у війнах; не вживали і луків із стрілами, але в списках особистої зброї полковника Перехреста вони є: мисюрок — 7, панцерів — 9.

Мисюрки срібні, місцями визолочені, підкладені залізом. Кілька залізних мисюрок оздоблені золотими насічками.

Знаком влади полковника був пернач, але в списках він записаний, як »булава« — це, очевидно, помилка »посадских людей«. Ця »булава« була срібна, визолочена »по черні« і оздоблена бірюзою — коштовним камінням. Всіх перначів — 3.

Сідла і вуздечки. Записані сідла польські, черкеські та руські »орчаки«. Частина (19) сідел без оправи — це »людські«, себто козацькі сідла. Сілда ж полковника та його сина оздоблені золотом і оправлені сріблом — »штуками з черню«. Таких сідел — 12.

Сідельні подушки покриті червоним, а деякі зеленим сап'яном. Були й покриті сукном або оксамитом, »шиті золотом і сріблом«. Сідельні крильця з того ж самого матеріялу і мали такі ж самі оздоби, що й подушки.

Пітник — »сидільна повсть« — покритий сап'яном, вишитий по кутах сріблом та обшитий німецьким мереживом — »золото із сріблом«.

Вуздечки оправлені сріблом. Згадується ще й »муштучок турецький, з наперстю вузенькою, оправою легкою«.

Попони »червоні, грецькі« і »черкаські, що звалися коцами«. Їх виробляли в Черкасах над Дніпром.

Виїзд. Охтирський полковник мав для своїх виїздів ридвани, німецькі фаетони і якісь особливі сани, що звалися »городові«. Ридванів — 10, всі вони оздоблені гарусною бахрамою, оббиті сукном.

Хомутні покришки сап'янові, шиті золотом і сріблом. Для дорожнього баґажу були спеціяльні шкіряні мішки. Кожний ридван мав слюдяний ліхтар на випадок нічного виїзду.

Записаний і один намет — великий, фарбований, із покриттям долівки.

Ковдри. У списках записані »одеяла«, себто — ковдри. Розподілені вони на »теплі« і »холодні«. Теплі ковдри були підшиті лисячим хутром: черевним або хребтовим; є і ватяні ковдри.

Якість та кольори матеріялів ковдр ті ж самі, що були на »кафтанах«. Наприклад, ковдра з обяру осикового кольору, зверху обшита червоним обяром, з »травами золотими«, а знизу — підшивка із жовтої тафти.

Простіші ковдри були вибійчасті, обшиті китайкою, мали підкладку з крашанини.

Пошевки на подушках із червоного атласу, вишиті золотом і обшиті німецьким мереживом: »золото і сріблo«.

23-го червня. Вівторок. Рано, майже до обіду, був удома. Треба було дещо зробити на »господарстві«, бож дружина немає часу, працює. Холодно, понуро... Тепер 12-та година, я в бібліотеці продовжую перелік майна полковника Івана Перехреста.

В списках майна зазначені й куртини. Що ними закривали? Не відомо. Вони тяжкі, на підкладці, обшиті матеріялом іншого кольору. З оксамиту, атласу, камки — всі із »золотими травами«. Отже, куртини, як можемо уявити собі, були дуже гарні. Ось, наприклад, червона атласна куртина обшита чорним оксамитом, із »шовковими та золотими травами«. Всі вони мали срібні кільця.

Стіни покоїв охтирського полковника були оббиті барвистим трипом — вовняною ворсистою тканиною високої якости. Крім того, деякі були вкриті золоченими шкірами та килимами.

Килими українські, польські, турецькі та перські. Кращими килимами покривали меблі; є в списках і спеціяльні столові килими. Підлоги всіх покоїв були вкриті килимами.

Для накриття столів у списках є зелене сукно та скатерки. Наприклад, записана турецька, шовкова, червона скатерка із »срібними травами і золотими смужками«.

Налавники виткані з різнобарвних вовняних ниток та обшиті срібними й золотими »травами«.

Кімнатні оздоби. Як бачимо із списків, у полковника Івана Перехреста була ціла картинна ґалерея. Записано десятки образів: малих і великих. Намальовані вони не тільки на полотні, а й на цінніших матеріялах: камці, тафті, обярі. На жаль, »посадскіе люді« не записали ані сюжетів, ані мистецької вартости тих зразків образотворчого мистецтва. Самий факт такого великого зацікавлення мистецтвом, свідчить про високий культурний рівень українського козацького полковника того часу.

Крім світських, у списках є і святі образи та різьблені золочені іконостаси. В заможних людей того часу, в Україні, крім звичайних ікон, були образи писані на кипарисі та білому залізі. Можемо догадуватись, що такі образи були і в полковника Івана Перехреста, але в списках їх не записано.

Іван Перехрест, очевидно, любив музику, бо в списках є багато музичних інструментів, а особливо органів. Записані такі органи: »сундушіе«, »самоіграгельніе«, »з шпінетами«, двоє великих, а також і малі, золочені, з »часами на верху«.

Годинники: »у скриньках«, стінний годинник звичайний і стінний мідний, німецький.

Записано кілька великих дзеркал, є й »німецькі стінні« дзеркала.

З ужиткових меблів у списках є кілька стільців, оббитих золоченими шкірами. Одне »золоте« ліжко та ще »різьблений білий поставець« — це мисник, виповнений дорогоцінним посудом.

24-го червня. Середа. Рано затримався вдома, бо треба було переглянути свій архів і знайти статтю »Етнографія і етнографізм«. Я написав її давно, але ще ніде не друкував. Тепер вона може мені пригодитися.

У всякому разі, довелося затратити цілих дві години. До бібліотеки приїхав біля год. 12-ої в обід. Зустрів тут декого із своїх добрих знайомих, поговорив з ними і ось тепер знову беруся до праці. Сьогодні напишу про конфіскований посуд полк. Івана Перехреста.

Отже, срібного столового посуду в списках майна полк. Івана Перехреста є багато — тарелі, тарілки, четвертини, судки, кухлі, склянки, стопки, кубки, кубочки, чарки, чарочки, миски, ковші, солонки та ложки. До посуду попала й одна турецька чорнильниця.

За способом виробництва, посуд поділений на такі три типи: карбований, різьблений і лощений. Частина посуду орнаментована сріблом із »фініфтою«. Багато срібного посуду позолочено, як зсередини, так і зовні. Зовнішня позолота повна або тільки частинна: орнамент.

Кількістю та різноманітністю перше місце займає посуд для пиття: чарки, ковші, посудини. Цікаво, що кубки з накривками. Кухлі і, навіть, деякі склянки теж мали дашки. На кухлях оздоби у вигляді оленя, орла, яблука. Були окремі чарки для горілки і окремі для вина.

Ложок чотири дюжини — всі срібні.

Було багато й кришталевого посуду, особливо склянок і чарок, а між ними й одна кришталева сулія. Глечики та кварти з червоної міді, вибілені зсередини.

У козацькому побуті, з постійними походами, подорожній виряд мав неабияке значення, мав значення і посуд. У полковника Івана Перехреста було багато »погребців« і »дорожних шкатулок«. В одному »погребці« були »криштальні скляниці«, а в другому — олов'яний посуд: кухлі, тарелі, тарілки.

»Дорожна шкатулка« оббита зверху білим залізом. Наповнена була тарілками, ложками та квартами — все це з білого заліза. Повний комплет дорожнього посуду мав спеціяльну назву — »польовий стіл«.

До списків попало й одне мідяне »пуздро« — посуд для льоду в дорозі. Влітку поміж льодом у »пуздрі« зберігалися напої, для яких — у час подорожі — полк. І. Перехрест мав ще й німецькі мідяні »балі«.

Срібного посуду і оздобленого сріблом було чотири пуди, а іншого, також оздобленого — пів пуда. Оливи в посуді та в погребцях — тридцять пудів. Міді червоної й зеленої в домашньому й дорожньому посуді — двадцять п'ять пудів! Кришталевих речей — сто штук. Всіх »погребців« та »дорожніх шкатулок« — дев'ять.

Для освітлення покоїв було понад десяток »шандалів« — великих масивних підсвічників. Частина тих »шандалів« покрита сріблом.

Для збереження дорогоцінностей були спеціяльні »ларчики«, себто скриньки, зроблені з кам'яних дощечок, а зверху покриті сріблом або позолотою.

Були й так звані »передачі« для зберігання грошей — мабуть каси, зроблені із зеленої міді.

Цікаво, що між дрібницями записана й кістяна зубочистка.

Увечорі, вертаючись із Британського музею, я вступив до СУБ-у. Тут зустрів графа Галку-Ледоховського, говорив з ним і довідався, що моя книжка »Українські народні загадки« вже швидко вийде з друку, може, навіть у липні.

25-го червня. Четвер. Понуро, збирається на дощ. Я в бібліотеці з самого ранку. Сьогодні хочу закінчити опис майна полк. Івана Перехреста. Залишилася тільки комора.

Отже, комора полковника Івана Перехреста не бідніша за покої. У ній »посадскіе люді« знайшли багато цінних речей. У списках записано таке: золота »літарного« — 22 чвертки й 4 літри. Золота пряденого — одна літра і 4 »цівки«. Дві літри срібла і золота польського. Дванадцять в'язок срібних шнурків і два шнурки — вагою десять золотників. Галунів та німецького мережива — »золота із сріблом« — біля одного пуда. Запасної парчі та камки — двадцять шматків, разом понад триста аршинів. Вся парча і камка із »золотими травами«. Кольори: червоний, блакитний, зелений, васильковий і жовтий.

Сукна різних кольорів — двісті аршинів. Зеленого і червоного оксамиту — п'ятдесят аршинів. Білого атласу — десять аршинів. Тафти різних кольорів — 252 аршинів, та 2 »пайстри« з тафти, по 13 аршинів кожна. Кумачів: червоних, зелених та вишневих — 13. Киндяків — 17, цендалів — 15, вибійок — 5, трапу — 4 штуки-сувої. Смугастої китайської кутні — 30 аршинів та 117 аршинів кримської оби.

Хутра: соболині — 2, лисячі — 5, 4 червоних, і 62 пари лисячих тушок. Рисячих — півтори хутрини. Хвостів соболиних — 56, куничих — 24. Пупків куничих — 27, куниць із хвостами — 3. Боброве хутро — одне. Вивіркових хутрин — 50, вовче хутро — одне і два вовки (шкіри). Ведмедиць (шкір) чорних і білих — 4. Баранячих шкір — 82.

Вичинені шкіри: вишневих і червоних замшів — 10, сап'янів — 70, козлин жовтих і червоних — разом 30, чорних хозів — 10.

Барвистих шовкових шнурів — 1200 аршинів. Такі шнури вживалися для орнаментації одягу.

Записаний і один дукач із золотим ланцюжком. Золотих перстнів — 15. Перлів справжніх — 2 фунти.

Отже, »посадскіе люді« з Вороніжу, що »розкуркулювали« полковника Перехреста за наказом царя Петра, мали чим поживитися. Вони й поживилися, бо в 1721-му році виникла справа про »расхіщеніе« майна Івана Перехреста. Не знаємо, як і чим вона закінчилася, але знаємо, що »ворон воронові ока не виклюне!«

Списки майна полк. Івана Перехреста цікаві для нас тим, що вони характеризують побут і життьовий рівень козацького старшини на початку XVIII-го століття в Україні.

(Далі буде)

Петро КІЗКО

БЕЗСМЕРТЯ ПОВСТАНСЬКОЇ ПІСНІ

(До 20-річчя »Співаника УПА«)

У 1950 році, себто понад двадцять років тому, Закордонні Частини ОУН і Братство колишніх вояків УПА ім. Юрія Переможця видали друком 160-сторінковий »Співаник УПА«, з клішованими та ілюстрованими заголовками пісень, із нотами до пісень та ілюстративними заставками. Музику й гармонізацію пісень зробили композитори *Остап Бобикевич, Юрій Лаврівський, Омелян Плешкевич* та *Іван Повеличек.* Мистецьке оформлення *Мирона Білинського.* У передмові до цієї безсмертної книжки сказано:

»В піснях УПА, в їх мелодіях і змісті більше бадьорости, більше бойового духу, мужности, відваги, героїзму, безмежної відданости великій справі та незламної віри в кінцеву перемогу української справи. В них бачимо постаті борців української революції — бійців і командирів УПА та підпільників-революціонерів. У цих постаттях віддзеркалюється героїчний стиль життя сьогоднішньої воюючої України, вичувається народження нової української людини, що, з вірою у власні сили, сама бореться і сама вирішує свою долю. Чути в цих піснях розмах і могутність княжої України та подих одчайдушної хороброї і лицарської Козаччини«.

»Співаник УПА«, ми б сказали, це не тільки співаник, а ціла духова енциклопедія української боротьби за своє визволення, це — безсмертна вартість усього українського народу, який завжди стояв і стоїть у боротьбі за свою національну волю.

»Ми лицарі без жаху і без смерти,
На злочин світу станем без ваги,
Ми присяглися долю переперти,
Роздерти присуд смерти ваш, боги!
Роздерли Україну ви на чверті,
Та ми зродились, щоб за неї вмерти,
Роздерти присуд смерти ваш, боги!«

Такої сили національного духу й національного приречення перед боротьбою за національне визволення важко знайти в будь-яких інших писаннях. Співали тих пісень вояки УПА, які були і є світлим прикладом та дороговказом для всіх українців, котрим доля їхньої Батьківщини є їхнім власним буттям.

»Співаник УПА« протягом свого двадцятирічного існування був і є святою книгою не тільки для українських співаків, а й для всієї національно-патріотичної громадськости. Бо ще ж і до сьогодні бринять у наших серцях і підносять наш дух слова пісні »Вперед, вперед«:

»Вже досить кривд, зневаги і знущання,
Заграли сурми, волі час настав,

Горить Вкраїна вся вогнем повстання,
Встає народ ввесь до повстанських лав.

Пісні УПА свідчать про героїзм українських вояків, що його важко знайти в будь-якій історії інших народів.

»Співай, шуми, зелений боре,
Гукайте громи весняні.
Заграй, трембіто, на всі гори,
Світіть у путь, святі вогні!
Йде сотня наша, наче вихор,
Із нами наш сотенний Шум.
Хоч смерть грізна і люте лихо —
Ми йдем пімстить катівський глум!
Конайте, люті супостати,
Вперед, завзяті юнаки!
Вставай-вставай, Вкраїно-мати,
До бою кличуть нас віки«.

Слова цієї пісні й насьогодні такі живі та актуальні: »До бою кличуть нас віки«!

Очевидно, сили й величі повстанських пісень не перерахувати, ані окреслити одним якимось епітетом. Можемо сказати лиш одне: кожний українець, а тим більше націоналіст, повинен жити тим, чим жили, чим боліли і що переживали та до чого кликали наші леґендарні безсмертні вояки УПА. А ці кличі записані в безсмертній, вічно живій і трепетній пісні »Ні сліз, ні ридання«.

»Ні сліз, ні ридань, ні прокльонів,
Ні кволости дряхлих старців,
А нових сотень, батальйонів,
Твердих і незламних борців.
В неволі Дніпро і Карпати,
Гартуйте серця, насталіть,
Іде Україна могутня
Для волі майбутніх століть!«

Пісні УПА ніколи не старіють, не давніють. Вони й сьогодні такі актуальні, звучать небуденною піднесеністю духу і віри в остаточну перемогу України над Москвою. Для тієї перемоги в піснях УПА чуємо просто заклики до всіх українців, яким дорога воля і доля їхньої Батьківщини. В пісні »Український народе« й насьогодні лунає повний актуальности заклик:

»Український народе, вставай зі сну,
Бо вже час революції йде.
Кров'ю волю і честь здобувай свою,
Нам вкраїнская честь понад все!«

Нехай же ці кличі із »Співаника УПА« залишаються для нас святим дороговказом!

Т. МАТВІЄНКО

»ПОЛУМ'ЯНЕ СЛОВО«

Така назва книжечки Миколи Щербака і Володимира Жили, виданої на відзначення 50-річчя Яра Славутича з двома портретами поета: на другій (скульптурне зображення) і на двадцятій (фотографія) сторінках. Книжечка надрукована в Українській Видавничій Спілці, Лондон, Англія, 1969 р.

Першу частину книжечки як основу займають дві критичні статті на твори Яра Славутича, а саме: »Полум'яне слово« М. Щербака і »Нові поетичні обрії« В. Жили. Фотографією Яра Славутича з 1938 року закінчено першу частину.

Друга частина книжечки починається списком датованих оригінальних видань Яра Славутича, а також видань перекладних. Нижче поміщена бібліографія критики на твори Яра Славутича, точніше, найхарактерніших місць, які малюють постать поета, чи окреслюють його творчість, — спочатку українською мовою, а тоді іноземними мовами. Упорядкувала Віра Славутич.

І в кінці »Полум'яного слова« на 4-ох сторінках поміщені присвятні вірші Ярові Славутичеві, а також дружні шаржі на поета. Всього »Полум'яне слово« має 40 сторінок друку.

Для читача, який цікавиться творчістю Яра Славутича, Микола Щербак досить добре прислужився своєю статтею. В ній подано критичний розгляд і характеристику збірок Яра Славутича, починаючи від початку, коли поет почав друкуватись, і аж до сьогоднішніх його творів. Досить стисло, проте переконливо. Звичайно, такого розміру стаття аж ніяк не може вичерпно висвітлити багатий доробок поета, але основні штрихи в цьому напрямку зроблені. Може так і краще, бо що ж би тоді робив читач, коли б на власні роздуми не знайшов ніякого ґрунту? І за це якраз спасибі критикові.

Можу зауважити в дружнім тоні про недоречне і зайве в цій статті наголошування як зразка поетичного вислову таких прозаїчних рядків: »На кошлатім сидить коні, Руки — в боки, очми — шугай. У зіницях запікся гній, За плечима в'юнкий нагай« (стор. 13), — в той час, коли творчість поета перевита набагато кращими осягами майстерности.

Майже втричі менша стаття В. Жили по суті є рецензією на збірку »Завойовники прерій«. Дуже коротенько і дуже гарно написана. Глибоко й змістовно.

Треба сказати, що стаття М. Щербака і стаття В. Жили, як і критичні статті, згадані в бібліографічному показнику другої частини книжечки, майже всі — за дуже малим вийнятком — написані в прихильному до Яра Славутича тоні. І це найдоцільніше, що ми можемо зробити по відношенню до кожного мистця, який творить і старається творити для України. Пригадуєте »чахлого глиста« польського походження — В. Белінського, — який напав смертельною лайкою на нашого земляка Миколу Гоголя за його »Вибрані місця із переписки з друзями«, обплював і охрякав його, по суті — нізащо? Вислід: за вісім днів до своєї передчасної смерти геніяльний

письменник спалив рукопис другої, ще не надрукованої, частини »Мертвих душ«. Отже, бути справедливим і обережним нікому не завадить.

І ще декілька слів: серед присвятних віршів Ярові Славутичеві і дружніх шаржів найперше місце я віддав би, безперечно, Мих. Орестові, поетові, перед магічною паличкою якого все танцювало, як цього хотів співець-мислитель; навіть, дерева з корінням виривались і зникали за обрієм. Отже, в даному разі він найглибший і найконкретніший. Інші поети як Мур, Мандрика, Ромен, Гіммельрайх, Черінь, Чичка і Ломачка в цьому кінцевому куточку представлені слабше.

ВІДОЗВА
з нагоди 50-ліття Українського Вільного Університету

17-го січня 1921 р. — серед найважчих післявоєнних еміґраційних умов — відбувся у Відні інавґураційний виклад Українського Вільного Університету. З цього часу УВУ служить безперервно, 50 літ, рідній культурі та спільноті.

Щоб зрозуміти це неповторне явище в історії культури людства, треба усвідомити, що УВУ постав як здійснення мрії кількох ґенерацій українських учених та студентів. Коли у висліді злопам'ятних царських указів — валуївського та емського — українська культура й мова були приречені на загибіль, коли одночасно в австрійській займанщині польська шовіністична адміністрація ставила перепони для постання українського університету, українське студентство в боротьбі за нього приносило впродовж десятиліть найболючіші жертви, при чому не бракувало й арештів, судових процесів і присудів, а навіть і кривавої жертви Адама Коцка. І коли, врешті, рідний Університет постав за межами Батьківщини, то сталося це в час, як під большевицьким режимом була придушена всяка свобода думки й досліду, а в Польщі зміг діяти — і то тільки деякий час, Таємний університет, — із викладами у підвалах, при затемнених світлах, при закритих та сторожених дверях, із семінарами, які не рідко кінчалися у в'язничних келіях.

Такі факти зобов'язують, і Український Вільний Університет зумів згуртувати справжніх фанатиків справи, які вважали за свій найвищий обов'язок утримати серед найнесприятливіших обставин символ свободи вільного досліду, — свідомі, що без рідного університету нема власної держави, а без вільного університету із повною академічною свободою нема творчої людини ані братерської спільноти вільних та рівних громадян!

На своєму шляху довелося Українському Вільному Університетові міняти місце дії: Відень—Прага—Мюнхен — етапи його трагічної, але не менше величньої долі, що присудила УВУ бути не тільки екзильним, а й мандрівним університетом, який то факт ще тільки скріпився у хвилині виїзду професури УВУ з Мюнхену на різні місця поселення, коли наша Альма Матер, мавши свої Делеґатури у США, Канаді й Франції, стала духовим осередком для розпорошених у світі українських професорів та студентів.

Перемогти на своєму шляху всі труднощі й перетривати лихоліття дозволили УВУ не тільки жертвенність професури та посвята студентства, свідо-

мих вийняткового післанництва, а й розуміння та всебічна підтримка цілої нашої спільноти. Тому, з'єднений з цілим Громадянством, УВУ готується відзначити й своє 50-ліття, і тому в ювілейнім зверненні не сміє бракувати й короткого звіту з довершеного, щоб наша суспільність була свідома, що із біля 400 докторів та понад 100 магістрів УВУ кілька десятків працюють за своїм фахом, як професори в чужих університетах та високих школах, що є найкращим свідоцтвом рівня студій. Чергові десятки наших інтелектуалістів вишколюються кожнорічно на літніх семестрах, а одночасно УВУ подбав про спеціяльні Курси Українознавства для тої нашої молоді, яка не мала змоги вчитися в системі рідної школи на чужині, чи яка хоче підвищити своє знання, щоб згодом могти студіювати україністику й запевнити науковий доріст.

90 томів різних підручників, монографій, наукових збірників та річників українознавства із 15000 сторінками — це вислід 25-річної праці мюнхенського періоду. Не зважаючи на брак фондів, бібліотека УВУ зуміла зібрати до 10 000 цінних томів, що колись будуть багатим джерелом для студій, як відкриється залізна заслона, за яку тільки з трудом може проникнути українська книга.

На цьому тлі вже зробленого, запроєктовано на порозі другого 50-ліття поширити працю, а зокрема докласти старань,

щоб літні виклади УВУ стали місцем постійної зустрічі всіх українських студентів;

щоб УВУ став одночасно видавничим центром для праць розсіяних українських професорів різних університетів та їх студентів з українознавчими дисертаціями на тих же університетах;

щоб бібліотека УВУ стала центральною бібліотекою українців на чужині, куди приходитимуть дари від всіх видавництв та усіх громадян, та щоб при бібліотеці постав архів невиданих праць наших вчених;

щоб вже в ювілейнім році створити при УВУ ґалерію картин українських мистців;

щоб зберегти у серіях нових видань ті твори нових українських класиків, які не мають доступу на Рідні землі;

щоб стати посередником між українським та чужим науковим світом, дбати постійно про чужомовні українознавчі підручники та про високоякісні літературні переклади, що були б свідоцтвом нашої культури;

щоб при УВУ створити — під патронатом СКВУ — інститут Сходознавства, в якому були б досліджувані сучасні процеси в Україні.

Здійснити ці найближчі завдання дозволять Товариства Прихильників УВУ, заініційовані та організовані нашими докторами та магістрами, від яких вийшла також ідея широкого відзначення Ювілею, що, м. ін., повинен стати джерелом основного ювілейного фонду, потрібного на фінансування плянів. При тому ювілейні святкування, які проходитимуть у всіх більших зосередженнях українців у світі, мають стати насамперед справжніми *культурними* подіями для нашої діяспори, — вони мають бути об'єднуючими

моментами, а одночасно повинні залишити *тривкі* сліди на місцях. І тому ювілейні комітети заплянували зорганізувати:

виставки наукових видань із спеціяльним узглядненням видань УВУ, — на відповіднім мистецькім тлі — картин, кераміки, вишивки, фолкльорного мистецтва;

наукові конференції — з чужомовними сесіями, на яких буде нагода зустрітися із чужим науковим світом. Доповіді цих конференцій запевнять матеріял до заплянованого Ювілейного Збірника, що об'єднає Професуру із молодшими дослідниками;

дискусійні панелі для аналізи сучасної духової ситуації модерного світу — з метою сконфронтувати із загальною ситуацією нашу дійсність, а зокрема допомогти нашій молоді в її шуканнях свого місця серед складних умов;

товариські зустрічі з метою зближувати всіх українців у їх спільному шуканні.

Таким чином, майбутнє Українського Вільного Університету бачимо у *творчій співдії* професури УВУ із усіма колишніми й теперішніми студентами та з *цілою нашою суспільністю!* І до тої співдії — з постійною думкою про розбудову української культури — найсердечніше запрошуємо.

РЕКТОР ТА СЕНАТ
УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ВІД РЕДАКЦІЇ

З браку місця, продовження розвідки п. К. П. Стрижака »По слідах Геродота« переносимо до наступного числа »Визвольного Шляху«.

Чи Ви вже заплатили передплату »В.Ш« на 1971 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 24-річчя! Допомагайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!